

ISSN 2786-6238

ДЕРЖАВНА СІМЕЙНА ТА МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА:

законодавство, методи та практики

Загальнодержавне науково-практичне видання

Засновник: Державна установа
«Державний інститут сімейної та молодіжної політики»

Видається чотири рази на рік

2 (2)

2022

Рік заснування: 2021

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 25065-15005Р
від 14.12.2021 року

Видавець:
Державна установа «Державний інститут
сімейної та молодіжної політики»

Головний редактор:
Ф. К. Іллюк

Адреса редакції:
01001, Україна, м. Київ,
вул. Еспланадна, 17, 4 поверх
e-mail: mail@dismp.gov.ua
тел.: (050) 280-98-88

© Редакція журналу «Державна сімейна та молодіжна політика: законодавство, методи та практики»

© Державна установа «Державний інститут сімейної та молодіжної політики»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ
науково-практичного журналу «Державна сімейна
та молодіжна політика: законодавство, методи та практики»

- ДРАПУШКО**
Ростислав Григорович – виконувач обов'язків директора Державного інституту сімейної та молодіжної політики, заслужений працівник соціальної сфери України, кандидат філософських наук, **голова Редакційної колегії;**
- БАЖЕНКОВ**
Євген Володимирович – директор Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти», кандидат наук з фізичного виховання і спорту;
- БИКОВСЬКА**
Олена Володимирівна – завідувачка кафедри позашкільної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, заслужена діячка науки і техніки України, докторка педагогічних наук, професорка;
- БИРКОВИЧ**
Олександр Іванович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Ужгородського національного університету, доктор юридичних наук, доцент;
- БИРКОВИЧ**
Тетяна Іванівна – професорка Навчально-наукового інституту Київського національного університету культури і мистецтв, докторка наук з державного управління, кандидатка юридичних наук, професорка;
- БОЙЧЕНКО**
Наталія Михайлівна – професорка кафедри філософії факультету підвищення кваліфікації викладачів Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика, докторка філософських наук;
- БОЛТІВЕЦЬ**
Сергій Іванович – головний науковий співробітник відділу наукового забезпечення соціального становлення молоді Державного інституту сімейної та молодіжної політики, доктор психологічних наук, професор;
- БУТИНСЬКИЙ**
Володимир Ярославович – доцент Національного юридичного університету імені Я. Мудрого, кандидат філософських наук;
- ВАЙНОЛА**
Ренате Хейкіївна – професорка кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, докторка педагогічних наук;
- ВАКУЛЕНКО**
Олена Василівна – доцентка кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидатка педагогічних наук;
- ВАЩЕНКО**
Костянтин Олександрович – державний секретар Міністерства оборони України, доктор політичних наук;
- ВІЦЕН**
Властіміл – завідувач кафедри права Університету економіки та управління в Братиславі (Словаччина), JUDr. доцент, доктор філософії, LL.M., почесний професор, почесний доктор;

ГАВКОВСКА Анете	– декан факультету Прикладних суспільних наук та реабілітації Варшавського університету Республіки Польща, докторка наук;
ГОЛОВАТИЙ Микола Федорович	– професор Міжрегіональної академії управління персоналом, доктор політичних наук, професор;
ГОРІНОВ Павло Валерійович	– перший заступник директора з науково-дослідної роботи Державного інституту сімейної та молодіжної політики, заслужений працівник соціальної сфери України, кандидат юридичних наук, перший заступник голови Редакційної колегії;
ДНІПРОВ Олексій Сергійович	– заступник керівника Офісу Президента України, доктор юридичних наук, доцент;
ЖУЛЯЄВ Валерій Миколайович	– науковий співробітник відділу наукового забезпечення соціального становлення молоді Державного інституту сімейної та молодіжної політики, кандидат історичних наук;
ЗАХАРЕНКО Костянтин Володимирович	– завідувач відділу науково-інформаційного забезпечення та видавничої діяльності Державного інституту сімейної та молодіжної політики, доктор політичних наук, доцент кафедри політичної психології та міжнародних відносин Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, відповідальний секретар Редакційної колегії;
КАНІШЕВСЬКА Любов Вікторівна	– заступниця директора з науково-експериментальної роботи Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, докторка педагогічних наук, професорка;
КАПУСТІН Сергій Валентинович	– директор Міжнародного дитячого центру «Артек», кандидат філософських наук;
КИВЛЮК Ольга Петрівна	– завідувачка кафедри методології науки та міжнародної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, докторка філософських наук, професорка;
КІЛЬДЕРОВ Дмитро Едуардович	– декан інженерно-педагогічного факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор педагогічних наук, професор;
КОЖЕНЬОВСЬКІ Лешек Фридерик	– професор Педагогічного університету в Кракові (Республіка Польща), доктор економічних наук;
КОЛЯДА Валентина Север'янівна	– начальниця відділу сприяння розвитку молоді та утвердження здорового способу життя Міністерства молоді та спорту України;

КОМАРОВА Надія Миколаївна	– завідувачка відділу Державного інституту сімейної та молодіжної політики, кандидатка економічних наук, заслужена працівниця соціальної сфери України;
КУШЕРЕЦЬ Дарина Василівна	– ректорка Університету штучного інтелекту та цифровізації, докторка юридичних наук, професорка;
ЛАМАНАУСКАС Вінцентас	– Головний редактор журналу «Проблеми психології 21-го століття», доктор педагогічних наук, професор Шауляйської академії освіти (Литовська Республіка);
МЕЩАН Ігор Вікторович	– начальник департаменту соціального захисту населення Київської обласної державної адміністрації, кандидат соціологічних наук, доцент;
НЕСТОР Віталій Романович	– доцент кафедри теорії держави і права та конституційного права Міжрегіональної академії управління персоналом, доктор юридичних наук;
НОВІЦЬКА Таміла Валентинівна	– доцентка кафедри методології та методики навчання фізико-математичних дисциплін вищої школи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, керівниця Центру молодіжної політики та соціальних комунікацій університету, кандидатка філософських наук;
ПАВЛИК Надія Павлівна	– професорка кафедри соціальних технологій Житомирського державного університету імені І. Франка, докторка педагогічних наук, доцентка;
ПЕТРОЧКО Жанна Василівна	– професорка кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Інституту людини Київського університету імені Б. Грінченка, докторка педагогічних наук;
ПОДКОВЕНКО Тетяна Олександрівна	– доцентка кафедри теорії та історії держави і права Західноукраїнського національного університету, кандидатка юридичних наук, доцентка;
ПОПАТЕНКО Марина Миколаївна	– заступниця Міністра молоді та спорту України;
РЕБРИНА Андрій Анатолійович	– молодший науковий співробітник відділу дослідження становища сім'ї, дітей та молоді Державного інституту сімейної та молодіжної політики;
СІРА Оксана Володимирівна	– завідувачка відділу новітніх технологій, національно-патріотичного виховання та лідерства Державного інституту сімейної та молодіжної політики, кандидатка філософських наук;
СІРИЙ Євген Володимирович	– старший науковий співробітник відділу наукового забезпечення соціального становлення молоді Державного інституту сімейної та молодіжної політики, доктор соціологічних наук, професор;

СЛЮСАР Вадим Миколайович	– доцент Житомирського державного університету імені І. Франка, доктор філософських наук;
СТАШУЛАНЕ Аніта	– директорка Інституту гуманітарних і соціальних наук Даугавпільського університету (Латвійська Республіка), докторка філософських наук, професорка філософії;
СУЦЕНКО Людмила Петрівна	– завідувачка кафедри фізичної реабілітації Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, докторка педагогічних наук, професорка;
ТІЛКІНА Наталія Валеріївна	– заступниця директора з наукової роботи Державного інституту сімейної та молодіжної політики, кандидатка економічних наук, заступниця голови Редакційної колегії;
ТРАЧ Роман Станіславович	– іноземний член Національної академії педагогічних наук України, повний член Американської психологічної асоціації, Американської асоціації гуманітарної психології, Наукового товариства імені Т. Шевченка в Америці та Української Вільної Академії Наук у США, доктор філософії з психології (США);
ФІЛИК Наталія Володимирівна	– доцентка Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету, кандидатка юридичних наук;
ЧЕХОВСЬКА Ірина Василівна	– виконувачка обов'язків завідувачки кафедри приватного права Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету, старша наукова співробітниця відділу дослідження становища сім'ї, дітей та молоді Державного інституту сімейної та молодіжної політики, докторка юридичних наук, професорка;
ЧОРНИЙ Олександр Олексійович	– завідувач кафедри права, філософії та політології Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, доктор філософських наук;
ЧУПРІЙ Леонід Васильович	– старший науковий співробітник відділу новітніх технологій, національно-патріотичного виховання та лідерства Державного інституту сімейної та молодіжної політики, кандидат філософських наук, доктор політичних наук;
ШУСТ Наталія Борисівна	– професорка кафедри філософії, соціології та політології Державного торговельно-економічного університету, докторка соціологічних наук, професорка.

Editorial Board

- DRAPUSHKO**
Rostyslav Hryhorovych – Acting Director of the State Institute for Family and Youth Policy, honored worker of social sphere of Ukraine, Candidate of Philosophical Sciences (PhD); Chairman of the Editorial Board;
- BAZHENKOV**
Yevgen Volodymyrovych – director of the state scientific institution “Institute of Modernization of the Content of Education”; Candidate of the Science of Physical Education and Sport (PhD);
- BYKOVSKA**
Olena Volodymyrivna – Head of the Department of the National Pedagogical Dragomanov University, honored worker of science and technology of Ukraine, Doctor of Pedagogic Sciences, Professor;
- BYRKOVYCH**
Oleksandr Ivanovych – Associated Professor at the Department of Theory and History of the State and Law of the Uzhgorod National University, Doctor of Juridical Sciences, Docent;
- BYRCOVYCH**
Tetiana Ivanivna – Professor of the Educational and Scientific Institute of the Kyiv National University of Culture and Arts, Doctor of Science in Public Administration, Candidate of Sciences of Law (PhD), Professor;
- BOYCHENKO**
Nataliya Mykhailivna – Professor of the Department of Philosophy of the Faculty of professional development of teachers of the Shupyk National Medical Academy of Postgraduate Education, Doctor of Philosophical Sciences;
- BOLTIVETS**
Sergiy Ivanovych – Leading Researcher of the Department of Scientific Support for Social Formation of Youth of the State Institute for Family and Youth Policy, Doctor of Psychological Sciences, Professor;
- BUTYNSKYI**
Volodymyr Yaroslavovych – Associate Professor of the Yaroslav Mudryi National Law University, Candidate of Philosophical Sciences (PhD);
- VAINOLA**
Renate Heikivna – Professor of the Department of social pedagogies of the National Pedagogical Dragomanov University, Doctor of Pedagogic Sciences;
- VAKULENKO**
Olena Vasylivna – Associated Professor at the Department of social pedagogies of the National Pedagogical Dragomanov University, Candidate of Pedagogic Sciences (PhD);
- VASHCHENKO**
Kostyantyn Oleksandrovych – State Secretary of the Department of defense of Ukraine, Doctor of Political Sciences;
- VICEN**
Vlastimil – Chair of the Department of Law of the University of Economics and Management in Bratislava (Slovakia), JUDr. Docent, Doctor of Philosophical Sciences, LLM, Honorary Professor, Honorary Doctor;

GAVKOVSKA Anete	– Dean of the Faculty of Applied Social Sciences and Rehabilitation of Warsaw University of the Republic of Poland, Doctor;
GOLOVATYY Mykola Fedorovych	– Professor of the Interregional Academy of Personnel Management, Doctor of Political Sciences, Professor;
GORINOV Pavlo Valeriyovych	– First Deputy Director for Research of the State Institute for Family and Youth Policy, honored worker of social sphere of Ukraine, Candidate of Science of Law (PhD of Law), First Deputy Chairman of the Editorial Board;
DNIPROV Oleksiy Sergiyovych	– Deputy Head of the Office of the President of Ukraine, Doctor of Juridical Sciences, Docent;
JYLIAEV Valeriy Mykolayovych	– Leading Researcher of the Department of Scientific Support for Social Formation of Youth of the State Institute for Family and Youth Policy, Candidate of Historical Sciences (PhD);
ZAKHARENKO Kostiantyn Volodymyrovych	– Head of the Department of Scientific and Information Support and Publishing Activities of the Institute for Family and Youth Policy, Doctor of Political Sciences, Associate Professor at the Department of political psychology and international relations of the National Pedagogical Dragomanov University, Executive Secretary of the Editorial Board;
KANISHEVSKA Liubov Viktorivna	– deputy director for scientific and experimental work of the Institute of Educational Problems of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Doctor of Pedagogic Sciences, Professor;
KAPUSTIN Sergiy Valentynovych	– Director of the International child's center «Artek», Candidate of Philosophical Sciences (PhD);
KUSHERETS Daryna Vasylivna	– Rector of the University of Artificial Intelligence and Digitalization, Doctor of Juridical Sciences, Proffesor;
KYVLIUK Olga Petrivna	– Head of the Department of Methodology of Science and International Education of the National Pedagogical Dragomanov University, Doctor of Philosophical Sciences, Professor;
KILDEROV Dmytro Eduardovych	– Dean of the Faculty of Engineering and Pedagogical of the National Pedagogical Dragomanov University, Doctor of Pedagogic Sciences, Professor;
KOZHENOVSKY Leshek Fryderyk	– Professor of the Pedagogical University in Krakow (Republic of Poland), Doctor of Economic Sciences;
KOLYADA Valentyna Severiyaniivna	– Head of the Department Youth Development and affirmation of a healthy lifestyle of the Ministry of Youth and Sports of Ukraine;

KOMAROVA Nadiya Mykolaivna	– Head of the Department of the Institute for Family and Youth Policy, Candidate of Economic Sciences (PhD), honored worker of social sphere of Ukraine;
KUSHERETS Daryna Vasylivna	– Rector of the University of Artificial Intelligence and Digitalization, Doctor of Juridical Sciences, Professor;
LAMINAUSKAS Vintcentae	– Editor-in-Chief of the journal «Problems of Psychology of the 21st Century», Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Siauliai Academy of Education (Republic of Lithuania);
MESHCHAN Igor Viktorovych	– Head of the Department of Social Protection of the Population of the Kyiv Regional State Administration, Candidate of Sociological Sciences (PhD), Docent;
NESTOR Vitaliy Romanovych	– Associate Professor at the Department of the Theory of the State and Law and Constitutional Right of the Interregional Academy of Personnel Management, Doctor of Juridical Sciences;
NOVITSKA Tamila Valentynivna	– Associate Professor at the Department of Methodology and Methods of Teaching Physical and Mathematical Disciplines of Higher School of the National Pedagogical Dragomanov University, Head of the Center for Youth Policy and Social Communications of the University, Candidates of Philosophical Sciences (PhD);
PAVLYK Nadia Pavlivna	– Professor of the Department of Social Technology of the Zhytomyr Ivan Franko State University, Doctor of Pedagogic Sciences, Docent;
PETROCHKO Jhanna Vasylivna	– Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work of the Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University, Doctor of Pedagogic Sciences;
PODKOVENKO Tetiana Oleksandrivna	– Associate Professor at the Department of Theory and History of State and Law of the West Ukrainian National University, Candidate of Juridical Sciences (PhD), Docent;
POPATENKO Maryna Mykolaivna	– Deputy Minister of Youth and Sports of Ukraine;
REBRYNA Andriy Anatoliyovych	– junior Researcher of the department of family, children and youth situation research of the state institution "State Institute of Family and Youth Policy";
SIRA Oksana Volodymyrivna	– Head of the Department of New Technologies, National-Patriotic Education and Leadership of the Institute for Family and Youth Policy, Candidate of Philosophical Sciences (PhD);
SIRY Ievgen Volodymyrovych	– Senior Research Officer of the Department of Scientific Support of Social Formation of Youth of the Institute for Family and Youth Policy, Doctor of Sociological Sciences, Professor;

SLIUSAR Vadym Mykolayovych	– Associate Professor of the Zhytomyr Ivan Franko State University, Doctor of Philosophical Sciences;
STASHULANE Anita	– Director of the Institute of Humanities and Social Sciences of Daugavpils University (Republic of Latvia), Doctor of Philosophical Sciences, Professor of Philosophy;
SUSHCHENKO Liudmyla Petrivna	– Head of the Department of Physical Rehabilitation of the National Pedagogical Dragomanov University, Doctor of Pedagogic Sciences, Professor;
TILLIKINA Nataliya Valeryivna	– Deputy director for scientific work of the Institute for Family and Youth Policy, Candidate of Economic Sciences (PhD), Deputy Chairman of the Editorial Board;
TRACH Roman Stanislavovych	– Foreign member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, full member of the American Psychological Association, the American Association for Humanitarian Psychology, the Taras Shevchenko Scientific Society in America and the Ukrainian Free Academy of Sciences in the United States, Doctor of Philosophy (US);
FILYK Nataliya Volodymyrivna	– Associate Professor in Educational and Scientific Institute of Law of the State Tax University, Candidate of Juridical Sciences (PhD);
CHEKHOVSKA Iryna Vasylivna	– Acting Head of the Department of Private Law of the Educational and Scientific Institute of Law of the State Tax University, Senior Research Officer of the Department of Family, Children and Youth Studies of the Institute for Family and Youth Policy, Doctor of Juridical Sciences, Professor;
CHORNY Oleksandr Oleksiyovych	– Head of the Department of Law, Philosophy and Political Science of Chernihiv Collegium National University named by T.G. Shevchenko, Doctor of Philosophical Sciences;
CHYPRIY Leonid Vasylyovych	– Senior Reserch Offiser of the Department of New Technologies, National-Patriotic Education and Leadership of the Institute for Family and Youth Policy, Candidate of Philosophical Sciences (PhD), Doctor of Political Sciences;
SHUST Nataliya Borysivna	– Professor at the Department of Philosophy, Sociology and Political Science of the State University of Trade and Economics, Doctor of Sociological Sciences, Professor.

ЗМІСТ

ВІТАННЯ ВІКТОРА АНДРУЩЕНКА	12
ДЕРЖАВА І СУСПІЛЬСТВО	
Ростислав ДРАПУШКО, Павло ГОРІНОВ. Національні та міжнародні практики інституційної підтримки громадських організацій.....	13
ДІТИ І МОЛОДЬ В УМОВАХ ВІЙНИ	
Сергій БОЛТІВЕЦЬ, Лешек КОЖЕНЬОВСЬКІ, Роман ТРАЧ. Українські діти і молодь у прицілах російського геноциду	24
НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ	
Леонід ЧУПРІЙ, Оксана СІРА. Особливості розвитку національно-патріотичного виховання молоді в умовах російської повномасштабної агресії	46
ПРАВА ЛЮДИНИ	
Валерій ЖУЛЯЄВ, Владислав ЖУЛЯЄВ, Лідія КОШЕВАЯ. Антропологічні чинники та наслідки російської агресії проти України	58
МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА	
Наталія ТІЛКІНА, Ірина ПЄША. Моніторинг та оцінка в соціальній і молодіжній сферах на національному та регіональному рівнях (анотаційні матеріали НДР)	70
Надія КОМАРОВА. Розвиток громадянської активності української молоді та формування лідерських якостей (анотаційні матеріали НДР)	88

СІМЕЙНА ПОЛІТИКА

Оксана АРТЮХ.

Формування готовності молоді до подружнього життя як складова молодіжної роботи
(анотаційні матеріали НДР) ..... 103**МОЛОДЬ І ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ**

Тетяна АНДРІУЧЕНКО, Тетяна ЯБЛОНСЬКА, Ольга ГАНЕНКО.

Сучасна політика формування здорового способу життя молоді: український
та міжнародний досвід
(анотаційні матеріали НДР) 114**НОВИНИ**

ДІСМП і КПДЮ стали партнерами..... 131

Шановні читачі науково-практичного журналу «Державна сімейна та молодіжна політика: законодавство, методи та практики»!

Від колективу Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова та від себе особисто висловлюю щирі вітання майбутнім авторам і редакційній колегії науково-практичного журналу «Державна сімейна та молодіжна політика: законодавство, методи та практики».

Це нове високопрофесійне видання національного рівня висвітлюватиме наукові здобутки у сфері сімейної та молодіжної політики, сприятиме розвитку як усталених наукових підходів, так і нових напрямів наукових досліджень, наукових шкіл, розширенню сучасних поглядів, формуванню нових ідей, визначенню кола завдань із наукового забезпечення відповідної практичної діяльності, розгляду нормативно-правових актів України з питань реалізації сімейної політики, розробці теоретико-методологічних засад формування, механізмів і напрямів реалізації молодіжної сімейної політики та практичних рекомендацій щодо шляхів її втілення в Україні.

Вітаю всіх учасників, що долучаться до наукової дискусії на сторінках журналу «Державна сімейна та молодіжна політика: законодавство, методи та практики» з питань впровадження сучасних наукових поглядів та підходів у відповідній сфері.

Бажаю нашій освітянській і науковій спільноті міцного здоров'я, витримки й творчого натхнення для нових звершень та здобутків, перемоги України й миру на нашій землі!

*З повагою,
ректор Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова,
академік НАПН України, член-кореспондент НАН України,
президент Асоціації ректорів
педагогічних університетів Європи,
доктор філософських наук, професор
Віктор АНДРУЩЕНКО*

НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ ПРАКТИКИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

УДК 342.7

Ростислав ДРАПУШКО,

кандидат філософських наук,
виконувач обов'язків директора Державного інституту сімейної
та молодіжної політики

<https://orcid.org/0000-0002-3089-5349>

Павло ГОРІНОВ,

кандидат юридичних наук,
перший заступник директора з науково-дослідної роботи
Державного інституту сімейної та молодіжної політики

<https://orcid.org/0000-0002-8294-2784>

Метою даної статті є дослідження національних та міжнародних практик інституційної підтримки громадських організацій. Методи дослідження: пізнавально-аналітичний, соціологічний, порівняльний та статистичний метод аналізу і метод об'єктивної істини. Зокрема, було з'ясовано, що під громадською організацією розуміється добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права задля того, щоб захищати права і свободи, задовольняти суспільні інтереси, а саме економічні, соціальні, культурні, екологічні та інші. Громадські організації створюються без мети отримання прибутку. Відповідно до своєї суті та призначення будь-яке суспільне об'єднання є некомерційним та не орієнтованим на прибуток, а функціонує для зовсім інших цілей. Інституційна спроможність громадських об'єднань – це результат їх взаємодії разом із державою, що проявляється, зокрема, в здатності громадських організацій виконувати покладені на них функції (наприклад, надавати соціальні послуги) у визначених державою нормативних рамках. Визначено, що щороку Закон «Про Державний бюджет України» формує суму фінансування для співпраці з громадськими організаціями. Державне казначейство є фінансовим

регулятором циклу держфінансування для громадських організацій. Окрім того, вони мають фінансову підтримку і з боку зовнішніх донорів, тож значна частина цього сектора залишається відчутно залежною від міжнародного фінансування. Гранти та програми технічної допомоги – це основне джерело фінансування громадських організацій, що забезпечується коштами інших країн. Для міжнародних донорів Україна – це головна цільова держава, що має найбільшу частку міжнародної донорської допомоги серед країн Східного партнерства. Встановлено, що здійснення підтримки громадських організацій на регіональному рівні відбувається переважно через конкурси. Й саме міжнародні фонди є активними їх учасниками, здійснюючи таким чином посилення та розвиток громадянського суспільства в Україні. Найчастіше міжнародні фонди та громадські об'єднання працюють як грантодавець та виконавець проекту, відповідно. Окреслена донорська роль є надзвичайно важливою в умовах сьогодення.

Ключові слова: громадські організації, інституційна підтримка, державне фінансування, міжнародні договори, громадянське суспільство.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасний розвиток демократичних відносин змушує науковців, теоретиків, практиків, державних службовців, політиків і громадських активістів постійно шукати оптимальні шляхи розвитку українського суспільства, а також ефективну його публічну взаємодію з органами державної влади та місцевого самоврядування. У визначеній ситуації досить важливим є спроможність адекватно реагувати на запити в суспільстві й завдяки чітким та цілеспрямованим діям пропонувати громадянам особливу прагматичну модель публічного спільного управління. Це означає, що індивідуальні та колективні сили громадянського суспільства публічно взаємодіють задля суспільно-корисної діяльності. Спільно з державними та суспільними інституціями можуть виконувати державотворчі завдання. До таких інституцій, що представляють недержавний (неурядовий) сектор, з урахуванням їх інституційно-організаційного потенціалу відносять громадські організації, яким цілком під силу стати важливою допоміжною ланкою соціальної життєдіяльності як для окремих громадян, так і в цілому для всього державного організму. В зв'язку з цим актуальним постає питання підтримки й стимулювання інституцій громадянського суспільства. Таким чином, нагальною є необхідність оптимізації державної політики в напрямку сприяння розвитку системи громадських організацій в Україні.

Метою статті є дослідження національних та міжнародних практик інституційної підтримки громадських організацій.

Методи дослідження: пізнавально-аналітичний, соціологічний, порівняльний, статистичний метод аналізу та метод об'єктивної істини.

Виклад основного матеріалу. В умовах державної незалежності Україна хоча й не швидкими темпами, а поступово й досить динамічно вибудовувала характер демократичних відносин у структуру публічної взаємодії держави та суспільства, кінцевою метою якої є формування стабільної системи правової держави та громадянського суспільства. У цьому напрямі особливе місце відводиться громадським організаціям, які, природно, мають відігравати роль об'єднавчого посередника в суспільно-політичних процесах та взяти на себе місію демократичного міжінституційного управлінського центру.

Громадська організація – це центр акумулювання соціально орієнтованої політики держави і громадянського суспільства, завдяки якій відкриваються широкі можливості для суспільно-політичної ініціативи громадян. Основна мета зазначеного полягає в тому, щоб здійснювати самоврядування й динамічний розвиток публічно-управлінських відносин [1].

Утворення громадських організацій в Україні відбувається відповідно до конституційного права на об'єднання (ст. 36 Конституції України) [2]. Враховуючи це, засноване на демократичних підвалинах регулювання організації та діяльності громадянських структур сприяє ефективній реалізації означеного права. Найзначиміша особливість демократичної правової держави полягає в ініціативному залученні громадськості до ухвалення владою суспільно значущих для цієї спільноти індивідів рішень. Аналізуючи суспільну дійсність постіндустріальних країн, переконуємося, що найбільш конструктивним та оперативним методом, завдяки якому можна досягнути окресленої мети, є саме залучення до цього процесу широкого кола громадськості, а не осіб індивідів.

Саме ця частина суспільства організовується в інститути громадянського суспільства, які, власне, і є громадськими організаціями. Порядок утворення, інституціалізації та функціонування цих організацій загалом регламентується Конституцією України, а також Законом «Про громадські об'єднання» [3]. Крім вищезазначеного закону, який є загальним, діє й низка спеціальних законів щодо громадських об'єднань, зокрема: «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про свободу совісті та релігійні організації» та інші. В контексті євроінтеграційного вектору України вдосконалення чинного законодавства щодо громадських об'єднань слід здійснювати відповідно до міжнародних стандартів – як про права особистості (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [4]), так і про громадські організації (Рекомендація СМ / Rec (2007) 14 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам (Щодо правового статусу неурядових організацій) [5] й Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі (2002 р.) [6]).

Органами державної влади здійснюється інституційна підтримка громадських організацій. Так, до прикладу, в дослідженні «Державне фінансування організацій громадянського суспільства» йдеться про державне фінансування на національному та регіональному рівнях. Ним охоплюються питання фінансових ресурсів, які громадські організації отримують завдяки програмам надання грантів, підтримки статутних заходів, державних закупівель, замовлення соціальної послуги та за рахунок громадських бюджетів. Мета окресленого документа полягає в створенні, з метою вдосконалення системи державного фінансування для громадських організацій у цілому та висвітленні основних аспектів, які варто враховувати в умовах запуску такого процесу.

На регіональному рівні фінансова підтримка громадських організацій надається, насамперед, на підтримку молодіжних і дитячих громадських організацій, а також організацій інвалідів та ветеранів. Це відбувається відповідно до вимог ст. 91 Бюджетного кодексу України, що стосується внесення до видатків місцевих бюджетів коштів на програми місцевого значення щодо дітей, молоді, жінок, сім'ї та програми соціального захисту окремих категорій населення [7]. Підтримка громадських організацій на регіональному рівні відбувається переважно через конкурси, проведення яких організовується підрозділами обласних державних адміністрацій, що відповідають за питання внутрішньої політики та комунікацію з громадянським суспільством.

Відповідно до положень законодавства України, система фінансової підтримки громадських організацій теоретично схожа на розвинуті системи:

- 1) державні кошти розподіляються на конкурсній основі;
- 2) неконкурентні (прямі) процедури;
- 3) громадські організації беруть участь у державних закупівлях;
- 4) громадські організації залучаються до надання соціальних послуг.

Зазначимо, що в 2021 році державне фінансування громадських організацій помітно збільшилося. Так, до прикладу:

- на підтримку громадських організацій осіб з інвалідністю було виділено 91,3 млн грн (у 2020 – 66);
- для організацій фізкультурно-спортивного спрямування — 65 млн грн;
- на заходи державної політики з питань молоді та підтримку молодіжних і дитячих громадських організацій – до 75 млн гривень.

Стосовно максимальної суми фінансової підтримки одного проекту молодіжних і дитячих громадських організацій за рахунок коштів державного бюджету, то вона зросла з 500 до 700 тис. гривень [4]. Слід додати, що окрім державної фінансової підтримки, системною зміною державної політики варто визнати процес забезпечення рівних умов фінансування громадських організацій і

звуження позаконкурсних механізмів. Після того, як було внесено необхідні зміни до урядових постанов про надання фінансової підтримки з державного та місцевого бюджетів для громадських об'єднань, створено необхідне нормативне підґрунтя для переведення фінансування громадських організацій осіб з інвалідністю [8] та ветеранів на конкурсній основі [9]. У вересні 2021 р. Міністерством цифрової трансформації було організовано презентацію сервісу для проведення е-конкурсів проєктів громадських організацій.

Зазначимо, що модуль електронних конкурсів – це спільна розробка Мінцифри, Мінмолодьспорту, Мінветеранів, Мінсоцполітики, програми «Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади», EGAP (реалізується Фондом «Східна Європа») та громадської організації «Український незалежний центр політичних досліджень».

Варто вказати й те, що діяльність багатьох українських громадських організацій була б неможливою без підтримки міжнародних донорів. Серед найбільших із них слід виділити: Сполучені Штати Америки (близько 370 млн дол. США щороку) та Європейський Союз (близько 310 млн євро щороку, включаючи, зокрема, секторальну бюджетну підтримку). У цьому зв'язку варто назвати також Канаду, Федеративну Республіку Німеччину, Нідерланди, Швецію, Швейцарію, Японію, Данію, організації системи ООН, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку тощо. Зокрема, існуюча підтримка з боку ЄС у здійсненні реформ в Україні складається з різних видів фінансової та технічної допомоги [10, с. 7].

Найбільшими міжнародними донорами є:

- 1) Friedrich Ebert Stiftung;
- 2) Konrad Adenauer Foundation;
- 3) делегації Європейської Комісії в Україні;
- 4) Freedom House;
- 5) USAID Agency;
- 6) McArthur Foundation;
- 7) Міжнародний фонд «Відродження» (фонд Дж. Сороса);
- 8) Фонд «Євразія»;
- 9) Фонд «Східна Європа»;
- 10) C. S.Mott Foundation, Know-How Fund;
- 11) World Bank;
- 12) Міжнародний медіа-центр (ММЦ) – Інтерньюз;
- 13) Counterpart International;
- 14) Посольства США, Великої Британії, Нідерландів, Канади тощо [11].

Зазначимо й те, що на сучасному етапі розвитку саме міжнародні донори змушують громадські організації займатися власним інституційним розвитком, оскільки вони вимагають та стимулюють, крім того, значно дисциплінують організації. Варто вказати, що для створення пропозиції міжнародними донорами реалізуються програми інституційного й організаційного розвитку. Такими програмами називають системні повноцінні проекти для підтримки та розвитку організаційної спроможності громадських організацій із наявністю фінансового забезпечення. На сьогоднішній день в Україні існує декілька таких програм. Певна частина з них чітко спрямована на визначення типу громадських організацій.

Серед учасників програм інституційного розвитку вкажемо Міжнародний фонд «Відродження», який є однією з найбільших благодійних фондаций. Зазначений фонд разом із Посольством Швеції в Україні надає підтримку та сприяє розвитку аналітичних центрів в Ініціативі «Підтримка аналітичних центрів в Україні», що реалізовувалася з жовтня 2017 по грудень 2020 рр. Крім того, «Ініціатива з розвитку екологічної політики та адвокації в Україні» (EPAIU), спрямована на розвиток громадських організацій, які здійснюють роботу в екологічній сфері, та реалізується із січня 2019-го по грудень цього року.

У зазначеному випадку інституційна підтримка отримується аналітичними центрами, що працюють у сферах екології та захисту довкілля. До іншого системного формату надання інституційної підтримки громадським структурам відноситься українська організація ІСАР «Єднання». Цей проект тривав з 11 липня 2014-го по 10 липня 2019 року. Його мета полягала в тому, щоб розвивати спроможність громадянського суспільства та сприяти зміцненню організаційного потенціалу громадських організацій в Україні з метою надати їм можливість більш ефективно обстоювати права й інтереси громадян, здійснюючи при цьому громадський контроль за діями влади [12].

Завдяки їх платформі «Маркетплейс» в організації можна було самостійно знаходити собі провайдера (надавача) послуг у сфері організаційного розвитку, яку вона визначає, проходячи самооцінку власної спроможності. Командою «Єднання» пропагувалася ідея «простору для розвитку у власному темпі». Оскільки ніхто не знає як швидко вона може розвиватися, то вони просто створювали сприятливі можливості, оскільки впевнені – втручання й примушування до організаційних змін не приносить жодної користі.

Щодо визначеної групи організацій, то підтримка здійснюється також організацією «Раст», проектом «ENGAGE» та програмою «Жінки України: залучені, спроможні, незламні», фінансування якої відбувається за сприяння Міністерства закордонних справ Канади. Реалізація даної програми почалася в березні 2019-го

й триватиме до червня 2024 року. Основна її мета полягає в тому, щоб зміцнити спроможність і розвиток сталості місцевих жіночих організацій в Україні, особливо тих, які представляють інтереси вразливих та маргіналізованих жінок і дівчат. Крім того, завдяки цій програмі надається допомога в покращенні програмної діяльності та ведення адвокації тощо. Таким чином, обрана цільова група організацій, а це саме жіночі організації [13].

Програма сприяння малим проектам з Корпусом миру США в якості виконавця. Вказана програма стартувала 1 жовтня 2018-го й триватиме до 30 вересня 2023 року. Мета проекту полягає в розвитку потенціалу місцевих громад та організацій, завдяки наданню невеликої фінансової підтримки на проекти їх жителів (особливо міст та селищ, де працюють волонтери Корпусу миру США) [14].

Згадаємо і Європейський фонд за демократію, який є донорською організацією, що діє в 16 державах (країни Європейської політики сусідства). Його тактика підлаштовуватися під потреби грантоотримувачів, працювати гнучко, враховуючи стан конкретної країни. Варто додати, що цим фондом проводяться регулярні консультації з відповідними інституціями ЄС, а також іншими суб'єктами. Основна мета цих дій полягає в тому, щоб уникнути дублювання діяльності, координації, взаємодоповнюваності та сукупної вигоди з інструментами підтримки ЄС. Фонд використовує досвід держав-членів ЄС, які історично пройшли через перехідний період до демократії. На сьогодні цим фондом фінансується 333 ініціативи, з них в Україні — 63 [15].

Слід згадати й **Національний фонд демократії (NED)**. Це — приватна неприбуткова організація, завдяки якій відбувається зростання та зміцнення демократичних інститутів у всьому світі. Щорічно NED надається понад 1 600 грантів, що спрямовуються на підтримку проектів неурядових груп за кордоном, які працюють на досягнення демократичних цілей у більш ніж 90 країнах світу [16]. Сума гранту залежить від того, які розміри та обсяги проекту, середній грант надається на суму 50 000 доларів США на 12 місяців.

За період роботи фонду в Україні або для України було профінансовано близько 54 ініціатив на загальну суму 5 089 294 млн доларів. Наприклад, фонд надав 46,680 тис. дол. Львівській освітній фундації, яка залучила 700 молодих людей із 25 регіонів України для участі в серії волонтерських таборів, що сприяли розвитку волонтерства та громадської активності, а також руйнували усталені міжрегіональні стереотипи [17].

Висновки. Отже, під громадською організацією розуміємо добровільне, незалежне, неприбуткове об'єднання громадян, що засновується на спільності інтересів її членів. Діяльність громадських організацій охоплює широке коло соціальних питань, і саме тому вони є ефективними партнерами держави в

розв'язанні суспільних проблем. Зокрема, громадські організації займаються проведенням консультацій та виробленням ефективних рішень; надають громадянам соціальні послуги, за які не береться бізнес через їх низьку прибутковість; поширюють благодійництво тощо. В умовах сьогодення громадські організації поступово розширюють і власні джерела фінансування, але, попри це, міжнародні донори залишаються головним джерелом підтримки громадського сектора, проте не єдиним. Наразі значно розширюється фінансування за рахунок державних і місцевих бюджетів, залучаються кошти бізнесу, благодійних внесків тощо.

Список використаних джерел

1. Токар М. Громадські організації України в системі розвитку публічно-управлінських відносин: монографія / Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентіві України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2020. 412 с.
2. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30, ст. 141; ВВР 2016, № 31, ст. 545. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Ратифіковано Законом № 475 / 97-ВР від 17.07.1997 р. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
5. Рекомендація СМ / Rec (2007) Комітету міністрів Ради Європи державам-членам (Щодо правового статусу неурядових організацій). Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_937
6. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_209
7. Костенко А. М. Фінансова спроможність організацій громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення їх інституційної спроможності // Вісник Національного технічного університету України. Київський політехнічний інститут. Політологія. Соціологія. Право. (1). 2019. С. 49—54.
8. Деякі питання надання фінансової підтримки громадським об'єднанням осіб з інвалідністю: постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2020 р. № 166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/166-2020-%D0%BF#Text>
9. Деякі питання надання фінансової підтримки громадським об'єднанням ветеранів: постанова Кабінету Міністрів України від 14.02.2018 р. № 156.

URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/deyaki-pitannya-nadannya-finansovoyi-pidtrimkigromadskim-obyednanniam-veteraniv>

10. Як Євросоюз міг би пришвидшити реформи в Україні? Дослідження Інституту світової політики. Київ, 2015. 27 с.

11. Громадські організації: як це працює, чому я обрав ГО «Центр розвитку міста»? URL: <https://www.prostir.ua/?blogs=hromadski-orhanizatsiji-yak-tse-pratsyuje-chomu-ya-obrav-ho-tsentr-rozvytku-mista>

12. Офіційний сайт проекту USAID ICAP «Єднання». URL: www.isar.net.ua

13. Програми інституційного розвитку ОГС в Україні: вплив держави, донорів та ОГС на формування запиту. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/07/Valeriya-Didik-Master-thesis.pdf>

14. Демократія, права людини та врядування. Проєкти USAID. URL: <https://www.usaid.gov/uk/ukraine/democracy>

15. ЕФД. Наша місія. Офіційний сайт Європейського фонду за демократію. URL: <https://www.democracyendowment.eu/ru/about-eed/>

16. Донець М. О. Вплив міжнародних фондів на розвиток громадянського суспільства в Україні. 2019. С. 129—132.

17. О программе финансирования National Endowment for Democracy / Офіційний сайт NED. URL: <https://www.ned.org/apply-forgrant>

References

1. Tokar M. Public organizations of Ukraine in the system of development of public-management relations: a monograph / Lviv Regional Institute of State Administration of National Academy of Sciences under the President of Ukraine. Lviv: LRIDU NADU, 2020. 412 p.

2. Constitution of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. №. 30, Art. 141; VVR 2016, No. 31, Art. 545. Database «Legislation of Ukraine» / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://law.advice.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

3. On public associations: Law of Ukraine dated March 22, 2012 No. 4572-VI. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://law.advice.gov.ua/laws/show/4572-17>

4. The Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950. Ratified by Law No. 475 / 97-VR dated 07.17.1997. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://law.advice.gov.ua/laws/show/995_004

5. Recommendation CM / Rec (2007) of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states (Regarding the legal status of non-governmental

organizations). Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://law.advice.gov.ua/laws/show/994_937

6. Fundamental principles regarding the status of non-governmental organizations in Europe. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://law.advice.gov.ua/laws/show/994_209

7. Kostenko A. M. Financial possibility of civil society organizations in Ukraine in the context of ensuring their institutional ability. Bulletin of the National Technical University of Ukraine Kyiv Polytechnic Institute. *Politology. Sociology. Right.* (1). 2019. Pp. 49—54.

8. Some questions of grant of sponsorship by the public association of persons with disability: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 03.03.2020 No. 166. URL: <https://zakon.advice.gov.ua/laws/show/166-2020-%D0%BF#Text>

9. Some issues of providing financial support to public associations of veterans: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 14, 2018 No. 156. URL: <https://www.km.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-nadannya-finansovoyi-pidtrimkigromadskim-obyednannyam-veteraniv>

10. How could the European Union accelerate reforms in Ukraine? Research of the Institute of World Politics. Kyiv, 2015. 27 p.

11. Public organizations: how it works, why I chose the «City Development Center» NGO. URL: <https://www.spread.ua/?blogs=hromadski-orhanizatsiji-yak-tse-pratsyuje-chomu-ya-obrav-ho-tsentr-rozvytku-mista>

12. Official website of the USAID ISAR project «Unification». URL: www.isar.net.ua

13. Programs of institutional development of CSOs in Ukraine: the influence of the state, donors and CSOs on the formation of demand. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/07/Valeriya-Didik-Master-thesis.pdf>

14. Democracy, human rights and governance. USAID projects. URL: <https://www.usaid.gov/uk/ukraine/democracy>

15. EFD. Our mission. Official website of the European Endowment for Democracy. URL: <https://www.democracyendowment.eu/ru/about-eed/>

16. Donets M. O. The influence of international funds on the development of civil society in Ukraine. 2019. P. 129—132.

17. About the National Endowment for Democracy funding program / NED website. URL: <https://www.Sunday.org/apply-forgrant>

Rostyslav DRAPUSHKO, Pavlo GORINOV. National and international practices of institutional support of public organizations.

Objective of the article is studying of national and international practices of institutional support of public organizations. Research methods: cognitive analytical, sociological, comparative and statistical, method of analysis and objective truth, etc. In particular, it was clarified that a public organization is a voluntary association of individuals and/or legal entities under private law, in order to protect rights and freedoms, satisfy public interests, namely: economic, social, cultural, environmental and other. Public organizations are created without the goal of making a profit. According to its essence and purpose, any public association is non-commercial, which is not primarily profit-oriented, but functions for completely different purposes. The institutional capacity of public associations is the result of their interaction together with the state, which is manifested in particular in the ability of public organizations to perform the functions assigned to them (for example, to provide social services) within the regulatory framework defined by the state. It was determined that every year the law "On the State Budget of Ukraine" determines the amount of funding for cooperation with public organizations. The State Treasury is the financial regulator of the state funding cycle for public organizations. They have strong financial support from external donors, a large part of the sector remains heavily dependent on international funding. Grants and technical assistance programs are the main source of funding for non-governmental organizations funded by other countries. For international donors, Ukraine is the main target country with the largest share of international donor aid among the Eastern Partnership countries. It was revealed that the implementation of support for public organizations takes place at the regional level mainly through competitions. International funds are active participants in the strengthening and development of civil society in Ukraine. Most often, international foundations and public associations work as a grantor and project executor, respectively. The defined donor role is extremely important in today's environment.

Key words: *public organizations, institutional support, state funding, international agreements, civil society.*

УКРАЇНСЬКІ ДІТИ І МОЛОДЬ У ПРИЦІЛАХ РОСІЙСЬКОГО ГЕНОЦИДУ

УДК 316.4.063

Сергій БОЛТИВЕЦЬ,

головний науковий співробітник Державного інституту сімейної та молодіжної політики, доктор психологічних наук, професор

Роман ТРАЧ,

повний член Американської психологічної асоціації, Американської асоціації гуманістичної психології, Наукового товариства імені Т. Шевченка в Америці та Української Вільної Академії Наук у США, доктор філософії з психології (США)

Лешек КОЖЕНЬОВСЬКІ,

завідувач кафедри техніки безпеки
Педагогічного університету
в Кракові (Республіка Польща),
доктор економічних наук, професор

Стаття висвітлює практику російського геноциду українського народу, яка охоплює дітей і молодь, що не досягли повноліття. Відзначено, що воєнне знищення українських дітей та молоді передбачене як проголошеними цілями війни Росії проти Української держави й українського народу, так і практикою її ведення. Проголошені цілі так званої денацифікації та демілітаризації позначають кремлівське розуміння знищення будь-якого народу, котрий не належить до російського, маркером якого є російська мова (денацифікація) шляхом військового придушення його опору (демілітаризація). Визначено, що ставлення до людей будь-яких інших, крім російського, народів, які росіяни поставили собі за мету знищити, неодмінно й насамперед включає найбільш вразливі верстви, які розглядаються одночасно і як обуза в ході війни, і як небажані свідки воєнних злочинів, і як звичайний непотріб, який неможливо використати жодним іншим чином, окрім задоволення сексуальних потягів, садистської компенсації власної особистісної неповноцінності й можливості пограбування. До цих верств насамперед належать діти, жінки і люди

з обмеженими можливостями. Наведено приклади російської історичної традиції знищення інших народів разом із дітьми, що передують представленому прикладу цілковитого розстрілу сімей із дітьми, які евакуювалися з міста Кремінна Луганської області, де кількість розстріляних становила 80 осіб. Висвітлено мотиви знищення інфраструктури, призначеної для дітей і молоді, здійснене визначення осіб, для яких властиве неповне розуміння воєнної ситуації. Кількісні дані щодо неповнолітніх, які постраждали від збройного нападу Російської Федерації на Україну та наслідки воєнних злочинів збройних сил РФ представлено в **таблицях 1 і 2**. Стаття розкриває загрози російського геноциду українців для Польщі й інших країн Європи, які мають історичні аналоги нищення єврейського, польського та інших народів у період Другої світової війни. Наведено історичне обґрунтування методів знищення польського й українського народів 1876, 1939, 2014 і 2022 років, які залишилися незмінними, змінювалися лише імена їхніх виконавців. Висловлено припущення про те, що наслідки цих злочинів будуть настільки ж серйозними, а боротьба за суб'єктність української нації, подібно до боротьби за суб'єктність польського народу, буде такою ж довгою і трагічною. Обґрунтовано інструментально-раціональну та інтуїтивно-змістовну функції мислення сучасної людини, які забезпечують орієнтири та опору в світі. Найбільшою безпосередньою загрозою для нишішнього і майбутніх поколінь визначено російський біологічний тероризм, який, на відміну від ядерної зброї, не потребує складного устаткування і який Російській Федерації важко приховати. Виявлено причини сучасної духовної кризи й нігілізму, що виникли в результаті надмірного вжитку й панування інструментально-раціональної функції мислення, застосованої до всіх ділянок життя сучасної цивілізації. Споживацьке ставлення до довколишнього світу призвело до хижацького нищення природи й щораз більшого екологічного занпащення та знецінення життя людини. Розкрито значення суб'єктивного переживання сенсу, що підноситься до об'єктивного змісту любові українців до своєї Батьківщини та знаходить своє предметне виявлення в ідеї вільної і самостійної України.

Ключові слова: війна, російський геноцид, знищення дітей, вразливі верстви населення, неповне розуміння, історичні аналоги, суб'єктність нації, функції мислення, переживання сенсу, любов українців до своєї Батьківщини.

Воєнне знищення дітей

Воєнне знищення дітей та молоді в Україні передбачене як проголошеними цілями війни Росії проти української держави й українського народу, так і практикою її ведення. Названі цілі «денацифікації та демілітаризації» позначають російське розуміння знищення будь-якого народу, котрий не належить до російського, маркером якого є російська мова (денацифікація), шляхом військового придушення його опору (демілітаризація). Кремлівська ідея про те, що Росія закінчується там, де закінчується російська мова, на практиці означає, що кордони РФ не закінчуються ніде, оскільки російські загарбники є кочівни-

ками по всіх доступних їм просторах Євразії, де їм періодично щастить уникати рішучого військового опору.

Ставлення до людей будь-яких інших, крім російського, народів, які росіяни поставили собі за мету знищити, неодмінно й насамперед включає найбільш вразливі верстви, які розглядаються одночасно і як обуза в ході війни, і як небажані свідки воєнних злочинів, і як звичайний непотріб, який неможливо використати жодним іншим чином, окрім задоволення сексуальних потягів, садистської компенсації власної особистісної неповноцінності і можливості пограбування. До цих верств насамперед належать діти, жінки й люди з обмеженими можливостями. Настанова про те, що для перемоги над Україною росіяни зобов'язані знищити українських дітей, не має єдиного автора, оскільки практично втілюється російськими загарбниками без винятків, які, якщо такі можуть трапитися, потребують свого окремого дослідження як дія всупереч загальному правилу. Цим самим вони реалізують близьку і зрозумілу для кожного практичну ідею «повної зачистки нації» як єдиного їхнього шансу.

Росіяни як спадкоємці кочівників, призначення яких полягає в систематичних кочових набігах, розбоях, убивствах та пограбуваннях, протягом останнього тисячоліття відомої історії достатньо виразно виявили своє криваве ество, яке перевершує своєю жорстокістю всі відомі досі війни і воєнні зіткнення інших народів планети. Це призначення росіян у XIX – XX століттях втілювалося в ідеї панмонголізму: Європа буде знищена новою, православною ордою, яка є «бичем Божим за гріхи Заходу», що полягають у двох нав'язуваних ним цінностях – християнстві і правах людини. Особливий шлях Росії – євразійський покликаний, знищивши Захід, створити свою імперію від Владивостока до Лісабона. Дані багатьох опитувань російських громадян свідчать про зростання схвалення ними війни заради знищення всіх українців і завоювання всієї їхньої території.¹ Виходячи з цього, особи з інвалідністю входять до цього загального наміру росіян знищити всіх людей, але, як засвідчили наслідки їхніх злочинів у містах Гостомель, Буча, Ірпінь, Бородянка та ближніх до них селах, вони з не меншою систематичністю й жорстокістю розстрілювали також навіть усіх тварин, які потрапляли їм на очі – собак, котів, корів, кіз, коней тощо. Більше того, собак прибивали за лапи до дерев'яної драбини і з цієї ще живої тварини діставали кишки та вирізали шматки живого м'яса, яке з'їдали.

Голова Луганської обласної військової адміністрації Сергій Гайдай розповів історію одного-єдиного чоловіка з 80-ти розстріляних людей, якому вдалося

---

¹ Сергій Гайдай, голова Луганської обласної військової адміністрації (інтерв'ю). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=367UKZruKal>

врятуватися від російських окупантів². Так, колоною цивільних машин люди евакуйовувалися з міста Кремінна Луганської області, куди вже зайшли війська агресора. Російські військові почали розстрілювати їх. Люди виходили з машин з піднятими руками, махали білими рушниками, ганчірками, футболками, показуючи, що вони цивільні, але вони розстріляли всіх. Лише один чоловік, який був поранений у ногу і, впавши у кювет, таким чином врятувався. Дочекавшись завершення розстрілу, він виповз із цієї ями й надалі ховався від усіх у лісах і таким чином врятувався. Опісля він виїхав до Польщі й нині перебуває в лікарні – йому зробили операцію. Скалічений чоловік розповів про цей розстріл, який не передбачав жодного розрізнення дорослих і дітей, здорових та інвалідів – росіяни розстрілювали всіх.

Отже, змінюються покоління й виростають люди, нездатні уявити межі жорстокості постійно мімікуючого угруповання москвитів, які традиційно ховаються від будь-якої відповідальності за вчинені злочини шляхом неосигніфікації – змінюють власну самоназву: росіяни, руськіє, советськіє, великороси, москвити тощо. В цілому ж, на наш погляд, заради наукової точності варто брати до уваги всі попередні самоназви сучасних росіян у здійсненні їхніх «історичних місій» зі знищення будь-яких інших народів, які не вливалися до агресивного угруповання у формах орди, улусу, царства, імперії, союзу чи сучасної федерації. Місія знищення всіх інших як життєве кредо росіян протягом попередніх і нинішнього століття не може применшити роль генетичного чинника монголоїдної раси, яка своє життєве призначення вбачає в здобуванні собі поживи найбільш архаїчним способом полювання на інші народи з метою їх убивства для задоволення власних матеріальних потреб, що втілюється в офіційному призначенні росіян і Росії в «збиранні» та «прирощуванні земель», а з ним майна та інших цінностей анексованих країн або їх частин. Фактичною межею між місцями побутування монголоїдів і європеїдів є північно-східні межі етнічного розселення українців, а не Уральські гори, штучно внесені до географічного вжитку на межі перетворення Московського улусу на самостійне державне утворення – царство за прикладом європейських країн із ненажерливим потягом до імперської величі.

Акти московської держави засвідчують генетичний потяг тодішніх москвитів, успадкований нинішніми росіянами до вбивств, крадіжок і вихвалень своєю підлістю: «...И по твоему государеву... указу, пошли мы из под Слуцка со всеми твоими государевыми, с конными и с пешими, людьми к Слониму, августа в 26. А идучи дорогою, села и деревни, и хлеб, и сено, и всякие конские кормы мы по обе стороны жгли, и людей побивали, и в полон имали, и разо-

² Сергій Гайдай, голова Луганської обласної військової адміністрації (інтерв'ю). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=367UKZruKaI>

ряли совсем без остатку, и по сторонам потому ж жечь и разорять посылали... счастьем, твои государевы ратные люди... в город Клецк въехали... и твои государевы люди в Клецку в городе и на посаде литовских людей побили всех. И городок Мышь выжгли и совсем разорили без остатку... Долгоруков... и ... Измайлов, идучи из Новомыши ко мне к Клецку... заходили к городку Столовичам, и... городок Столовичи высекали и выжгли, и совсем разорили без остатку... А по твоему государеву указу, велел я товарищам своим... от Клецка идти войною до Слонима живыми и невоеванными месты розными дорогами; и велел им те места воевать, и людей побивать, и в полон имать, и села, и деревни, и хлеб, и сено, и всякие конские кормы жечь, и совсем без остатку разорять... И по твоему государеву... указу, товарищи мои... город Мир и иные городки, и места, и села, и деревни по разным дорогам... совсем разоряли без остатку... Город Слоним и слободы, и Журавицкой унияцкой монастырь, каменной город, и около Журавицкого монастыря слободы... выжгли... И многие места, и села, и деревни, и за Слоним верст по 20 и больше, выжгли и разорили... А назад от Слонима шли товарищи мои иными розными ж дорогами жилыми и невоеванными месты, и те места потому ж воевали и жгли, и людей побивали...»³.

Нині мало хто в Європі згадає більш ніж трьохсотлітню Батурицьку трагедію, коли 2 листопада 1708 року московські війська, які тоді ще не називалися російськими, захопили й знищили українське місто – столицю гетьмана Мазепи Батурич. Були вирізані всі його мешканці, незалежно від віку й статі – дитячі обпалені кістки стирчали із залишків знищених будівель Батурича, що їх ми спостерігали під час реконструкції спаленого міста в 2006 – 2010 рр. Тоді загинуло 15 тис. батуричів – дорослих і дітей. Саме місто було пограбоване, в тому числі й православні храми, а потім, за наказом Меншикова, спалене, а церкви знищені.

Тогочасні європейські газети так називали московські злочини в Батуричі: «Страшна різанина», «Вся Україна в крові», «Жінки і діти на вістрях шабель». Із цими назвами виходили провідні газети Франції «Gazette de France», «Paris Gazette», «Lettres Historique», «Mercure historique», «Clef du Cabinet», публікації в яких свідчили, що московський цар страшний і жадібний до крові в Україні, а всі мешканці Батурича, незважаючи на вік і стать, вирізані, як це наказують нелюдські звичаї московитів.

³ Акты московского государства. Т. 2. СПб., 1894. Отписка боярина и воеводы кн. Алексея Трубецкого о нескольких победах над литовскими людьми, и о взятии и сожжении нескольких литовских городов, и государева грамота с похвалою боярам 1655 г. № 717-й. С. 437 – 439.

Чому росіяни знищують інфраструктуру для дітей і молоді?

Тотальне знищення росіянами цивільної і соціальної інфраструктури України, з одного боку, підтверджує втілення їхньої спадкоємної андрофагії, зафіксованої в історичних джерелах, а з іншого вказує на кочовий євразійський поклик від Владивостока до Лісабона, на який на підставі емпіричних спостережень звернула увагу в одному зі своїх інтерв'ю заступниця міністра оборони України Ганна Маляр: «Є припущення: вони знищують інфраструктуру цивільну і соціальну, бо вона їх не цікавить, адже в них плани використати територію нашої країни як плацдарм, аби рухатися далі. Швидше за все – це не кінцева мета, і якщо зараз не зупинити Путіна всім світом, він піде з території України війною на європейський світ»⁴.

Так, постійні ракетні й артилерійські обстріли, авіаційні бомбардування, дистанційне мінування соціальної інфраструктури міст і сіл України перешкоджає базовим потребам дітей для їхнього вільного розвитку, але насамперед загрожує їхнім життям. Створені вибухами вирви й завали, а також забронені чинними міжнародними конвенціями міни уповільненої дії, які чекають на детонацію протягом багатьох діб, так звані «міни-розтяжки», російські закамфльовані під різні предмети міни змушують вживати особливих заходів для збереження дитячих життів. При цьому відкриті простори є особливо небезпечними для життя, оскільки дають змогу російським артилеристам та льотчикам бомбардувальної авіації наводити за допомогою безпілотників ствольну або ракетну артилерію, авіаційне бомбардування на живі мішені.

Люди з обмеженим розумінням воєнної ситуації

Неповнолітні є людьми з обмеженим розумінням воєнної ситуації, хоч неповне її розуміння властиве й будь-якій дорослій людині, оскільки кожна з них – неповторна, а типові, звичні усталеності можуть виявитися невідповідними попередньому життєвому досвіду.

Психіка є чутливою сторожею фізичного існування кожної живої істоти як на нашій планеті, так, на наше переконання, і в усіх місцинах космосу, де виникають достатні умови для розвитку життя. Війна як процес заподіяння смерті усім живим істотам, зумовлює виникнення в людей, тварин, птахів, комах та інших носіїв життя, специфічних реакцій за загрозу власному існуванню. Це стосується насамперед здорових станів психіки людини й має свої особливості в дитячому віці.

У дорослих і дітей без встановленої інвалідності за хронічним психічним захворюванням, так і для осіб з названою інвалідністю клінічні обстеження засвід-

⁴ Ганна Маляр, заступниця міністра оборони України (інтерв'ю). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=efmXAIvYJUU&t=162s>

чують зростання кількості випадків психічної травматизації та їх наслідків, що включають появу стресових розладів, тривожних й особливо панічних станів та фобій, узалежнень, депресії, а також психотичних та параноїдальних симптомів. Головне місце серед супутніх як психіатричних, так і психосоматичних розладів посідає серцево-судинна патологія, що виражається в артеріальній гіпертензії, мареннях або нав'язливих ідеях, виникнення яких зумовлене травматичними переживаннями загрозливих для життя подій, у порушеннях сну.

Воєнна ситуація впливає на посилення, розширення й поглиблення взаємозв'язків між стресом і розладами особистості, на збільшення кількості пацієнтів з комплексним посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) та відтермінованими стресовими розладами. Серед мирного населення, військових і медичних працівників збільшується кількість типових воєнних травм – черепно-мозкових, поранень різних ділянок тіла та виникнення пов'язаних із ними фантомних болей, станів емоційної нестабільності та виснаження. Психічна травматизація охоплює широке коло людей, серед яких найбільш схильними до прояву несприятливих наслідків для психічного здоров'я в майбутньому є діти й підлітки.

Обмеження розуміння та фізичних можливостей притаманні найбільш вразливим категоріям населення, до яких належать і неповнолітні та особи з обмеженими можливостями внаслідок інвалідності. Воєнні дії призводять до переходу з однієї категорії в іншу, тобто інвалідизації як дорослих, так і дітей без розрізнення віку. Так, приклад інвалідизації здорової дитини внаслідок російського бомбардування представлена нами у **зображенні 1**.

Зображення 1. 5-річна Марина з Херсонської області втратила ногу під час російських бомбардувань⁵.

⁵ Андрющенко С. 1 червня 2022 р. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=5176531849079691&set=a.732502176816036>

За даними, оприлюдненими Офісом Генерального прокурора України до Міжнародного Дня захисту дітей за станом на 1 червня цього року⁶, нами складено таблицю, яка з певною умовністю може бути застосована для розуміння пропорцій причин загибелі осіб з обмеженими можливостями, до яких належать і діти, й особи з інвалідністю, особи поважного віку. Ці дані в кількісному та процентному співвідношенні наведено в **таблиці 1**.

Таблиця 1

**Неповнолітні, які постраждали від збройного нападу
Російської Федерації на Україну**

Зникли безвісти	Поранено	Загинули				Всього постраждали
		Хлопчики	Дівчатка	Стать не встановлено	Всього	
145	446	130	79	34	243	834

Як видно з таблиці 1, незважаючи на те, що неповнолітні становлять собою цільову групу ювенальних прокурорів, значний обсяг даних у зв'язку з воєнними діями залишається предметом подальших слідчих дій. За станом на 1 червня 2022 року узагальнено наслідки воєнних злочинів Російської Федерації із зазначенням причин загибелі неповнолітніх, які ми наводимо в **таблиці 2**.

Як видно з цієї таблиці, воєнні злочини військових Російської Федерації полягають у тотальному знищенні всього українського населення, включаючи неповнолітніх, осіб з інвалідністю та будь-яких інших категорій населення, для яких немає винятків – російське заперечення права на життя охоплює всіх живих мешканців України. Про це свідчить загибель 166 (або 68,3%) людей внаслідок бомбардувань та обстрілів шкільної інфраструктури разом із 6-ма (2,5%) особами, які підірвалися від детонації бойових снарядів, та 5-ма (2,1%) особами, котрі померли, не дочекавшись медичної допомоги під завалами. В цілому причина загибелі 177 (72,9%) осіб – це воєнні дії проти всього мирного населення без жодних винятків шляхом застосування важких озброєнь і бомбардувальної авіації. Натомість 36 (14,8%) осіб, розстріляних росіянами в цивільних автомобілях, на яких родини намагалися виїхати в безпечні місця, 17, або 7,0% осіб, убитих прицільним пострілом військових Російської Федерації, та 13 (5,3%) загиблих під час евакуації колон «зеленими коридорами», яких, незважаючи на попередні домовленості, розстріляли військові РФ, є жертвами російської підступності, яка залишається незмінною протягом багатьох століть. У цілому від

⁶ Війна РФ проти українських дітей – розслідується 1 042 кримінальних провадження. Офіс Генерального прокурора України. URL: https://t.me/pgp_gov_ua/4307

Таблиця 2

Наслідки воєнних злочинів збройних сил Російської Федерації

№	Причина загибелі неповнолітніх	Кількість загиблих	% від загальної кількості
1.	Бомбардування та обстріли шкільної інфраструктури	166	68,3
2.	Росіяни розстріляли в цивільних автомобілях, на яких родини намагалися виїхати в безпечні місця	36	14,8
3.	Були вбиті прицільним пострілом військових Російської Федерації	17	7,0
4.	Загинули під час евакуації колон «зеленими коридорами», які, незважаючи на попередні домовленості, розстріляли російські військові	13	5,3
5.	Підірвалися від детонації бойових снарядів	6	2,5
6.	Померли не дочекавшись медичної допомоги під завалами	5	2,1
	Всього:	243	100

підступності ворога, згідно з наведеними даними, загинуло 66, або 27,1% осіб, що свідчить як про невинуватість до росіян, а отже, неповне усвідомлення загроз з російської сторони, так і майже цілковиту безвихідь ситуації, в якій вони опинилися.

Російський геноцид українців у вимірах загроз Польщі й іншим країнам Європи

У 2014 році стало ясно, що, по-перше, Польща є сусідом і союзником українського народу; по-друге, росіяни є хибним «братнім народом» і загрозою для миру в Європі; по-третє, суверен України – це український народ, який усвідомлює свою ідентичність і суб'єктивність.

Як і щороку, натхнення для роздумів над спільно пережитим досвідом минулого й сьогодення викликає «Тиждень освіти дорослих України»⁷.

⁷ Міжнародний Тиждень освіти дорослих України — соціально-державний проєкт, що проводиться за підтримки ЮНЕСКО щорічно з 2000 року Всеукраїнським координаційним бюро соціальної державної програми «Освіта дорослих України» під керівництвом професора Сергія Болтвіця.

Наразі наша держава опинилася між жорнами історії. Там ніколи не буває добре, але може бути ще гірше. Тисячі українців сьогодні проливають свою кров і віддають своє життя за незалежність, без гарантії, яке майбутнє очікує Україну. Перелом XX і XXI століть є для нинішнього покоління поляків, українців і багатьох інших народів періодом змін і переоцінок, а також періодом розвитку простору для перевиховання дорослих для іншого життя в європейському суспільстві. У Польщі та Україні взяли за зовсім відмінні організаційно-програмові концепції цього процесу, при тому, доповнюючи одна одну, вони можуть забезпечити абсолютно новий погляд на свідомість і знання посткомуністичного і постмодерністського суспільства. У той же час нас пов'язують минулий досвід, спільні загрози і надії, які привели спочатку Польщу, а потім й Україну, до національного і державного відродження.

Нагадаємо, 17 березня 2014 р. Росія визнала Крим⁸ частиною Російської Федерації, підтверджуючи тим самим факт окупації України. Світова спільнота визнала це порушенням міжнародних угод, які *status quo* кордонів в Європі вважають найважливішим висновком, зробленим із жахливого досвіду Другої світової війни. Водночас коли ми дивимося в калейдоскоп подій, то помічаємо, що це тільки малий епізод у тисячолітній історії воєн між монголоїдним Сходом і європеїдним Заходом.

У XIII столітті територія сучасної України була під ярмом монголів, а потім під владою Великого князівства Литовського, а також під владою Речі Посполитої⁹. У результаті запорізьких повстань проти Королівства Польського (серед яких найважливішим було повстання під керівництвом Богдана Хмельницького в 1648–1655 рр.) козаки уклали угоду з Московією (Переяславська рада). Пізніше, в 1686 році, Річ Посполита підтвердила повноваження московського царя на володіння лівобережною Україною (за Дніпром). Додамо, що багаторічні війни Речі Посполитої з Московією і Туреччиною призвели до розрухи, депопуляції та колонізації земель так званої Новоросії.

Поразка Російської імперії у Кримській війні (1856 р.) дала імпульс для боротьби за українську національну ідентичність, незважаючи на повну русифікацію. Нагадаємо, в 1876 році російський цар Олександр II заборонив вживати назву «Україна», видавати книги українською мовою (названої в документі «малоросійським діалектом»), а в школах і театрах наказано було користуватися

⁸ У Криму проживало близько 2,4 млн. осіб, у тому числі 60% – росіяни, 24% – українці і 10% – кримські татари; у XVIII ст. чисельність населення півострова становила 467 тис., у тому числі 95% – кримські татари, 2% – греки, 2% – вірмени й менше одного відсотка – кримчаки і караїми.

⁹ Річ Посполита – держава, заснована в результаті об'єднання земель Королівства Польського і Великого князівства Литовського, що існувала в 1569–1795 рр. Іноді також використовується назва «Корона польського, литовського і російського народів» Див. АУГУСТИНЯК Уреула: Історія Польщі 1572–1795 рр.

тільки російською мовою й видалити зі шкіл українських вчителів¹⁰. Загальна русифікація тривала понад 200 років, а на підлеглих або окупованих Росією територіях триває й понині.

Королівство Польське, пізніше Річ Посполита, розділила долю східного «краю»¹¹. У другій половині XVIII століття відбулося три поділи Польщі¹². Після 123-х років рабства в 1918 році відродилася незалежна Польща, але ненадовго. В 1939-му році відбувся четвертий поділ Польщі – цього разу між СРСР і Німеччиною¹³, яка 1 вересня 1939 року без оголошення війни вторглася в країну із заходу і півночі, а 17 вересня – Радянський Союз зі сходу. Почалася Друга світова війна.

Хоча злочин геноциду на той час стосувався євреїв і поляків, але всі національності, які проживали на території тодішньої Польщі, були піддані германізації та русифікації, вбивствам, грабежам і виселенню. Роком раніше, 30 вересня 1938-го, в Мюнхені глави урядів Великобританії (Невіль Чемберлен), Франції (Едуар Даладье), Німецького Рейху (Адольф Гітлер) та Італії (Беніто Муссоліні) підписали угоду про вилучення з Чехословаччини 29 тис. кв. км території, що межує з III Рейхом¹⁴, і приєднання її до Німеччини. Представників Чехословаччини при цьому не було.

У Парижі та Лондоні святкували попередження війни. Польща також отримала користь зі слабкості сусіда й 2 жовтня 1938 року польські війська зайняли частину Тешинської Сілезії (Заользе). А через рік Німеччина й Росія зайняли всю Польщу. «Знищення Польщі – наша основна задача. Мета – знищення живої сили, а не досягнення певної лінії. Навіть якби війна почалася на Заході, знищення Польщі має бути нашою першою задачею. Рішення має бути блискавичним через пору року. Я дам пропагандистський привід для початку війни – не важливо чи буде він правдоподібний. Переможця ніхто ніколи не запитає, чи говорив він правду. На початку і в ході війни важливо не право, а перемога. Будьте нещадні, будьте жорстокі» – ці слова були сказані Адольфом Гітлером під час наради командирів напередодні підписання пакту

¹⁰ Серчик В. А. : Історія України. (поль.) SERCZYK W. A.: Historia Ukrainy. Wyd. 3. Wrocław: 2001, с. 207, 232.

¹¹ «Україна – це кожна земля, що лежить на краю, тобто наприкінці, при кордоні держави» Глогер Зигмунт: Історична географія земель колишньої Польщі. (поль.) GLOGER Zygmunt: Geografia historyczna ziem dawnej Polski. Kraków: 1903.

¹² Розділ Польщі між Австрією, Прусією та Росією 1772, 1793 і 1795 рр.

¹³ Секретний протокол Ріббентропа– Молотова від 23 серпня 1939 року, що стосується поділу території Польщі між III Рейхом і Союзом Радянських Соціалістичних Республік.

¹⁴ Третій Рейх (нім. Das Dritte Reich) – неофіційна назва німецької держави в 1933–1945 роках. Офіційно держава називалася Німецький Рейх (Deutsches Reich).

Молотова – Ріббентропа. Напевно сьогодні, ми могли б їх приписати Путіну, варто тільки замінити назви «Польща» на «Україна».

У Росії безпека завжди, у будь-якому разі з часів Івана Грозного, була підпорядкована інтересам держави, а точніше – внутрішній силі держави й принципу невтручання в справи Європи. Тим, хто сумнівався в доцільності такої політики, особливо після кримської поразки, наводилася цитата з депеші міністра закордонних справ Олександра Горчакова до послів Росії 1856 року: *«Кажуть, що Росія сердиться. Росія не сердиться, вона зосереджується»*.

У політиці двополюсного світу, розідраного «залізною завісою», панував пріоритет безпеки держави. Щодо безпеки людей, то якщо на неї й зверталася увага, то, як правило, в контексті певних політичних інтересів. На схід від «залізної завіси» це супроводжувалося так званою науковою концепцією безпеки, в якій головною була орієнтація на пріоритет комуністичних, неосигніфикованих під «загальнолюдські цінності», і надія на утримання світового лідерства Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР)¹⁵.

Переломним моментом став розпад СРСР у 1991 р¹⁶. Після шоку, який тривав до катастрофічного жовтня 1993-го, почалася методична робота над науковою концепцією безпеки Росії, яка закінчилася Декретом Президента Російської Федерації від 1996 р. про державну стратегію економічної безпеки РФ. У новій військовій доктрині від 2010 р. РФ «залишає за собою право» збройної інтервенції, включаючи використання ядерної зброї держави також «для захисту співвітчизників, що проживають поза межами Росії»¹⁷. Реалізація цієї концепції будувалася на шовінізмі, який підсилювався ілюзією царської могутності й пропагандою сучасних загроз, на цензурі й фальшуванні інформації, на економічній залежності держав-імпортерів сировинних ресурсів, головним чином газу й нафти, від політиків із Москви, а також на військовій окупації сусідніх територій – Молдови (Придністров'я в 1990 р.), Грузії (Абхазія та Південна Осетія у 2008 р.), України (Крим у 2014 р.).

Усе це вказує на те, що цілі й методи Росії 1876, 1939, 2014 і 2022 років залишилися незмінними, помінялися лише імена «режисерів». Якщо це так, то й наслідки будуть настільки ж серйозні, а боротьба за суб'єктність української

¹⁵ SENTHAGOV V.K. (red.) (ros.) СЕНЧАГОВ В.К. Экономическая безопасность России. Москва: ДЕЛЮ, 2005. S. 20. ISBN 5-7749-0391-5.

¹⁶ 7 – 8 грудня 1991 р. у Біловезькій пущі президенти Росії (Борис Єльцин), України (Леонід Кравчук) і Білорусії (Станіслав Шушкевич) формально погодилися з розпадом СРСР; 25 грудня цього ж року пішов у відставку вже не володіючий реальною владою президент СРСР Михайло Горбачов. Формально СРСР припинив своє існування 31 грудня 1991 року.

¹⁷ Військова доктрина РФ, затверджена 5 лютого 2010р. Роз. III, п. 22 та ін.

нації, подібно до боротьби за суб'єктність польського народу, буде також довгою і трагічною.

Дві функції людського мислення або куди котиться світ?

Згідно з визначенням німецького психолога Філіпа Лерша, людське мислення має дві функції — інструментально-раціональну та інтуїтивно-змістовну[1]. Обидві функції мислення забезпечують людині орієнтир та опору в світі. В цьому процесі особлива роль належить мисленню людини в його інструментально-раціональній функції (I-P). IP-функція виникла з того факту, що людина, в порівнянні з тваринами, не має вроджених видів поведінки (я не говорю про рефлекс, які, звісно, кожен із нас має, але це ще не інстинктивна поведінка). Людська дитина мусить ще довгі роки вчитися й бути залежною від батьків, у порівнянні з тим же курчам, яке з першої хвилини свого життя може клювати зерна, пити воду й поводитись як курка. Через брак вроджених видів поведінки в людини в перебігу еволюції виникло мислення, яке служить її самозбереженню і розвитку. Німецький антрополог Арнольд Гелен говорив, що через брак таких готових видів поведінки людина є біологічно «дефіцитною істотою» [2]. Він вважав, що людське мислення також працює на самозбереження, самоствердження і владу, і що завдяки мові та писемності нагромаджуються знання про світ, тож людина починає орудувати речами в світі за своїми потребами. Розвиваються експериментальні науки, мостом для яких є, за висловом французького філософа Огюста Конта, «Savoir pour prévoir pour pourvoir» – знати, щоб передбачати й орудувати.

Із погляду британського історика Арнольда Тойнбі, на зламі XVII – XVIII століть у Західній Європі відбулася епохальна зміна [3]. Після десятиліть братовбивчих і безрезультатних воєн західні католики і протестанти дійшли переконання, що релігія була радше «нефортунним елементом» їхнього співжиття, і що краще було би відсунути її в бік, де вона стане приватною справою індивідів, а суспільство, натомість, зверне свою увагу на розвиток молодих експериментальних наук. Такий підхід до справ не призводив до конфліктів, а навпаки, передбачав користь для всіх. Починаючи з того часу, розвиток експериментальних наук та їх практичне застосування в усіх сферах життя стали головним рушієм справ у західному світі. Це спричинило величезні трансформації в суспільстві й зрештою забезпечило надзвичайно високий, досі незнаний, рівень матеріального добробуту.

Проте починаючи з другої половини XIX ст., попри весь прогрес техніки та похідне від нього підвищення життєвого комфорту, в західних країнах стало відчутно, що душевне життя людини стає все убогішим. Американський філософ

Р. В. Емерсон висловив це відчуття, кажучи, що «речі стали вершником і гонять людство» [4].

В Європі це почуття найдраматичніше сформулював Фрідріх Ніцше своїм знаменитим висловом «Бог помер». Він застерігав: «Те, про що я розповідаю, — історія наступних двох століть. Я описую те, що настане й що не може не статися: вибух нігілізму...» [5].

Фрідріх Ніцше збагнув, що знецінюються найвищі цінності і що головним мотивом людства стане жадання влади. Він писав: «Води релігія відтекли й залишили за собою багно та калюжі; народи знову розділяються на вкрай ворожі табори... Тепер усе на Землі вирішуватиметься найбрутальнішою силою, егоїзмом завербованих мас і мілітарних диктаторів» [6, с. 214].

Минуле ХХ століття та нинішні два десятиріччя ХХІ століття повністю підтверджують прогнози Ф. Ніцше. Перша й Друга світові війни знищили понад 100 мільйонів осіб. До цього треба ще додати щонайменше 50 мільйонів жертв російського панування під вивіскою колишнього СРСР, відповідно до розрахунків російського політика Олександра Яковлева [7].

Згідно з біографією Мао Цзедуна, яку написали китайка Цзюн Чан й англійський історик Джон Галлідей, лідер КНР причетний до смерті понад 70 мільйонів китайців [8]. Додаймо ще український голодомор (7 – 10 млн), загибель європейських євреїв у нацистських таборах смерті (близько 6 млн) і численні «менші» геноциди, такі, як вірменський, камбоджійський, «етнічна чистка» в колишній Югославії і в сучасних державах Африки та багато інших, що мало відомі. Таким чином, ХХ століття залишиться в пам'яті людства як одне з найжахливіших в його історії.

Як усе це пояснити? Дискусія на дану тему почалася ще після Першої світової війни. Двотомна книга німецького історика Освальда Шпенглера із заголовком «Загибель Заходу» набула епохального розголосу завдяки тому, що стала вираженням відчуття кризи й занепаду цивілізації [9]. Песимістичні думки на цю тему висловлювали й інші визначні автори, такі, як альзасько-німецький теолог, філософ і лікар-місіонер Альберт Швайцер, іспанський філософ Ортега-і-Гассет, німецький психіатр і філософ Карл Ясперс, його співвітчизник, психолог Філіп Лерш та французький учений Жак Еллюль. Та найяскравіше висловив це відчуття безнадійності німецький автор Теодор Лессінг, кажучи, що людство — це доведена наукою до божевілля порода хижих мавп. Проживши деякий час у самосвідомості, воно втратило будь-який сенс свого існування й приречене на безслідну загибель [10].

Дискусії на цю тему тривають і сьогодні. Після розвалу Радянської імперії, коли перестала існувати, принаймні тимчасово, небезпека ядерної війни, деякі

західні автори висловлювали оптимістичні прогнози щодо дальшого плину світової історії. Оскільки демократія й ринкова економіка перемогли комунізм і фашизм, то що могло б стати на перешкоді могутньому двигунові стихійного капіталізму та магніту демократичної свободи?

Проте атака ісламських терористів на США 11 вересня 2001 р., в якій загинуло близько 3-х тисяч осіб, а також підступно розпочата Російською Федерацією війна проти України в 2014-му з посиленням наступу в 2022 році протверезила оптимістів. Під сучасну пору автори низки книг дають песимістичні прогнози глобального розвитку подій. Тут розглянемо лише два з таких видань на цю тему.

Професор Єльського університету (США) Еймі Чу в своїй книжці з тривожним заголовком «*Світ горить*» показує, що поширення капіталізму й ринкової економіки в країнах третього світу та в посткомуністичних державах спричинило поділ населення на дві групи: кмітлива панівна меншість багатіє, тоді як переважна більшість населення бідніє й ненавидить меншість. Це створює вибухову суспільну атмосферу в державі, а також поширює ненависть до США, які вважаються тою меншістю, що панує над світовою економікою. Еймі Чу вказує на численні сучасні конфлікти, зокрема в Африці, Азії та Південній Америці, підґрунтям яких є непропорційний розподіл багатств [11].

На цю ж тему турецький автор О. Памук опублікував в одному американському журналі статтю під назвою «*Гнів окаянних*» [12]. Він пробує пояснити, чому велика частина населення арабських країн сприяє ісламським терористам. Автор зазначає, що мусульманська релігія, начебто, сама по собі, або навіть сама бідність населення, породжують підтримку для терористів, чия жорстокість і винахідливість безпрецедентні в історії людства. Ця підтримка є, радше, наслідком нищівного приниження, яке зазнали країни третього світу... Ніколи досі в історії людства не було такої великої прірви між багатими й бідними... Завдяки телебаченню й голлівудським фільмам стиль життя багатих ніколи в історії не був так насильно доведений до відома бідних... Ба, навіть ще гірше: ніколи в жодному періоді історії не було так ясно, що багаті й могутні суспільства є очевидно праві й «розсудливі». Сьогодні простий громадянин бідної, недемократичної ісламської країни або чиновник в країні третього світу чи в колишній соціалістичній країні з великими зусиллями намагається мінімально заробити на життя, щоб якось вижити... Заразом він свідомий того, що живе в умовах набагато гірших і руйнівніших, порівняно з умовами життя західної людини, він знає, що йому судилося жити набагато менше. А ще десь глибоко в якомусь кутку своєї душі ця людина відчуває, що її бідність значною мірою є наслідком власного безглуздя й неспроможності його або його батька й діда. Західний світ навряд чи помічає це потужне почуття принизливого становища, яке відчуває більшість населення нашого світу.

Тут відчувається вся сила почуття, як його передає французьке слово *ressentment*, синонімами якого є злопам'ятність, ворожість, таємна ненависть, мстивість, злоба, злість, заздрість, недобррозичливість, злорадство. Гадаю, що в українській мові слово **озлоблення** найкраще передає такий почуттєвий стан. Німецький психолог Філіп Лерш дає наступну інтерпретацію цього феномену: «Прагнення помсти має деяке виправдання в тому, що через ініціативу та поведінку інших наші власні інтереси зазнали шкоди. Проте в почутті озлоблення з точки зору особи, що його відчуває, йдеться не так про шкоду, завдану їй добробуту, як про свідомість того, що інші люди досягнули й мають те, в чому їй відмовлено. Прагнення нашкодити їм має свою базу в тому, що інші люди мають цінності, які нам недоступні [1, с. 145].

Ще песимістичнішою є книга британського астрофізика, професора Кембріджського університету Мартина Рйза «*Наше останнє століття*» [13]. Автор, який є ще й дослідником космосу, дає нам, мешканцям Землі, сумний прогноз: ми маємо 50 відсотків шансу дожити до 2100 року. Ядерна загроза, ризик якої був великий підчас кубинської ракетної конфронтації в 1962 р., дещо зменшилася із закінченням холодної війни. Однак нинішня війна Російської Федерації проти України як найпершої фортеці Європи й створеної нею цивілізації загрожує колапсом масового знищення народів, які мешкають на континенті. Цілковито очевидними стали зміни в світовій політичній конфігурації, які знову можуть призвести до подібної ситуації.

Сьогодні найбільшою безпосередньою загрозою є російський біологічний тероризм на відміну від ядерної зброї, що потребує складного устаткування, яке РФ важко приховати. На відміну від ядерних біологічні засоби заховати легше. За свідченням Вадима Скуратівського, російський спосіб мислення відображає вихід у Москві в 1906 році роману Лопатіна під промовистою назвою «Чума». Його головний герой, інженер і водночас природознавець – бактеріолог, що працює зі збудниками чуми, через свою образу на людство, зокрема на російський його фрагмент, заражає ними московський водогін, Москву-ріку, а відтак і всю Приокську низовину, через що гине пів Росії [14, с. 225].

Як світ опинився в сучасній кризі?

Із першого погляду, багатогранність модерного життя не дозволяє звести причини кризи до якогось одного спільного знаменника. Проте, гадаю, що влучним є пояснення, яке пропонують критики сучасної цивілізації, зокрема вже згадані Карл Ясперс, Філіп Лерш та Жак Еллюль. Ми хворіємо наслідками раціоналізму, того ставлення до світу, яке є результатом сучасного панівного мислення в його ІР-функції.

Найбільш обширно і детально описує цю ситуацію вищезгаданий французький мислитель Жак Еллюль. Він — філософ, соціолог, культурний критик і протестантський теолог, який був професором університету в Бордо. IP-мислення створило те, що Елюль називає «технологією» (la technique). Технологія — це *«сукупність раціональних методів, які дозволяють досягти високої ефективності (на кожному рівні розвитку) в усіх сферах людської діяльності»* [15, с. 19]. Сукупність таких методів ми називаємо також системою, механізмом, апаратом. Недарма ж вживаємо такі вислови, як «шкільна система», «партійний апарат», «механізм війни» чи «техніка терору». Світ, який створила «технологія», тобто наше IP-мислення є тим новим середовищем, в якому ми тепер живемо.

За останні три століття IP-мислення, що лежить в основі експериментальних наук, стало основним рушієм модерного життя й чинником формування світогляду західної людини. Ми хочемо, щоб те, що ми робимо, було доцільним, тобто раціональним та ефективним. Технологія служить нашим потребам самозбереження, самоствердження і влади, індивідуально та колективно.

Сьогодні людське життя надзвичайно великою мірою залежне від різноманітних технологій та апаратів: від електроенергії, комп'ютера, телефону, радіо й телебачення; від залізниці, автомашини й літака; від мікроскопа й телескопа; від електронної пошти та магнітно-резонансної томографії. У свою чергу кожен із цих апаратів входить до складу більших апаратів (систем) — системи держави, охорони здоров'я, економіки, системи науки тощо. Таким чином, наше життя входить до складу системи систем. Тому правильно пише німецький філософ Карл Ясперс, що над модерною людиною панує апарат [16]. Значною мірою ми можемо побачити панування апарату Західної цивілізації над ненастанною потребою військової допомоги Україні в її збройному опорі загарбницькому нападу Російської Федерації.

Підсумовуючи, можемо сказати наступне про причини сучасної духовної кризи й нігілізму. Вони виникли в результаті надмірного вжитку і панування інструментально-раціональної функції нашого мислення застосованої до всіх ділянок життя в нашій сучасній цивілізації. Воно призвело до раціоналізації і технізації буття сучасної людини. Споживацьке ставлення до довколишнього світу призвело до хижацького нищення природи і щораз більшого екологічного занапащення. Сучасна людина живе і працює в апараті (системі) держави, економіки, культури, науки, освіти тощо. Таким чином вона стає, більшою чи меншою мірою, апаратником, малим «гвинтиком» у великій системі і як така не відчуває відповідальності за свою діяльність. На додаток, технологія пропаганди й мас-культу сприяє омасовленню людей, перетворенню їх у безповідальну масу.

Домінантний інструментальний раціоналізм відсуває на задній план людські почуття, емоції, настрої — все, що пов'язане з «метафорою людського серця», в результаті чого мало не головною характеристикою людини нашої епохи стала атрофія того самого серця. Ця «безсердечність» виявилася найжорстокіше в комуністичних та нацистських концтаборах, однак і в нашому сучасному житті можна бачити брак сердечності на тлі російського геноциду українського народу посеред Європи з її цінностями гуманізму й солідарності.

Ще на початку ХХ століття один з учнів українського «філософа серця» Памфіла Юркевича Б. П. Вишеславцев писав, що втрата культури людського серця в сучасному житті є втратою життєвих сил, наше існування перетворюється на постійне вмирання, засихання, на якийсь склероз серця, яким вражена вся сучасна цивілізація. Через це її життя так схоже на смерть, її веселощі так схожі на нудьгу, вона сповнена почуттям безвихідної туги [17, с. 13 – 14].

Інтуїтивно-змістовна функція мислення

Окрім своєї інструментально-раціональної ІР-функції, мислення має ще й іншу, а саме інтуїтивно-змістовну (І-З) функцію. Можна мати надмір усього, що потрібно для життя, та однак сприймати своє буття позбавленим сенсу. Суть І-З мислення найкраще висвітлює мова поетів. Словами й реченнями поезії розкривається дійсність такою, якою вона переживається у внутрішньому світі серця.

Переживання цінностей сенсу відбувається у трансперсональних почуттях, таких, як симпатія та антипатія, повага й зневага, пошана і глузування, співчуття, емпатія, людська любов, кохання й ненависть, радість творення, любов до чогось іншого, ніж люди, почуття обов'язку, мистецьке захоплення, метафізичне почуття та релігійне благоговіння. Людське мислення завжди керується нашими мотивами, пошуками і прагненнями.

Віктор Франкл під час Другої світової війни як єврей був заарештований нацистами та ув'язнений у концтаборі. Незважаючи на голод, холод, знущання та хвороби, він вижив. Спостерігаючи за іншими, В. Франкл намагався зрозуміти, чому в подібних обставинах одні в'язні вмирали, а інші зуміли вижити.

І він дійшов висновку, що найвагомим фактором виживання було прагнення *жити задля якоїсь справи*. Такі в'язні мали якусь мету в житті, якої хотіли досягти. В одних це було прагнення повернутися додому, з'єднатися зі своїми рідними, в інших – написати книгу про свої переживання, стати свідком покарання своїх катів, в третіх – здобути освіту, працювати за своєю улюбленою професією, емігрувати до Палестини чи якоїсь іншої країни тощо. В'язні, які мали таку мету, виживали, а ті, що впали в безнадію, мовляв, «мені немає

для чого жити, всі мої рідні загинули, все моє майно пропало, немає жодної перспективи на майбутнє», – ті вмирали [18].

Суб'єктивне переживання сенсу підноситься до світла його *об'єктивного* змісту. Любов до своєї батьківщини в українців знаходить своє предметне виявлення в ідеї вільної і самостійної України.

Висновки і перспективи

Воєнне знищення дітей і молоді є однією зі складових нинішнього російського геноциду українського населення. Кремлівська стратегія вбивства людей, зменшуючи кількість живих, багатократно перетворює на інвалідів здорових людей. Нині неможливо визначити кількісні характеристики наслідків російського насильства над дітьми і молоддю. Війна проти Європи та її цінностей триває в Україні і, за задумом її зачинателів, має охопити всю Європу, знищуючи або хоча б інвалідизуючи, все її населення.

Наслідки воєнної травматизації, на наш погляд, неможливо обмежити рамками лише сучасних поколінь. Як помічено, але ще належно не обґрунтовано, воєнні травми позначаються на всіх трьох найближчих поколіннях і лише четверте покоління начисто позбувається спадкоємних страхів і тривог попередників.

Список використаних джерел

1. Лерш Ф. Структура особи. Київ: Пульсари, 2014.
2. Gehlen A. Der Mensch: Seine Natur und seine Stellung in der Welt. Verlag Vittorio Klostermann, 2016.
3. Toynbee A. A study of history. In two volumes. Oxford University Press, 1963.
4. Emerson R.W. The Essential writings. New York: Random House, 2000.
5. Ніцше Ф. Цит. за Краус В. Нігілізм сьогодні. Київ: Основи, 1994.
6. Ніцше Ф. Цит. за Jaspers K. Die geistige Situation der Zeit. Berlin: de Gruyter, 1999. С. 214.
7. Яковлев А. Крестосев. М.: Венгрия, 2000.
8. Chang J. & Halliday J. Mao: The unknown story. London: Jonathan Cape, 2005.
9. Spengler O. Der Untergang des Abendlandes. Anaconda Verlag, 2017.
10. Lessing T. Geschichte als Sinngebung des Sinnlosen. München: Matthes & Seitz, 2014.
11. Chu A. World on fire. New York: Doubleday, 2003.
12. Pamuk O. The anger of the dammed. *New York Review of Books*. November 15, 2001.

13. Rees M. *Our final hour*. New York: Basic Books, 2004.
14. Скуратівський В. Діалоги на межі століть. Київ: «Дух і Літера», 2003. С. 225.
15. Ellul J. *La technique ou l'enjeu du sciecle*. Paris: Economica, 2008, p. 19.
16. Jaspers K. *Die geistige Situation der Zeit*. Berlin: de Gruyter, 1998.
17. Шикаренко О. Етичний потенціал «філософії серця» Памфіла Юркевича. *Філософська і соціологічна думка*, 1996. № 3 – 4. С. 13 – 14.
18. Frankl V. E. *Ein Psycholog erlebt das Konzentrationslager*. Wien: Verlag für Jugend und Volk, 1946.

References

1. Lersh F. *Struktura osoby* [The structure of the person]. Kyiv: Pulsary, 2014.
2. Gehlen A. *Der Mensch: Seine Natur und seine Stellung in der Welt*. Verlag Vittorio Klostermann, 2016.
3. Toynbee A. *A study of history*. In two volums. Oxford University Press, 1963.
4. Emerson R. W. *The Essential writigs*. New York: Random House, 2000.
5. Nitsche F. *Citation according to Kraus, V. Nihilizm sohodni* [Nihilism today]. Kyiv: Osnovy, 1994.
6. Nitsche F. *Citation according to Jaspers, K. Die geistige Situation der Zeit*. Berlin: de Gruyter, 1999. С. 214.
7. Yakovlev A. *Krestosev* [Cross-sowing]. Moskva: Venhryius, 2000.
8. Chang J. & Halliday J. *Mao: The unknown story*. London: Jonathan Cape, 2005.
9. Spengler O. *Der Untergang des Abendlandes*. Anaconda Verlag, 2017.
10. Lessing T. *Geschichte als Sinnggebung des Sinnloses*. München: Matthes & Seitz, 2014.
11. Chu A. *World on fire*. New York: Doubleday, 2003.
12. Pamuk O. *The anger of the dammed*. *New York Review of Books*. November 15, 2001.
13. Rees M. *Our final hour*. New York: Basic Books, 2004.
14. Skurativskiy V. *Dialohy na mezhi stolit.* [Dialogues on the edge of centuries]. Kyiv: «Dukh i Litera», 2003, S. 225.
15. Ellul J. *La technique ou l'enjeu du sciecle*. Paris: Economica, 2008, P. 19.
16. Jaspers K. *Die geistige Situation der Zeit*. Berlin: de Gruyter, 1998.
17. Shykarenko O. *Etychnyi potentsial «filosofii sertsia» Pamfila Yurkevycha*. [Ethical potential of the philosophy of the heart by Pamfil Yurkevich]. *Filosofska i sotsiolohichna dumka* [Philosophical and sociological thought], N. 3 – 4, 1996, S. 13 – 14.
18. Frankl V.E. *Ein Psycholog erlebt das Konzentrationslager*. Wien: Verlag für Jugend und Volk, 1946.

Sergiy BOLTIVETS, Leshek KORZENIOWSKI, Roman TRATCH. Ukrainian children and youth in targets of russian genocide.

The article highlights the practice of the Russian genocide of the Ukrainian people, which includes children and young people who have not reached the age of majority. It was noted that the military extermination of Ukrainian children and youth is foreseen both by the declared goals of Russia's war against the Ukrainian state and the Ukrainian people, and by the practice of its conduct. The declared goals of the so-called denazification and demilitarization indicate the Kremlin's understanding of the destruction of any non-Russian people whose marker is the Russian language (denazification) by military suppression of its resistance (demilitarization). It was determined that the attitude towards the people of any other, except Russian, peoples, which the Russians set themselves the goal of destroying, necessarily and primarily includes the most vulnerable strata, which are considered both as a burden in the course of the war and as unwanted witnesses of war crimes, and as an ordinary waste that cannot be used in any other way than for the satisfaction of sexual urges, sadistic compensation for one's own personal inferiority and the possibility of robbery. These strata primarily include children, women and people with disabilities. Examples of the Russian historical tradition of extermination of other peoples together with children are given, preceding the presented example of the complete shooting of families with children who were evacuated from the city of Kreminna, Luhansk region, where the number of those shot was 80. Motives for the destruction of the infrastructure intended for children and youth were highlighted, and persons with an incomplete understanding of the military situation were identified. Quantitative data on minors who suffered from the armed attack of the Russian Federation on Ukraine and the consequences of war crimes by the armed forces of the Russian Federation are presented in Tables 1 and 2. The article reveals the threats of the Russian genocide of Ukrainians to Poland and other European countries, which have historical analogues of the destruction of Jewish, Polish and other nations during the Second World War. The historical substantiation of the methods of extermination of the Polish and Ukrainian peoples in 1876, 1939, 2014 and 2022, which remained unchanged, only the names of their perpetrators were changed. It is assumed that the consequences of these crimes will be just as serious, and the struggle for the subjectivity of the Ukrainian nation, like the struggle for the subjectivity of the Polish people, will be just as long and tragic. The instrumental-rational and intuitive-content thinking functions of a modern person, which provide orientation and support in the world, are justified. Russian biological terrorism, which, unlike nuclear weapons, does not require sophisticated equipment, and which is difficult for the Russian Federation to hide, has been

identified as the greatest immediate threat to current and future generations. The causes of the modern spiritual crisis and nihilism, which arose as a result of excessive use and dominance of the instrumental-rational function of thinking, applied to all areas of life in modern civilization, are revealed. The consumerist attitude to the surrounding world has led to the predatory destruction of nature and ever-increasing environmental degradation and devaluation of human life. The meaning of the subjective experience of meaning, which rises to the objective content of the love of Ukrainians for their Motherland and finds its objective manifestation in the idea of a free and independent Ukraine, is revealed.

Key words: *war, Russian genocide, extermination of children, vulnerable sections of the population, incomplete understanding, historical analogues, subjectivity of the nation, functions of thinking, experiencing meaning, love of Ukrainians for their Motherland.*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ПОВНОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ

УДК 316.3

Леонід ЧУПРІЙ,

старший науковий співробітник відділу новітніх технологій, національно-патріотичного виховання та лідерства Державного інституту сімейної та молодіжної політики, професор кафедри соціальної філософії та управління Державного податкового університету, доктор політичних наук

Оксана СІРА,

завідувачка відділу новітніх технологій, національно-патріотичного виховання та лідерства Державного інституту сімейної та молодіжної політики, кандидатка філософських наук

У статті досліджуються особливості розвитку патріотичного виховання української молоді в умовах повномасштабної російської агресії, коли весь український народ об'єднався в єдине ціле, захищаючи суверенітет і територіальну цілісність України. Зазначається, що в умовах посилення сучасних загроз та викликів, національно-патріотичне виховання є важливим безпековим чинником, оскільки спрямоване на формування національної ідентичності молоді, її готовності захищати свою Вітчизну. Підкреслюється, що саме патріотизм лежить в основі формування національної самосвідомості. Вказується, що в умовах російської агресії відбувається активне формування загальнонаціональної ідентичності, яка базується передусім на підтримці культури і мови титульного українського етносу, вихованні патріотизму та формуванні української політичної нації. Зазначається, що одним із напрямків патріотичного виховання є популяризація української історії і національних традицій, реалізації державної політики пам'яті.

Ключові слова: патріотизм, російська агресія, політика пам'яті, національна ідентичність, загрози, виклики.

Вступ

Україна сьогодні переживає складні часи, відбиваючи повномасштабну агресію Російської Федерації. Кремлівське керівництво, яке хотіло захопити Україну за три дні, дуже грубо прорахувалося. Україна не тільки вистояла, а й завдала значних збитків «непереможній російській армії». Путін припустився декількох серйозних помилок: по-перше, він не врахував міць і обороноздатність української армії, а головне волелюбний дух українського народу, який протягом декількох століть успішно боровся й продовжує боротися за свою свободу. Очільник Кремля, який так любить історію, дуже мало її читав, оскільки не знає, що в період національно-визвольних змагань XVII століття українські козаки вважалися одними з кращих воїнів у тогочасній Європі. Так невеликий загін козаків під керівництвом Івана Сірка підкорив відому фортецю Дюнкерк за декілька днів, яку потужне французьке військо не могло захопити декілька місяців. Не вивчив В. Путін також й історію ОУН–УПА, яка в умовах підпілля продовжувала боротися і з гітлерівськими військами, і з радянською армією. По-друге, очільник Кремля переоцінив могутність своєї армії, яка наскрізь просякнута корупцією. Крім того, моральний дух російської армії дуже низький, оскільки вона воює на чужій території, місцеve населення її ненавидить. По-третє, керівництво Кремля не врахувало й консолідацію західних країн, які досить швидко ввели потужні санкції проти Росії, а після оприлюднення фактів злочинних убивств мирного населення, зокрема під Києвом, ще більше посилили санкції, зокрема деякі країни вже ввели ембарго на нафту і газ Росії, а деякі припинять їх купівлю в Росії найближчими місяцями, що завдає значного удару по економіці країни–окупанта. По-четверте, злочинна влада країни-агресора також прорахувалася й переоцінила роль союзників. Так Пекін, на військову допомогу якого сподівався Путін, відмовився допомагати РФ, принаймні публічно, хоча остаточно й не засудив агресію Росії.

Навіть Білорусь, із території якої російська армія напала на нашу країну, так і не ввела свої війська на українську територію, оскільки О. Лукашенко добре розуміє, що це буде остаточний крах його режиму. З країн ОДКБ більшість відмовилася допомагати Росії, хіба що Вірменія надала три літаки СУ – 30, хоча офіційно й спростувала цю інформацію. Ніхто з держав не хоче відкрито підтримувати країну-агресора, яка злочинно знищує ні в чому не винне мирне населення.

У даній статті ми розглянемо особливості розвитку патріотичного виховання української молоді в умовах повномасштабної російської агресії.

Виклад основного матеріалу

Інтеграція України в європейське співтовариство [1], трансформація світової політичної системи, військова агресія Росії проти України вимагають ґрунтовнішого дослідження проблем патріотичного виховання та його впливу на формування національної ідентичності українського населення. Патріотичне виховання молоді сьогодні є одним із найголовніших пріоритетів внутрішньої політики, яка спрямована на виховання молоді на кращих зразках історії рідної країни, традицій, культури, освіти українського народу, що сприятиме формуванню соборної самостійної Української держави.

Разом із тим в умовах посилення сучасних загроз та викликів, національно-патріотичне виховання є також важливим безпековим чинником, оскільки спрямоване на формування національної ідентичності молоді, її готовності захищати свою Вітчизну.

Визначаючи мету національно-патріотичного виховання, слід зазначити, що воно спрямоване на формування в молоді національної свідомості, почуття любові до України, пошани до видатних українських політичних та історичних діячів і ключових подій української історії, готовності до сумлінного виконання громадянських і конституційних обов'язків, зокрема захисту рідної Батьківщини. Патріотичне виховання включає в себе соціально-політичні, організаційні, цільові, функціональні та інші аспекти. Головною його складовою є формування в молоді пошани та любові до рідної країни, до її символів, що здійснюється, в першу чергу, родиною, найближчим соціальним оточенням, навчальними закладами через передавання певних культурних зразків, традицій, звичаїв, вірувань тощо. Зазначимо, що й органи державної влади різних рівнів приділяють значну увагу патріотичному вихованню молоді, спрямованому в першу чергу на формування готовності до захисту Вітчизни, поваги до вітчизняного законодавства та засад демократичної, правової держави, поваги до української історії, культурної спадщини країни [2, с. 287].

Аналізуючи основні ознаки національно-патріотичного виховання слід вказати, що воно має бути системним, безперервним та довготривалим. Ця робота повинна вестися починаючи з дошкільних навчальних закладів і тривати до закінчення вузів. Особливу увагу слід приділяти дошкільному вихованню, періоду навчання в початковій та середній школі, оскільки саме в цей період закладаються морально-етичні засади особистості.

Патріотичне виховання має історично обумовлений контекст, тісно пов'язане з умовами буття, в яких живе суспільство, зі світоглядом народу, з психологією нації. При цьому національне виховання закладає, так би мовити, ґрунт для відродження душі народу, тоді як патріотичне виховання спрямоване на

формування цілісної громадянської позиції – як почуття належності до країни, українського народу, гордості за державу, відповідальності за її долю. Тож специфіка національно-патріотичного виховання, говорячи загалом, полягає в нерозривному та гармонійному поєднанні цих двох аспектів [3, с. 8]. Основними державними інституціями, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері патріотичного виховання молоді в Україні, є Міністерство молоді та спорту, Міністерство освіти та науки, Міністерство оборони, РНБО України, Міністерство культури та інформаційної політики, Український інститут національної пам'яті та інші.

При здійсненні національно-патріотичного виховання потрібно обов'язково враховувати інтереси національних меншин, проте наголошувати слід на пріоритетності українського титульного етносу. Кожен громадянин нашої країни, до якої б етнічної групи він не належав, є представником української політичної нації й може вносити посильний вклад у розбудову Української держави, сприяти консолідації українського народу як єдності всіх громадян країни незалежно від їх раси, релігійних сповідувань, політичних уподобань та етнічної приналежності

Варто також виокремити головні проблеми, які існують в сфері національно-патріотичного виховання. До них ми відносимо:

- недостатню законодавчу та нормативно-правову врегульованість сфери національно-патріотичного виховання, зокрема до цього часу не існує закону про національно-патріотичне виховання, хоча певні ініціативи з цього приводу вже оприлюднювалися;
- недостатній рівень обміну досвідом, успішними практиками в сфері національно-патріотичного виховання;
- недостатній рівень залученості різноманітних ЗМІ до висвітлення заходів із питань національно-патріотичного виховання;
- відсутність єдиного методичного й термінологічного підходу до процесу національно-патріотичного виховання;
- недостатність кадрового забезпечення в органах державної влади різних рівнів з метою реалізації заходів із національно-патріотичного виховання;
- недостатній рівень матеріально-технічного та інфраструктурного забезпечення сфери національно-патріотичного виховання;
- відсутність чітких критеріїв оцінки рівня національно-патріотичного виховання українського населення.

Непокоїть також низьке залучення мешканців України до національно-патріотичних громадських об'єднань. На сьогодні їх членами є лише близько 2-х % населення України, а ще 61,3 відсотка респондентів взагалі нічого не

знають про діяльність таких об'єднань. Турбує також недостатня поінформованість населення країни про історичні факти героїчної боротьби та визволення від поневолення Українського народу й здобуття незалежності України.

Зарубіжний досвід у сфері національно-патріотичного виховання

Патріотичне виховання є невід'ємною складовою державної політики більшості держав світу. При тому ключова увага приділяється державній символіці, мові, національній друкованій продукції, аудіо-, відеопродукції, національним героям, ключовим історичним подіям, історико-культурній спадщині та системі державної пропаганди [4].

Так, наприклад, у США дуже важливим символом є державний прапор за зневагу до якого існує як адміністративна, так і кримінальна відповідальність. У Франції та Німеччині значна увага приділяється державній мові, їхнє законодавство жорстко регламентує використання іноземних мов та аудіо-візуальної продукції недержавною мовою. В Данії чітко визначені етичні стандарти суспільства. В християнських країнах живуть за заповідями з Біблії, у мусульманських – Корану. У Китаї, Північній Кореї, Кубі та В'єтнамі існує досить жорстка державна пропаганда. Досить потужна система патріотичного виховання в Ізраїлі, який змушений виживати в умовах ворожого оточення. Відтак особлива увага в цій країні приділяється військово-патріотичному вихованню. Любов до рідної країни тут прищеплюється з малих років, а також формуються навички поведінки в умовах надзвичайного чи військового стану, критичного мислення з метою протидіяти ворожим фейкам, навички початкової військової підготовки. В Ізраїлі все населення країни повинно бути готовим уміти дати відсіч агресору. В цій країні призову підлягають усі громадяни країни, що досягли 18 років. Успішно проходять військову службу й ізраїльські жінки.

Розглянемо детальніше особливості формування патріотичного виховання у деяких наших сусідів, зокрема Польщі. Так польський уряд уже тривалий час реалізує програму під назвою «Патріотизм завтрашнього дня», в рамках якої влаштовуються дні національного прапора, національного гімну, а в агітаційних роликах на телебаченні та радіо Польща прославляється як держава, де панують принципи верховенства права, солідарності і справедливості. Програма орієнтована переважно на молодих людей, яких закликають залишатися в Польщі й саме тут будувати своє майбутнє. Патріотичне виховання в Польщі розпочинається з дошкільного віку, коли маленьким дітям розповідають про національний прапор, навчають національному польському гімну, формують повагу спочатку до рідного міста чи села, а потім до всієї країни. Як дошкільнят,

так і школярів водять по музеях рідного міста, показують визначні історичні місця, знайомлять із місцевими героями та традиціями. Тобто дитину з малих років учать розуміти, хто вона є, пізніше її почуття патріотизму розширюється до містечка, згодом до воєводства, і врешті – до держави загалом [5].

Особливості національно-патріотичного виховання в умовах російської агресії

В умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації в нашу країну патріотичне виховання молоді є одним із головних завдань української держави, питанням національної безпеки. Відтак у цих умовах органи центральної та регіональної влади, місцевого самоврядування, неурядові організації повинні посилювати зусилля з реалізації заходів, спрямованих на активізацію національно-патріотичного виховання. Ці пропозиції були запропоновані нами на Форумі патріотичних справ «Ми українці», одними зі співорганізаторів якого ми виступали [6].

Верховній Раді та Кабінету Міністрів України рекомендувано забезпечити:

- удосконалення нормативно-правової бази з питань національно-патріотичного виховання, зокрема доопрацювання та прийняття проекту закону «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»;
- реалізацію Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року;
- розроблення й затвердження цільових обласних та місцевих програм з національно-патріотичного виховання до 2025 року відповідно до регіональної специфіки;
- проведення освітньо-виховних, інформаційно-просвітницьких, культурологічних, міжнародних заходів з національно-патріотичного виховання з метою реалізації завдань, визначених в Указі Президента України від 18 травня 2019 р. № 286 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання»;
- узагальнення кращих традицій і передового досвіду в діяльності державних органів усіх рівнів, громадських об'єднань із формування патріотизму й вихід на нові, проривні й сучасні інноваційні проекти для підвищення ефективності функціонування системи патріотичного виховання в країні;
- налагодження системної взаємодії державних органів з громадськістю для проведення заходів з популяризації прикладів героїчної боротьби Українського народу за незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, відстоювання демократичного, європейського вибору країни;
- здійснення моніторингу фінансового забезпечення національно-патріотичного виховання;

– вдосконалення системи інформаційного висвітлення ініціатив та проєктів національно-патріотичного виховання через ЗМІ, зокрема шляхом створення рубрик, теле- і радіопередач, присвячених цій тематиці.

Міністерству освіти і науки, Міністерству молоді та спорту України, Міністерству оборони, Українському інституту національної пам'яті, НАН України та іншим відповідним державним органам:

– активізувати співпрацю з громадськими об'єднаннями, організаціями з метою збору та узагальнення інформації про ініціативи в сфері національно-патріотичного виховання молоді, впроваджувати найкращі досягнення цих громадських формувань у процесі національно-патріотичного виховання;

– визначитися з особливостями реалізації державної політики у сфері національно-патріотичного виховання в умовах функціонування Нової української школи, децентралізації влади в Україні та епідеміологічних обмежень у зв'язку covid-вірусною інфекцією;

– забезпечити на рівні наукових установ (Інститут проблем виховання НАПН України, інші відповідні установи) дослідження передового досвіду в сфері національно-патріотичного виховання, розроблення шляхів його впровадження на всеукраїнському рівні; розроблення і впровадження стандартів, показників та критеріїв ефективності національно-патріотичного виховання;

– удосконалити діяльність вищих педагогічних навчальних закладів, інститутів післядипломної педагогічної освіти, зокрема через розроблення відповідного обов'язкового навчального курсу: «Національно-патріотичне виховання дітей та молоді» і його методичне забезпечення;

– сприяти діяльності всеукраїнських молодіжних та дитячих громадських організацій з реалізації проєктів, спрямованих на національно-патріотичне виховання молоді, які довели свою життєздатність та ефективність (Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»), Котигорошко, Бойовий гопак, Хортинг тощо);

– удосконалити міжвідомчу взаємодію МОН, Мінмолоді та спорту України, інших державних структур щодо підтримки діяльності молодіжних та дитячих громадських організацій, реалізації ними соціальних ініціатив;

– сприяти створенню постійного майданчика для спілкування активістів у сфері національно-патріотичного виховання та впровадження гри «Джура» — для ознайомлення учасників з найкращими практиками у сфері національно-патріотичного виховання;

– розробити та реалізувати міжгалузеві програми розвитку краєзнавства та історичного культурного туризму для ознайомлення з історією й культурою

різних регіонів України, водночас підтримувати комеморативні практики, спрямовані на формування патріотизму та історичної пам'яті;

- сприяти проведенню культурно-мистецьких заходів, створенню музейних експозицій, виставок, присвячених українським історичним подіям і діячам, борцям за незалежність України та її територіальну цілісність;

- здійснювати постійний моніторинг стану патріотичного виховання дітей та молоді із залученням відповідних соціологічних служб;

- забезпечити ефективне функціонування центрів національно-патріотичного виховання;

- проводити всеукраїнські конференції, круглі столи, семінари, укладати та видавати наукові праці, навчальні й науково-методичні посібники і методичні рекомендації з питань національно-патріотичного виховання дітей та молоді.

Місцевим органам виконавчої влади і місцевого самоврядування :

- в умовах реалізації загальнодержавної стратегії децентралізації влади органам місцевого самоврядування активізувати зусилля зі створення та виконання програм національно-патріотичного виховання на регіональному та місцевому рівнях та забезпечення їх фінансування;

- проаналізувати стан виконання існуючих нормативно-правових актів у сфері національно-патріотичного виховання в системі освіти на місцевому рівні та запропонувати заходи щодо його покращення;

- удосконалити систему співпраці органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадськими об'єднаннями для реалізації проєктів і програм національно-патріотичного спрямування;

- розробити механізми економічного стимулювання суб'єктів підприємницької діяльності, які забезпечують підтримку заходів молодіжних і дитячих громадських організацій, спрямованих на патріотичне виховання дітей та молоді.

Популяризація української історії і національних традицій

Одним із напрямків патріотичного виховання є популяризація української історії і національних традицій, реалізації державної політики пам'яті. Одним із найдієвіших та найефективніших механізмів реалізації державної політики пам'яті є формування та актуалізація національних «місць пам'яті» – значущих історичних подій, постатей, артефактів, за допомогою яких спільноти встановлюють ціннісно-смысловий зв'язок зі своїм минулим. Актуалізовані місця пам'яті обґрунтовують, роз'яснюють і підтримують моральні принципи та суспільні інституції, на яких тримається кожне суспільство. Вони дають людині екзистенційну, онтологічну орієнтацію в житті, нарешті, є каркасом національної ідентичності. Нора П., автор даного поняття, пропонує надзвичайне широке його тлумачення, відносячи до «місць пам'яті» події та знаменитостей, ландшафти

і пейзажі, музеї й монументи, свята та річниці, кладовища і храми, історичні символи, меморіали, коменоративні церемонії (ритуали) й паломництва тощо [7, с. 24].

В умовах повномасштабного вторгнення з боку Російської Федерації потрібно докласти максимум зусиль, аби повністю викоринити з українського інформаційного простору російський імперський історичний наратив. У цьому контексті заміна тоталітарних символів минулого є одним із першочергових завдань державної політики історичної пам'яті. Недооцінка цього важливого завдання й призвела до того, що саме на сході і півдні країни, де були найпоширеніші тоталітарні символи Радянського Союзу, найбільший успіх мала ідея «руського міра», яка значною мірою спирається на радянську символічну спадщину. Це все призвело до формування проросійської пострадянської регіональної ідентичності в цих регіонах, що зумовило підтримку частиною місцевого населення сепаратизму та інтервенції Російської Федерації на цій території.

Сьогодні, керуючись цим наративом, російські війська знищують мирні міста і села України, цивільне населення. Тому потрібно в першу чергу демонтувати пам'ятники російським культурним чи політичним діячам, які поширювали цей імперський наратив, здійснити перейменування тих вулиць, історичних топонімів, які носять прізвиська російських політичних та культурних діячів чи міст РФ і Білорусі. І ряд кроків в цьому напрямі вже робиться. Так у Стрию (Львівщина) демонтували меморіальну композицію на честь радянської армії. В Ужгороді була демонтована меморіальна плита, присвячена 300-річчю возз'єднання України з Росією. У Тернополі демонтували радянський пам'ятник літаку «МІГ-17». У Києві – композицію під Аркою Дружби народів. У свою чергу столичний метрополітен хоче перейменувати п'ять станцій метро, а саме станцій Героїв Дніпра, Мінську, Берестейську, Дружби народів та Площа Льва Толстого.

Дуже важливо також переглянути зміст підручників з української і все-світньої історії та світової літератури. Так, зокрема, в світовій літературі раніше розглядалася творчість багатьох російських культурних діячів, сьогодні їхні твори потрібно переглянути та з'ясувати, чи не містять вони імперські ідеї. Так, потрібно виключити деякі твори О. Пушкіна, оскільки він був носієм і популяризатором російської імперської традиції, зокрема в своїй поемі «Полтава» він обливав брудом І. Мазепу, прославляючи натомість Петра-I, який приніс великі страждання українському народу.

Для популяризації української історії дуже важливо долучати ЗМІ, особливо інтернет. В даному контексті потрібно згадати популярний історичний ютуб-канал «Історія без міфів», який має близько 300 тисяч передплатників. Якщо раніше на каналі кожного тижня публікувалися по два повноцінні епізоди, то

сьогодні почали з'являтися стріми з лекціями засновника цього каналу Владлена Мараєва, пов'язані із сучасними подіями. Так у першій лекції розповідалося про боротьбу Чечні за незалежність від Росії. До речі, саме лідеру чеченського народу Джохару Дудаєву належать пророчі слова: «Коли зійде сонце України, то російська імперія припинить своє існування». Й вони вже збуваються. В другій своїй лекції Мараєв розповідав про коріння сучасного російського шовінізму.

Слід констатувати, що розробки ефективної державної політики пам'яті є важливим завданням Української держави на сучасному етапі розвитку, що сприятиме формування патріотизму та національної ідентичності.

Conclusions (Висновки)

Підсумовуючи, слід зазначити, що в умовах військової агресії Росії проти України посилилися процеси формування загальнонаціональної ідентичності та значно зріс рівень патріотизму українців. Перед обличчям російської загрози українська нація потужно консолідувалася і як би росіяни не намагалися переломити ситуацію, їм це вже ніколи не вдасться. Українці є сьогодні єдиними, як ніколи, і за значної підтримки демократичного світу наша країна перемагає та зможе стати високорозвинутою європейською державою. Підкреслюється, що сьогодні в Україні переважають національні ідентичності проєвропейського спрямування, орієнтовані на демократичні загальноєвропейські цінності, що прагнуть інтеграції з Євросоюзом. В умовах, коли Російська Федерація намагається продовжувати наступ на Україну, бомбардує українські міста, знищує мирне населення, український Президент В. Зеленський подав нашу заявку на вступ до Європейського Союзу. В першу чергу нас підтримали наші найближчі сусіди – Польща, Словаччина, Чехія, Румунія, Латвія, Естонія, Литва, Болгарія, які виступили із заявами про надання Україні членства в ЄС за особливою (прискореною) процедурою, що буде значним ударом по злочинному путінському режиму, який усіма силами намагається не допустити вступу України в ЄС. Ми ж нагадаємо, що на початку березня європейський парламент підтримав резолюцію, яка рекомендувала інституціям Європейського Союзу якнайшвидше надати нашій країні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС, а в червні 2022 року на саміті лідерів європейських держав Україні був наданий статус країни-кандидата в члени ЄС. Звичайно ми повинні ще пройти певні процедури, але в умовах, коли наша країна ціною життя своїх найкращих синів і дочок захищає європейські демократичні цінності, європейську та світову системи безпеки, будемо сподіватися, що країни Євросоюзу підтримають прискорений вступ України в ЄС.

Список використаних джерел

1. Вступ в ЄС підтримують 64% українців, в НАТО – 54% (2022). URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2021/08/19/7304350/> (дата звернення: 20.03.2021 р.).
2. Чупрій Л. В. Державна підтримка патріотичного виховання молоді. Сучасна українська політика. Політики і політологія про неї. Київ, 2010. Вип. 19. С. 287–297.
3. Основи розвитку сфери національно-патріотичного виховання: методичний посібник для фахівців у сфері НПВ / О. В. Сіра, В. О. Волков, О. В. Ярошенко. Житомир, Держ. ін-т сімейн. та молод. політики. 2021. 100 с.
4. Розумний М., Андрусів В. Формування національної ідентичності як пріоритет політики безпеки. Політичний менеджмент. Київ, 2010. № 3. С. 116–123.
5. Чупрій Л. В. Патріотичне виховання в Україні: стан і перспективи. URL: http://sd.net.ua/2009/11/05/patrotichne_vikhovannja_v_ukran_ctan__perspektivi.html. (дата звернення: 15.03.2022 р.).
6. VI Форум українських патріотичних справ «Ми – Українці!» (2021 рік). URL: <https://patriotua.org/7811-2/>
7. Нора П. Проблематика мест памяти: Франция – память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюїмеж, М. Винок. СПб.: изд-во С. Петерб. ун-та. 1999. 464 с.
8. Райтер Э. Идея европейской федерации. Современная Европа. Москва, 2000. Вып. 2. Апрель–июнь. URL: <http://www.ieras.ru/journal/journal2.2000/8.htm>. (дата звернення: 20.01.2022 р.).

References

1. Vstuplenye v ES podderzhyvaiut 64% ukraintsev, v NATO – 54% (2022). [Joined in the EU podderzhyvaiut 64% of Ukrainians, in NATO – 54%]. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2021/08/19/7304350/> [in Ukrainian].
2. Chuprii L. (2009 r.). Patriotychne vykhovannia v Ukraini: ctan i perspektyvy. [Patriotic education in Ukraine: status and prospects]. URL: http://sd.net.ua/2009/11/05/patrotichne_vikhovannja_v_ukran_ctan__perspektivi.html [in Ukrainian].
3. Sira O., Volkov V., OIaroshenko O. (2021 r.). Osnovy rozvytku sfery natsionalno-patriotychnoho vykhovannia [Fundamentals of development of the sphere of national-patriotic education]: Metodychnyi posibnyk dlia fakhivtsiv u sferi NPV. Derzh. in-t simein. ta molod. polityky. Zhytomyr [in Ukrainian].
4. Rozumni M., Andrusiv V. (2010 r.). Formuvannia natsionalnoi identychnosti yak priorytet polityky bezpeky [Formation of national identity as a priority of security policy]. Politychnyi menedzhment, № 3. [in Ukrainian].

5. Chuprii L. Derzhavna pidtrymka patriotychnoho vykhovannia molodi [State support of patriotic education of youth]. Suchasna ukrainska polityka. Polityky i politolohy pro nei. K., 2010. Vyp. 19.

6. VI Forum ukrainskykh patriotychnykh sprav «My – Ukraintsi!» (2021 r.). URL: <https://patriotua.org/7811-2/>

7. Nora P. Problematyka mest pamiaty: Frantsyia – pamiat. / P. Nora, M. Ozuf, Zh. de Piuymezh, M. Vynok. SPb.: zd-vo S. Peterb. un-ta. 1999. 464 s.

8. Raiter Э. (2000 r.). Ydeia evropeiskoi federatsyy [The idea of a European federation] Sovremennaia Evropa. Выр. 2. Aprel-yiun. URL: <http://www.ieras.ru/journal/journal2.2000/8.htm>.

Leonid CHUPRIY, Oksana SYRA. Features of the development of national patriotic education of youth in the conditions of russian full-scale aggression.

The article examines the peculiarities of patriotic education of Ukrainian youth in the conditions of full-scale Russian aggression, when the entire Ukrainian people united into a single whole, defending the sovereignty and territorial integrity of Ukraine. It is noted that in the conditions of increasing modern threats and challenges, national-patriotic education is an important security factor, as it is aimed at the formation of the national identity of the youth, their readiness to defend their Motherland. It is emphasized that patriotism is the basis of the formation of national identity. It is indicated that in the conditions of Russian aggression, the active formation of a national identity is taking place, which is primarily based on the support of the culture and language of the titular Ukrainian ethnic group, the education of patriotism and the formation of the Ukrainian political nation. It is noted that one of the directions of patriotic education is the popularization of Ukrainian history and national traditions, implementation of the state policy of memory. and

Key words: *patriotism, Russian aggression, politics of memory, national identity, threats, challenges.*

АНТРОПОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ТА НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

УДК 159.21

Валерій ЖУЛЯЄВ,

старший науковий співробітник
Державної установи «Інститут
сімейної та молодіжної політики»,
кандидат історичних наук
ORCID 0002 4864 9381

Владислав ЖУЛЯЄВ,

юрист, практикуючий адвокат
ORCID 001 6855 856X

Лідія КОШЕВА,

юрист, помічник судді Бабушкінського районного суду м. Дніпро

Висвітлення проблем війни в контексті російської військової агресії є актуальним завданням не лише для ЗМІ і політологів. Дана проблематика вимагає постійного вивчення й аналітики з боку вчених та дослідників, оскільки ця війна, чинники її розв'язання і протікання, по-перше, відображає різні сутнісні аспекти української антропології, аксіології, психології і, по-друге, вказує на можливі післявоєнні перспективи розвитку українського суспільства. Без теоретичного осмислення проблем війни її важко припинити й неможливо знайти методи мирного врегулювання та справедливого покарання винних у військових злочинах. В статті розглядається тема військової агресії Росії проти України в контексті різних її чинників. Проведено

теоретичний аналіз складових воєнного конфлікту, його етапність. Матеріал статті побудовано з урахуванням міжнародних нормативно-правових документів.

Ключові слова: аксіологія, антропологія військового конфлікту, воєнні злочини, повномасштабна війна в Україні, гібридна війна, українська ідентичність.

Вступ і постановка проблеми

Увесь сучасний комплекс українських гуманітарних наук наразі спрямовує свої теоретико-методологічні зусилля на вирішення нагальних проблем українського суспільства та намагається дати відповідні рекомендації для їх вирішення. Йдеться, зокрема, про повномасштабну війну Росії проти України.

На початку XXI століття в політології та військовій науці з'явилася концепція гібридних війн, що описує новітню війну як комбінацію конвенційних, іррегулярних та асиметричних засобів, які включають постійну маніпуляцію політичним й ідеологічним конфліктом, залученням сил спеціальних операцій та конвенційних збройних сил, агентів розвідки, політичних провокаторів, представників медіа. В таких війнах застосовується й економічний шантаж, кібератаки, проксі-сервери, паравійськові, терористичні і кримінальні елементи тощо. Дослідження цієї проблематики концентруються переважно на двох напрямках: на аналізі міжнародної системи та емпіричних дослідженнях даного феномену. Технологічна еволюція зброї, націленість на масове винищення та затяжний характер війни змушують замислюватися, з одного боку, над умовами виживання людства, а з іншого – усвідомити безпрецедентність володіння ядерною зброєю кількома наддержавами світу й технологічності локальних затяжних конфліктів, як нинішня українсько-російська війна.

Мета дослідження. Мета даного дослідження полягає в тому, щоб виявити антропологічні та аксіологічні причини військової агресії в Україну та, по можливості, окреслити практичні інструментальні й дослідницькі рекомендації щодо подальшого вивчення даної теми, особливо щодо можливих шляхів вирішення цього кровопролитного конфлікту та покарання рашистів за військові злочини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ступінь опрацювання проблеми. Серед українських дослідників, які аналізують особливості та причини військового конфлікту в Україні, специфіку гібридної війни можна зазначити дослідження В. Бабенка, М. Бейліна, Х. Богрової, О. Вінської, М. Волошиної, Ю. Горбенка, В. Горбуліна, Р. Додонова, А. Дорошкевича, С. Залкіна, Я. Жаркова, В. Карпенка, Ю. Карпюка, Г. Ковальського, О. Кондратенка, В. Кравченка, Р. Лукаша, Є. Магди, К. Новікової, М. Онищука, Г. Прищепи, Г. Певцова, Ю. Рад-

ковця, Ю. Рубана, О. Сальнікової, Г. Сасиної, О. Суховерха, В. Токара, М. Требіна, О. Федоренко, К. Хударковського, Г. Шпанчука та інших.

Перспективні аспекти дослідження проблеми та методологія. Аналітика більшості з вищезазначених наукових досліджень, на наш погляд, говорить про те, що в них об'єктивно не повною мірою порушуються проблеми аксіології та антропології сучасного військового конфлікту. На наш погляд, справа в тому, що підготовка цих досліджень відбувалася ще до початку повномасштабної війни РФ проти України. Тому більш ґрунтовно аксіологічні проблеми даної тематики визначені у працях О. Базалука [1], В. Горбуліна, Р. Додонова [2], Г. Ковальського [3]. У дослідженні ми використали також концептуальні та методологічні міркування тих авторів, зокрема В. Будза [4,5], В. Винниченка, Є. Гуцала, М. Костомарова, Є. Маланюка, які вказують на особливості зв'язку природи людини й суспільства, зокрема антропології та ментальності, і створюють концептуальне підґрунтя для проведення об'єктивного аналізу військового вторгнення РФ в Україну. В дослідженні використано антропологічний та аксіологічний підходи, які співвідносяться з міжнародним військовим правом, науковими напрямками прав людини і міжнародного гуманітарного права.

Виклад матеріалу дослідження. Путінська режисура військової агресії 2022 року проти нашої країни повторила вигляд російських агресивних дій 2014 року, що, на жаль, завершилися анексією Криму. Набір пропагандистсько-фейкових тактик і на цей раз представляв широкий набір різних ідеологем, а саме: а) російська відмова від факту того, що Україна була державою ще до її визнання Росією; б) визнання нових «незалежних» територій /країн, в яких переважають російськомовне населення — вихідці з території України; в) фейкові ствердження про звірства над цими людьми з боку української влади та її військ на Донбасі; г) «прохання» воєнної допомоги в Росії з боку «нових урядів»; д) розгортання російських військ у відповідь на ці прохання тощо [6]. Треба зауважити, що це, напевно, взято як би з «підручника» про тактику проведення військових агресій фашизму в ХХ столітті. Йдеться, зокрема, про поглинання фашистською Німеччиною чехословацької Судетської області в 1938 році (мовляв, для захисту німецькомовних людей).

На нашу думку, цілком справедливо дослідники аналізують не тільки аксіологічні причини військового конфлікту, але і звертають увагу на його антропологічне підґрунтя, яке розгортається як *емоційно-чуттєве поле* конфлікту, та яке пов'язане з аксіологічними принципами, пропагуються в світогляді та культурі розмаїття різними інформаційними засобами.

Будь-який тип суспільних відносин має антропологічні засади, бо природа людини та людські комунікаційні потреби є в основі всіх типів взаємодій. З

іншої сторони, будь-які види взаємодій між людьми мають аксіологічний бік і формуються на основі ідеального та соціального виміру. В цілому всі типи взаємодій між людьми на антропологічному та аксіологічному рівнях можна умовно поділити на два види: 1) конфлікт як прояв агресивних та деструктивних думок, емоцій і почуттів, які пропонують агресивне, негуманне, нетолерантне ставлення до іншої людини, а отже, нехтування нею як цінністю, та 2) співпраця, як прояв інтегральних думок, емоцій і почуттів, які є причиною гармонії та миролюбної поведінки людини стосовно інших, її гуманності, солідарності та толерантності з іншими, а відповідно, вказують на ціннісний вимір іншого.

Цей інший методологічний феномен, який ми беремо до уваги, стосується *нового концепту* сучасної війни. В цьому зв'язку треба нагадати про дискусію щодо сучасних війн, яка велася з початку 60-х років минулого століття, і, як виявилось, до цих пір має своїх прихильників-теоретиків. Їх головним постулатом є те, що війною XXI століття буде ядерне протистояння. Але незгодних із цим аналітиків теж немало. Вони наполягають на тому, що основним феноменом будуть не ядерні війни, а так звані «неправильні» війни (Irregular War Fire) – локальні, що ведуться на обмеженій території і включають до своєї географії незначні групи населення, однак війн бездонних, що не мають будь-яких обмежень за типом здійснення військового насильства всередині (в рамках окремого територіального простору).

Усі конфлікти, в тому числі військові, мають своєю причиною тільки природу людини, зокрема, вони є проявом виключно людських потреб, інтересів і цінностей (матеріальних і духовних). Конфлікти принципово розпочинаються (зокрема на рівні тілесних, психічних та духовних потреб) і принципово вирішуються тільки на рівні антропологічних сфер, зокрема на рівні психіки й духу, які можна розглядати як основні засоби досягнення консенсусу, продукуючи ті чи інші емоції і почуття (психіка) та інтегральні ідеї (дух) у вигляді примирення й консенсусу, або ж навпаки, якщо продукувати ксенофобські емоції та ідеї, можна поглиблювати конфліктні ситуації. Все це в комплексі, як вважає військовий експерт Хітоші Насу, можна визначити як використання *технології динфейків* в епоху інформаційних війн [7].

Усі причини конфліктів та всі засоби їх вирішення залежать лише від бажання й волі людини, вірніше від їх морального, гуманного, солідарного чи аморального, антигуманного та ксенофобського спрямування. Крім цього, всі типи конфліктів мають три основні рівні передумов: 1) емоційно-психологічні, які виражають волю і почуття людини; 2) інформаційно-сміслові або ідеологічні, які виражають основні цінності; 3) технологічні та інституційні, які виражають засоби продукування емоцій і смислів. Тут слід мати на увазі,

що всі складові конфлікту та всі його передумови функціонують одночасно, а тому конфлікт – це надзвичайно динамічне явище. Якщо змінюються його складові передумови, наприклад, ієрархія та пріоритет цінностей (матеріальні чи духовні), то конфлікт посилюється або припиняється. В такому контексті будь-яка ідеологія орієнтує на цінності, які є в основі війни чи миру, орієнтує на справжні або хибні цінності і фетиші. В цьому контексті мається на увазі те, що інформаційний простір держави, в якому пропагуються ті чи інші цінності, є основою її безпеки, а тому слід його контролювати з метою національної безпеки, оскільки проти того чи іншого суспільства може вестися інформаційна війна, яка руйнує національні ідентифікації та цінності, зокрема, така аксіологічна та антропологічна інформаційна війна ведеться Росією проти українського суспільства сьогодні.

Розгортання російської ідеології геноциду. Ще в 2013–2015 рр. багатьом із нас було складно повірити в такий рівень цивілізаційного здичавіння російської влади, в такий ступінь неправового, антиправового, криміналізованого світогляду політичних еліт Росії, як це ми на практиці відчули з перших місяців війни. До 2021 року пропагандистська кремлівська конструкція, що будувалася на тезах про «фашистську українську хунту», стала тріскатися й почала набувати невпевненого вигляду. Потрібне було оновлення концепту й це робилося вже під інший масштаб – силове захоплення всієї країни.

Свою роль зіграв багаторічний (майже з 2013 р.) процес пропаганди, створення фейків, залякування тощо, причому це відбувалося в обох напрямках: і на росіян, і на українських громадян (на росіян – з метою створення образу ворога). Одночасно формуючи образ ворога з українців, «російська влада переконує власних громадян і симпатиків в інших країнах, що РФ опинилася одноосібною захисницею традиційних християнських цінностей у протистоянні з ліберальним Заходом» [6,3] Росія прагне засобами інформаційної війни змінити світоглядні ідентифікації українців, використовуючи «мову ненависті», на основі якої «...образ опонента позбавляється людських рис... Створюється уявлення про моральну неповноцінність, кримінальність..., формуються певні... установки, спрямовані на очорнення культури та ідеалів учасника протилежного боку конфлікту» [7].

Незаконне вторгнення, або «російська агресія», як її трактують міжнародні юристи, перетворилася на повномасштабну війну. Крім Донбасу, вона поширилася на інші території України, враховуючи ракетні обстріли з території Білорусі, басейну Чорного моря [9]. Тому стало зрозумілим, що уникнути жертв серед мирного населення, в тому числі серед жінок і дітей, руйнувань економічної інфраструктури українцям аж ніяк не вдасться, бо російський агресор ніколи,

ні за жодних обставин та жодних періодів історії не проявляв і не проявить благородності та лицарського духу. Російський агресор – це патологічний шовініст, імперіаліст, це варвар, який має ментальність орди, це кат і злочинець, який не зупиниться ні перед чим, бо він морально, світоглядно, антропологічно, аксіологічно готовий вбивати й знищувати все українське, всіх українських громадян і всі українські ідентифікації, бо в його ментальності домінує імперська ксенофобія та шовінізм, терор, неповага, зневага, надмірність, високомірність та патологічна ненависть та насилля стосовно всього українського [10]. Загальну думку дослідників можна сформулювати так, що всупереч світовим тенденціям емансипації людини на окупованих територіях України російськими військовими насаджувалися авторитарно-архаїчні цінності, в тому числі зневага до свободи вибору способу життя та креативного самовираження. Ці тенденції були посилені загарбниками ще з початком «гібридної війни», зокрема громадяни України були позбавлені права на свободу слова, волевиявлення... та вибору професії, адже щоденно значна їх кількість залучається до примусових робіт із загрозою їхньому життю та здоров'ю, але будь-які заклики, які принижують гідність особистості, є несумісними з основоположними принципами демократії та європейськими цінностями. Такий стан справ, який виражає неповагу до українців та до їх прав стає зрозумілим у тому контексті того, що російська політична система побудована на ідеї диктатури та ігноруванні прав людини [11].

Лише така українська національна антропологія, яка зорієнтована на українські та європейські цінності, на повагу до людини та її гідності зможе протистояти російській агресивній антропології й перемогти її в будь-якому конфлікті, бо боротьба за рідну землю, власну територію, за свою історію, мову, народ, родину, боротьба за національні ідентифікації та національну честь і гідність є *аксіологічно виправданими* і освяченими. Такі мотиви захисту рідної землі, свободи і життя своїх рідних, як і свободи та життя близьких по духу й історії українців, є більш вартісними і дієвішими, ніж меркантильні мотиви загарбництва та агресії. Тут слід мати на увазі, що «...якщо в структурі характеру людини... присутні такі риси, як гуманізм, мужність, відповідальність, працелюбність, патріотизм, відчуття соціальної справедливості, власної і національної гідності, почуття солідарності..., то, відповідно, вона зовсім по іншому приймає рішення стосовно соціальної дії, ніж та людина, в структурі характеру якої присутні такі риси, як соціальна апатія..., песимізм, невпевненість, жадібність, байдужість...» [12]. Бажаним для української дійсності та для захисту українських цінностей є, звичайно, перший тип людського характеру, який більш солідарний, відповідальний, мужній, патріотичний та толерантний.

Уся міжнародна система сучасних держав основана на вестфальських положеннях про суверенну рівність, непорушність кордонів, територіальну цілісність, політичну незалежність та автономії. Росія порушила кожную з цих норм по відношенню до України, а влада Путіна попирає ключові положення Статуту ООН, що закріплюють їх у якості міжнародного закону.

Правові чинники: система Женевських конвенцій

Женевські конвенції є головною рисою права війни з кінця XIX століття і їх зміст не включав внутрішнього механізму індивідуальної кримінальної відповідальності до тих пір, поки дипломатична конференція 1949 року не прийняла чотири згаданих Женевських конвенцій. Стало ясно, що порушення різних положень конвенцій можуть трактуватися протиправними діями з боку інших держав. Тим не менше статусу їх як окремих злочинів не було, тому конвенції 1949 року ввели поняття «серйозні порушення» в якості основи для примусового виконання по відношенню до окремих фізичних осіб. Хоча вони містять більш ніж 400 статей стосовно збройних конфліктів (війн), лише незначна їх частина стосується серйозних порушень.

Те ж саме стосується й Додаткового протоколу I(ДП I) 1977 року, який доповнює конвенції у відношенні міжнародних збройних конфліктів. Цей документ, ратифікований як Україною, так і Росією, включає систему серйозних порушень, що визначають додаткові підстави для індивідуального кримінального переслідування.

Серйозні порушення активізують важливі юридичні обов'язки для держав-учасниць конвенцій і Додаткового протоколу 1977 р.

Міжнародні гарантії безпеки. Елементи міжнародного права, основані на безпеці, навкруги повномасштабної війни проти України, на жаль, застосовуються не повною мірою та дуже повільно, до того ж, практично всі рішення ООН стосовно війни в Україні заморожено російським вето. Дія ж колективного військового врегулювання НАТО, передбаченого статтею 5, не спрацьовує до тих пір, поки російські війська не розпочнуть агресію проти будь-якої з держав Альянсу, скажімо, країн Балтії, Польщі чи Румунії. Будапештський меморандум [13], підписаний у 1991 році США, Великою Британією, Росією та Україною, що надавав нашій країні гарантії безпеки її територіальної цілісності та непорушності кордонів в обмін від її відмови від ядерного озброєння, була перекреслена путінською рукою.

Військові злочини Росії та правові наслідки. Звинувачення у воєнних злочинах Росії в Україні вже через місяць після початку повномасштабної війни розповсюдилися в ЗМІ, через правозахисні групи, міжнародні організації, в

окремих державах. Звісно, що умови бойових дій ускладнюють збір та оцінку фактичної доказової бази, однак ретельно вивчаються правові засади для ствердження цих злочинів. Не викликає жодних сумнівів те, що Путін та його оточення будуть притягнуті до відповідальності як військові злочинці хоча б за те, що це вторгнення було здійснено проти цивільних осіб і їх майна без військової необхідності, так як свого часу Слободан Мілошевіч за його роль у Сербії в організації балканських громадянських війн [14]. Надію на це нам дають міжнародні кроки, що вживаються світовою спільнотою. Зокрема, як повідомляє The New York Times, США й багато інших країн вже «близькі» до оголошення Росії «державою-спонсором тероризму» за дії в Чечні, Грузії, Сирії та Україні. «Збройні сили російської федерації скоїли чисельні сумарні страти безвинних мирних жителів і спробували приховати свої злочини масовими похованнями у всій Україні», – йдеться в законопроекті Сенату США [15].

На жаль, міжнародне право на даний момент дає не стільки відповіді на ці питання, скільки обмежує все рамками, однак це рамки, в яких світ погоджується діяти. Між тим на практиці все може складатися не так швидко, як хотілося б. Так, дослідник Л. Сандерс, наприклад, вважає, що навіть для розслідувань воєнних злочинів у міжнародному праві існує немало перешкод [16]. Але український народ вірить: перемога буде за нами !

Висновки

Незважаючи на чисельні зусилля політологів, чиновників, дипломатів та дослідників щодо твердження про можливість цілковитого усунення феномену війни із суспільного життя, це залишається чистою утопією, що ще раз підтвердила Росія, розпочавши війну проти України. Змінюються цілі, характер і способи ведення збройних конфліктів, що прослідковується на прикладі цієї війни, але незмінним видається твердження, що в майбутньому війну як суспільне явище чекає, на жаль, своє «щасливе довголіття».

У цій статті ми акцентували увагу на різних чинниках злочинних дій рашистів в контексті антропологічних й аксіологічних чинників повномасштабної війни Росії в нашій країні, геноциду українського народу, жінок, молоді, матерів і дітей, дії, що визнані міжнародним правом, і які мають відношення до війни Росії в Україні. Ми сфокусувалися в першу чергу на тих злочинах, що визнані серйозними порушеннями системи Женевських конвенцій, оскільки і Україна, й Росія ратифікували ці документи, а більшість держав включили положення про воєнні злочини в свої кримінальні кодекси. Сподіваємося, що наступні дослідження за даною тематикою мають бути також відкритими, хоча в зв'язку з багаточисельною аналітикою можуть з'явитися нові факти й докази,

що доповняють характеристику цього дослідження стосовно воєнних злочинів режиму Путіна.

Із точки зору методології, вважаємо за доцільне більше аналізувати не лише аксіологічні причини військового конфлікту, але й приділити увагу його антропологічному підґрунтю, яке представляється нами як *емоційно-чуттєве поле конфлікту* та яке пов'язане з аксіологічними принципами, що пропагуються в світогляді та культурі світового розмаїття різними інформаційними засобами. Заслугує також на увагу розкриття концепту «консциєнтальних війн» та «консциєнтальної зброї» і його співвідношення з тематикою антропологічних чинників щодо військових конфліктів.

Список використаних джерел

1. Базалук О. Загальна теорія війни і миру. Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія. Вінниця. 2017. С. 22–57.
2. Додонов Р. Російський погляд на концепцію гібридної війни. Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія. Вінниця. 2017. С. 94–133.
3. Ковальський Г. Полемологічна методологія наукової монографії «Гібридна війна: in verbo et in praxi». Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. м. Маріуполь. 2017. С. 31–35.
4. Будз В. Аксіологічний вимір історичної пам'яті українців // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Вип. 1 (119).
5. Будз В. Мировоззренческие факторы мотивации человеческой деятельности // Социальное воспитание. 2016. № 2 (8). С. 10–17.
6. Дорошкевич А. Гібридна війна в інформаційному суспільстві // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2015. № 2. С. 21–28.
7. Насу Х. Технологія дипфейків в епоху інформаційних війн. Lieber Institute WestPoint. Articles of War. 1 березня 2022 р. URL:[http://Файл|D:/\\$\\$_User/Desktop/Новая%20папка%20Право%20войны\(2\)/Технология%20дипфейков%20в%20эпоху%20информационных%20](http://Файл|D:/$$_User/Desktop/Новая%20папка%20Право%20войны(2)/Технология%20дипфейков%20в%20эпоху%20информационных%20)
8. Горбенко Ю. Особистість у гібридній війні: психологічний вимір. Психологія і особистість. 2017. № 2 (12). С. 30–39.
9. Генерал Маломуж: у Росії не має шансу на перемогу у війні, вторгнення Білорусі не буде. Інтерв'ю. ОБОЗРЕВАТЕЛЬ.19.06.2022 р. URL:<http://obozrevatel.com/politics-news/posle-skandala-s-bronezhiletami-dlya-teroboronyi-nikolaj-tischenko-roobeschal-testirovat-ih-kachestvo-na-sebe-...>

10. Келлі М. Незаконне вторгнення Росії в Україну та роль міжнародного права. Lieber WestPoint Institute 10. March, 4. 2022. URL: <http://lieber.westpoint.edu/russias-illegal-invasion-ukraine-international-law/>
11. Milanovic M. The Russia-Ukraine War and the European Convention on Human rights. Lieber Institute. West Point. March. 1, 2022. URL: <http://lieber.westpoint.edu/russia-war-european-convention-human-rights/>
12. Гуцало В. Ментальність орди. Київ, 1996. URL: http://lib.sumdu.edu.ua/library/docs/Books/Gutsalo_Mentalnist_ordi.pdf
13. Пайффер С. Будапештський меморандум і обов'язки США. URL: <http://brookings.edu/blog-front/2014/12/04the-budapest-memorandum-and-u-s-obligations/>
14. Справа «Мілошевіч Слободан (IT-02-54). Міжнародний уголовний трибунал ООН по колишній Югославії. Прес-релізи 1998–2006 рр. URL: http://icty.org/en/case/slobodan_milosevic
15. Сенат США ухвалив резолюцію, яка закликає оголосити РФ спонсором тероризму. День day kyiv.ua. неділя, 31 липня 2022 р. URL: <http://day.kyiv.ua/uk/news/280722-senat-ssha-uhvalyv-rezolyuciyu-yaka-zaklykaye-ogolosyty-rf-sponsorom-terorizmu>
16. Сандерс Л. Відповідальність і Україна: перешкоди для переслідування військових злочинів і агресії. Articles of War. Lieber WestPoint Institute. March 9, 2022. URL: <http://lieber.westpoint.edu/accountability-ukraine-hurdles-prosecuting-war-crimes-aggression/>
17. Суспільна підтримка Євроатлантичного курсу України: оцінки та рекомендації. Соціологічне дослідження Центру Разумкова. Razumkov centre. 2021. 57 С. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2021-nato-ukr.pdf?fbclid=IwAR1fwp78NI_FTOIIqJLjiMuMqK6zc2DMt07mDb2hwTZ2ux-YhsvZUSQ9jw%20-

References

1. Bazaluk O. General Theory of War and Peace. Hybrid war: in verbo et in praxi: monograph. Vinnytsia. 2017. P. 22–57.
2. Dodonov R. Russian view on the concept of hybrid warfare. Hybrid war: in verbo et in praxi: monograph. Vinnytsia. 2017. P. 94–133.
3. Kovalskyi H. Polemological methodology of the scientific monograph «Hybrid war: in verbo et in praxi». Ukrainian society in the conditions of war: the challenges of today and prospects for peacemaking. Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. Mariupol. 2017. Pp. 31–35.
4. Budz V. Axiological dimension of historical memory of Ukrainians. Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Vol. 1 (119).

5. Budz V. Worldview factors motivating human activity. *Social education*. 2016. № 2 (8). P. 10–17.

6. Doroshkevich A. Hybrid war in the information society. *Bulletin of the National University «Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise» Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*. 2015. No. 2. P. 21–28.

7. Nasu H. Deepfake technology in the era of information wars. *Lieber Institute WestPoint. Articles of War*. March 1, 2022. URL:[http://Файл\[D:/\\$\\$_User/Desktop/Новая%20папка%20Право%20войны\(2\)/Технология%20дипфейков%20в%20эпоху%20информационных%20...](http://Файл[D:/$$_User/Desktop/Новая%20папка%20Право%20войны(2)/Технология%20дипфейков%20в%20эпоху%20информационных%20...)

8. Horbenko Yu. Personality in hybrid warfare: psychological dimension. *Psychology and personality*. 2017. No. 2 (12). P. 30–39.

9. General Malomuzh: Russia has no chance of winning the war, there will be no invasion of Belarus. The interview. *OBSERVER*. 19.06.2022. URL:<http://obozrevatel.com/politics-news/posle-skandala-s-bronezhiletami-dlya-teroboronyi-nikolaj-tischenko-poobeschal-testirovat-ih-kachestvo-na-sebe>

11. Milanovic M. The Russia-Ukraine War and the European Convention on Human Rights. *Lieber Institute. West Point*. March.1, 2022. URL:<http://lieber.westpoint.edu/russia-war-european-convention-human-rights/>

12. Gutsalo V. *Horde mentality*. Kyiv, 1996. URL: http://lib.sumdu.edu.ua/library/docs/Books/Gutsalo_Mentalnist_ordi.pdf

13. Pifer, S. *Budapest Memorandum and US Obligations*. <http://brookings.edu/blog-front/2014/12/04the-budapest-memorandum-and-u-s-obligations/>

14. The case «Milosevich, Slobodan (IT-02-54)». *UN International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*. Press releases 1998-2006 URL:http://icty.org/en/case/slobodan_milosevic

15. The US Senate adopted a resolution calling for Russia to be declared a sponsor of terrorism. *Day day kyiv.ua*. Sunday, July 31, 2022. URL:<http://day.kyiv.ua/uk/news/280722-senat-ssha-uhvalyv-rezolyuciyu-yaka-zaklykaye-ogolosyty-rf-sponsorom-terorysmu>

16. Canders L. Responsibility and Ukraine: obstacles to the prosecution of war crimes and aggression. *Articles of War. Lieber WestPoint Institute*. March 9, 2022. URL:<http://lieber.westpoint.edu/accountability-ukraine-hurdles-prosecuting-war-crimes-aggression/>

17. Public support for Ukraine's Euro-Atlantic course: evaluations and recommendations. *Sociological research of the Razumkov Center*. (2021). Razumkov center. 57 c. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2021-nato-ukr.pdf?fbclid=IwAR1fwp78NI_FTOIIqJLjiMuMqK6zc2DMt07mDb2hwTZ2ux-YhsvZUSQ9jw%20-

Valerii ZHULAJEV, Vladislav ZHULIAIEV, Lidia KOSCHEVAYA. *The Anthropological factors and consequences of russian military aggression in Ukraine.*

The article raises the theme of the military conflict in Ukraine and examines, among others, axiological and anthropological factors. A theoretical analysis of all factors the military conflict is being out. All features of the military conflict in Ukraine are being described. The article's material is being used under Ethnometodology principals of studying and deals with Russian military and aggressive ideology on the international arenas. In the article the principles of ethnometodology approaches are being used and it's based in context of international legal documents.

Key words: *axiology and anthropology of ngmilitary conflict, military crimes, war in Ukraine, hybrid war, Ukrainian identity.*

Колектив авторів висловлює свою подяку Гнедих Олександрю Івановичу — українському дипломату, Постійному і Повноважному Посланнику за підтримку і поради в підготовці статті.

МОНІТОРИНГ ТА ОЦІНКА В СОЦІАЛЬНІЙ І МОЛОДІЖНІЙ СФЕРАХ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ (анотаційні матеріали НДР)

УДК 316.472

Наталія ТІЛІКІНА,

кандидатка економічних наук, заступниця директора з наукової роботи Державної установи «Державний інститут сімейної та молодіжної політики»
ORCID 0000-0002-5755-5301

Ірина ПЕША,

кандидатка педагогічних наук,
експертка громадської організації «Інститут молоді»
ORCID 0000-0001-8367-2010

У статті розглянуто питання запровадження моніторингу та оцінки в молодіжній і соціальній сферах як дієвих інструментів формування та реалізації обґрунтованої молодіжної й соціальної політики. Наведено методики впровадження системного моніторингу та оцінки програм і заходів, що реалізуються в молодіжній та соціальній сферах на національному й регіональному рівнях, розроблені Державним інститутом сімейної та молодіжної політики.

Ключові слова: моніторинг, оцінка, оцінювання, методика, соціальна політика, молодіжна політика, показники ефективності.

Вступ. Впровадження моніторингу та оцінки в соціальній і молодіжній сферах забезпечує цілеспрямованість та ефективність програм і заходів, що реалізуються на національному й регіональному рівнях та рівні об'єднаних територіальних громад, і є важливою складовою забезпечення сталого розвитку

суспільства. Моніторинг й оцінка реалізації та ефективності програм і заходів у соціальній і молодіжній сферах наразі перебувають на стадії впровадження та потребують належного наукового обґрунтування, оскільки є важливою складовою формування обґрунтованої державної політики. Проведення моніторингу й оцінки дає змогу керівникам та організаторам програм і заходів, як і особам, які приймають рішення, спонсорам оцінити як програма та/або захід розвиваються в процесі (моніторинг); дослідити ефективність їх виконання, виявити неузгодженість між запланованими й досягнутими результатами (оцінка); з'ясувати зміни становища цільової аудиторії та чинники, що їх спричинили (оцінка впливу).

Метою статті є визначення основних складових системи методики моніторингу й оцінки в молодіжній та соціальній сферах на національному і регіональному рівнях.

Наукова новизна публікації полягає в тому, що за результатами дослідження теоретичних і практичних напрацювань щодо використання моніторингу та оцінки як інструментів обґрунтування ефективності окремих заходів, соціальних проєктів або соціальних програм буде обґрунтовано методологію запровадження методик моніторингу та оцінки реалізації державної політики в соціальній і молодіжній сферах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обґрунтуванню теоретичних основ методики оцінювання присвячені роботи таких зарубіжних науковців, як Дж. Гоуменс, Н. Хілл, Лінда Дж. Морра Імас, К. Рей [27]. Питання оцінки ефективності державних цільових програм викладені у працях зарубіжних науковців Е. Ведунг і К. Вайс [37, 10, 11]. Теоретичні принципи та технології розробки соціального проєкту, проведення оцінки його життєдіяльності та організаційні основи реалізації містяться в працях О. Безпалько [8], В. Лукова [39]. Сучасні методики моніторингу й оцінювання стратегій, програм і проєктів представлені в працях М. Лендзел, Б. Винницького, Ю. Ратейчак, І. Санжаровського [20]. Дослідженнями проблем оцінювання державних цільових програм у соціальній сфері займалися українські науковці Н. Галайко [12], В. Геєць [13], Ф. Журавка та інші [17]. Методиці моніторингу й оцінювання соціальних послуг присвячені праці О. Макарової [22, 23], Ю. Горемикіної [15], В. Саріогло [38]. Натомість запровадження загальної системи моніторингу й оцінки у соціальній та молодіжній сферах потребує розробки відповідних інструментів і методик, підготовки рекомендацій усім суб'єктам реалізації державної політики як на національному, так і на місцевому рівнях.

Результати дослідження. В Україні, як і в більшості країн світу, реалізація будь-якої програми/заходу потребує розуміння того чи ефективно впроваджується програма, чи є позитивний ефект від реалізації заходу? Окрім оцінювання

локального ефекту різних форм діяльності на національному й регіональному рівнях, в нашій країні сформовано державний запит на проведення моніторингу й оцінювання ефективності програм і заходів у різних сферах. Відповідно до п. 29 Порядку розроблення та виконання державних цільових програм, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. № 106 [35], має проводитися моніторинг наслідків та оцінка ефективності виконання державної цільової програми, оцінка фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів, необхідних для її виконання тощо. Реалізація заходів з моніторингу й оцінки програми потребує розробки відповідних показників, методики збору, розрахунку й аналізу даних про результати виконання, впливу та ефективності програми, тобто розробку стратегії управління ефективністю.

Моніторинг та оцінка – це процеси, які використовуються для оцінки успішної діяльності. Для ефективного здійснення моніторингу й оцінки потрібно вміти відрізнити ці два поняття.

Згідно з тлумачним словником термінів, пов'язаних із моніторингом та оцінкою ефективності, термін «*моніторинг*» трактується як «постійна діяльність з використання систематичного збору даних щодо певних показників розвитку з метою надання керівництву та основним зацікавленим особам відомостей про перебіг виконання проєкту, досягнення цілей та освоєння наданих коштів» [4].

В енциклопедії для фахівців соціальної сфери моніторинг визначено як постійне відстеження процесу з метою порівняння реального стану справ із запланованими діями [16]. Моніторинг необхідний для аналізу ситуації, виокремлення нових напрямів або зв'язків у роботі; обґрунтування правильності рішень; дотримання складеного плану; поліпшення організації та керівництва; ухвалення рішень щодо людських, фінансових і матеріальних ресурсів; вимірювання досягнень у виконанні поставлених завдань та формулюванні/перегляді цілей; своєчасне реагування на певні відхилення від плану; покращення системи самого моніторингу.

На думку В. О. Лукова, моніторинг – це регулярне (періодичне) дослідження того самого об'єкта (явища, процесу), що здійснюється за єдиною методикою [21]. Таке дослідження дає змогу відстежити динаміку розвитку об'єкта (явища, процесу). Особливість моніторингу соціальних проєктів полягає в тому, що здійснюються не лише дослідження та оцінка, а й постійне коригування реалізації проєктів.

Моніторинг має бути постійною, внутрішньою діяльністю. Його використовують для збору інформації щодо діяльності в рамках програми/заходу, результатів та наслідків діяльності з метою оцінки ефективності. При проведенні моніторингу відстежують фактичні результати програми/заходу порівняно з очікуваними.

Надійна система моніторингу є надзвичайно важливою для оцінки ефективності впровадження програм і реалізації заходів.

Моніторинг може бути використано з метою корегування певних цілей і перегляду робочих планів та планів наступного періоду, якщо результати моніторингу виявляють таку необхідність [7]. У разі впровадження програм/заходів, спрямованих на зміну поведінки цільової групи, на етапі планування важко передбачити реакцію людей на втручання. Тому регулювання планів за результатами моніторингу є дуже доречним.

Отже, *моніторинг* є комплексним дослідженням, що передбачає системний аналіз ситуації на початку планування програми/заходу, перевірку логічної моделі діяльності на етапі реалізації, оцінку якісних і кількісних змін на кожному з етапів впровадження; оцінку досягнення запланованих результатів і впливів на етапі завершення програми/заходу.

Термін «*оцінка*», відповідно до тлумачного словника, визначається як характеристика ефективності виконання дослідження згідно з попередньо закладеними очікуваними результатами [42]. Оціночні дослідження використовуються для вдосконалення програм й обґрунтування рішень стосовно подальшого розподілу ресурсів.

У системі програмного моніторингу й оцінки стосовно протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу в Україні оцінка визначається як:

- «ретельний, науковообґрунтований збір інформації про програмну діяльність, її особливості і наслідки, який визначає переваги та цінність окремих програм;
- аналіз актуальності, ефективності, результативності заходів програми, її впливу й стійкості цього впливу;
- систематичний процес, який охоплює всі елементи та етапи програми, а саме її розробку, реалізацію та досягнуті результати» [26].

У сучасних працях із соціальної роботи та соціальної педагогіки поняття «*оцінка*» визначається як:

- систематичний збір інформації про діяльність, характеристики, результати проєкту (програми) з метою прийняття обґрунтованих рішень про її ефективність; зміни, необхідні для покращення проєкту та планування його майбутнього [9];
- дії зі збору, обробки, систематизації, аналізу, узагальнення та порівняння даних стосовно процесів та/або результатів проєкту з певними стандартами (еталонами), які слугують критеріями досягнення очікуваних результатів або відповідності реальної діяльності тій, що була запланована [40];

– об’єктивне періодичне підбиття результатів для визначення статусу проєкту щодо його сформульованих цілей [43].

Тобто *оцінка* – це періодичний процес, який проводиться з метою виявлення актуальності, ефективності і результативності програм/заходів та демонструє вплив діяльності в межах їхньої реалізації. Оцінка дає змогу отримати інформацію для вдосконалення та підвищення результативності реалізації програм/заходів. У працях окремих дослідників одночасно використовуються терміни «*оцінка*» та «*оцінювання*», які дещо різняться за тлумаченням. Так термін «*оцінювання*» трактується як сукупність різнобічних оцінок, що характеризують стан досліджуваного процесу з метою виявлення його якісних і кількісних характеристик [43]. Керол Г. Вейс називає оцінюванням систематичну оцінку операцій та/або результатів програми чи політики порівняно з комплексом явних і неявних стандартів задля вдосконалення програми або політики [10]. Тобто *оцінювання* – це управлінська функція, яка застосовується періодично та селективно за потреби здійснити незалежну, системну й об’єктивну перевірку стану прогресу щодо досягнення чи відхилення від очікуваних результатів [20]. Фахівці з моніторингу та оцінювання в Україні паралельно вживають терміни «*оцінювання*» та «*оцінка*» в розумінні англійського терміну «*Evaluation*». Укладачі Глосарію термінів з моніторингу та оцінювання віддали перевагу терміну «*оцінювання*» [14].

Отже, аналіз термінології свідчить, що термін «*оцінка*» сприймається як результат, тоді як «*оцінювання*» стосується, скоріше, процесу, що відображає суть оцінювання як дії в часі. Термін «*оцінка*» досить активно використовується в державному та громадському секторах, тоді як в академічній сфері науковці та дослідники частіше використовують термін «*оцінювання*». Враховуючи те, що в статті описані переважно методики моніторингу й оцінки державних програм, тому доцільним буде використовувати термін «*оцінка*».

Розглянемо методики моніторингу й оцінки, які розроблялися і проводилися на національному та регіональному рівнях в Україні упродовж останніх років.

Національний рівень. Оцінка ефективності державних програм, що фінансуються за рахунок бюджетних коштів, є однією з обов’язкових складових програмно-цільового методу бюджетного процесу, запровадження якого було задекларовано в 2002 р. відповідно до Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі [36]. Основні підходи до запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів затверджені наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження основних підходів до запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів» [33].

Програмно-цільовий метод є дієвим інструментом, який забезпечує планування та виконання бюджету на середньострокову перспективу, орієнтований на досягнення мети відповідно до встановлених пріоритетів. Нормативне врегулювання впровадження програмно-цільового методу здійснюється відповідно Закону України «Про державні цільові програми» [28], яким визначено, що державна цільова програма – це комплекс взаємопов’язаних завдань і заходів, спрямованих на розв’язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців і ресурсним забезпеченням.

У сфері молодіжної політики відповідно до Методичних рекомендацій щодо проведення оцінки економічної і соціальної ефективності виконання державних цільових програм [32] розроблено *Методику оцінки ефективності виконання Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки*, затверджену наказом Міністерства культури, молоді та спорту [30]. Дана Методика визначає основні засади та вимоги щодо оцінки ефективності реалізації завдань і заходів, що включені до Державної цільової соціальної програми «Молодь України» [30, 31].

Методику розроблено з метою здійснення оцінки соціальної й економічної ефективності виконання програм, які містять завдання та заходи зі створення можливостей для самореалізації та розвитку потенціалу молоді в Україні, її участі та інтеграції в суспільне життя, визначення кількісних та якісних показників (індикаторів) ефективності окремих завдань і заходів та програм у цілому з урахуванням їх специфіки. Інформаційною базою для визначення фактичних показників ефективності виконання програмних завдань і заходів є дані паспорта програми та щорічних звітів про перебіг реалізації програми, а також дані аналізу відповідності проведених заходів та реалізованих проєктів завданням та очікуваним результатам Програми, офіційна статистична та інша звітність за відповідний період, дані наукових досліджень тощо [24].

Методика дає змогу оцінити ефективність виконання програми за такими індексами, як:

- індекс виконання показників соціального й економічного ефекту;
- індекс кількісної якості виконання показників соціального ефекту від реалізації програми;
- інтегрований показник виконання соціальних й економічних показників за програмою;
- інтегрований показник ефективності Програми.

Згідно з наказом Міністерства молоді та спорту України оцінку ефективності виконання Державної цільової соціальної програми «Молодь України» здійснює Державний інститут сімейної та молодіжної політики. Інститутом проведено розрахунок ефективності виконання Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки за результатами 2016–2020 рр., розрахунок ефективності виконання Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки за результатами 2021 р. За результатами оцінок підготовлені рекомендації щодо підвищення ефективності реалізації Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на наступні періоди.

Із метою здійснення перегляду запланованої діяльності, пошуку та впровадження більш ефективних способів розв'язання актуальних питань молоді Державною цільовою соціальною програмою «Молодь України» передбачено здійснення *моніторингу заходів/проектів*, що реалізуються в рамках цієї Програми, що дасть змогу оцінити їхню відповідність пріоритетам та запланованим показникам. За результатами моніторингу заходів/проектів Програми розробляються рекомендації щодо проведення конкурсу проектів, що реалізуються громадськими об'єднаннями за рахунок державного бюджету, та пропозиції до календарних планів виконання Програми на наступні періоди.

Моніторинг заходів/проектів проводиться Міністерством молоді та спорту України спільно з Державним інститутом сімейної та молодіжної політики відповідно до наказу Міністерства молоді та спорту України «Про затвердження Порядку подання творчих звітів про реалізацію проекту, проведення заходу та підсумкових звітів про виконання договору та здійснення їх моніторингу» [34]. Моніторинг застосовується до проектів і заходів, які реалізуються структурними підрозділами з питань молоді та спорту, громадськими організаціями, яким надається фінансова підтримка за рахунок коштів Державного бюджету України за відповідними бюджетними програмами. Науково-методичне та організаційне забезпечення проведення моніторингу здійснює Державний інститут сімейної та молодіжної політики, який узагальнює статистичну й аналітичну інформацію про якість реалізації проекту, проведення заходу і подає її Міністерству молоді та спорту.

Проте детальної методики проведення моніторингу заходів/проектів, що реалізуються громадськими об'єднаннями за рахунок Державного бюджету, та показників ефективності реалізації заходів/проектів у наказі не прописано, а лише зазначено, що на основі моніторингу визначаються причини неефективного виконання бюджетної програми (пропонуються заходи, необхідні для поліпшення організації її виконання) та досягнення в результаті реалізації проекту, проведення заходу. Результати моніторингу враховуються під час

конкурсного відбору щодо державної підтримки заходів/проектів на наступний рік. Запроваджені форми моніторингу заходів та проектів переважно стосуються організаційних питань та кількісних показників і не передбачають оцінку відповідності пріоритетним завданням молодіжної політики та досягнення запланованих результатів.

У зв'язку з цим Міністерство молоді та спорту, як головний виконавець Державної програми «Молодь України», замовило Державному інституту сімейної та молодіжної політики (далі – Інститут) розробку рекомендацій щодо методики оцінки заходів та проектів, реалізованих на виконання Програми, з метою оцінки їхньої відповідності пріоритетам та запланованим показникам Програми. У рамках науково-дослідної роботи «Методологія моніторингу та оцінки реалізації заходів, проектів, програм у молодіжній сфері» Державним інститутом сімейної та молодіжної політики було розроблено інструментарій зовнішнього моніторингу заходів/проектів, що реалізуються в рамках Державної цільової соціальної програми «Молодь України». Інструментарій складається з таких документів: інструкція проведення зовнішнього моніторингу заходу; форма збору попередньої інформації; форма моніторингового візиту (спостереження; експертне інтерв'ю з організаторами заходу/проекту); анкета опитування учасників; форма звіту за результатами моніторингового візиту окремого заходу або проекту Програми.

Упродовж 2019–2020 років відбулися обговорення методики зовнішнього моніторингу заходів/проектів, що реалізуються в рамках Державної цільової соціальної програми «Молодь України», з представниками громадських організацій, яким надається фінансова підтримка за рахунок коштів Державного бюджету України за відповідними бюджетними програмами, внесені доповнення до методики, але, на жаль, апробації й застосування даної методики на практиці не відбулося.

Із метою вдосконалення процедури моніторингу та оцінки заходів/проектів національно-патріотичного виховання Інститутом розроблено *Методику моніторингу на основі системи критеріїв і показників оцінки якості заходів національно-патріотичного виховання дітей та молоді* [25]. Запроваджено системний підхід до процесу моніторингу та оцінювання заходів/проектів інститутів громадянського суспільства — від загального теоретичного осмислення до елементів практичного застосування. Моніторинг та оцінка заходів національно-патріотичного виховання відповідно до цієї методики здійснюється за трьома критеріями (організаційні, інформаційні, результативні), кожен з яких містить перелік показників, що деталізуються та призначені для комплексного оцінювання проведених національно-патріотичних заходів.

Із метою впровадження загальної системи моніторингу та оцінки (МіО) молодіжної політики в Україні Інститутом були розроблені *Національні показники становища молоді* (далі – Показники), які є інструментом вимірювання ефективності в досягненні результатів (мети і завдань) реалізації молодіжної політики та представлені набором статистичних і соціологічних даних, що характеризують становище молоді за певними сферами життя [41]. Показники розроблені на основі міжнародного досвіду оцінки молодіжної політики: теоретико-методологічних засадах оцінки молодіжної політики країн Європейського Союзу [3]; Рекомендаціях Економічної та соціальної ради ООН «Пропонований набір показників для Всесвітньої програми дій, що стосується молоді» [5]; 40 індикаторах молодіжної політики Європейського Союзу [2]; 11 індикаторах (національної) молодіжної політики [11]; Цілях сталого розвитку на 2016–2030 роки [6], а також на національному досвіді.

Показники об'єднані за групами (індикаторами), кожна з яких характеризує певний пріоритет молодіжної політики: демографічні показники, освіта молоді, зайнятість і працевлаштування, здоров'я молоді, безпека й захищеність, мобільність молоді, громадянська активність і залученість молоді, реалізація молодіжної політики. Кожен із наборів цих індикаторів представлено чотирма та більше показниками в двох форматах – об'єктивні (адміністративні статистичні дані; обстеження підприємств, відомств; перепис населення; вибіркове обстеження домогосподарств) і суб'єктивні (соціологічні дослідження) показники.

Здійснювати збір і розрахунок Національних показників становища молоді потрібно щорічно (окремі раз на два роки), що дасть змогу відстежувати динаміку змін у молодіжному середовищі та моніторити ефективність заходів, які проводяться в сфері молодіжної політики. При розрахунку Національних показників становища молоді враховується вікова, статева та регіональна особливості молодіжного контингенту. Таким чином, розподіл по кожному з показників, якщо це дозволяють дані статистики, можна буде оцінити за статтю (жінки/чоловіки), віком (14–17, 18–19, 20–24, 25–29, 30–34) та типом поселення (міське, сільське). Розроблену Інститутом методику на жаль не впроваджено як системний компонент оцінювання ефективності державної молодіжної політики.

На *регіональному рівні* відповідно до Закону України «Про засади державної регіональної політики» [29] передбачено здійснення оцінювання результативності реалізації державної регіональної політики шляхом проведення моніторингу та оцінки відповідних документів і програм. Моніторинг та оцінка результативності втілення державної регіональної політики – періодичне відстеження відповідних індикаторів на основі офіційних статистичних даних та інформації

центральної влади, органів місцевого самоврядування та проведення на підставі даних моніторингу оцінки результативності виконання індикаторів шляхом порівняння отриманих результатів з їх цільовими значеннями.

Методика оцінки ефективності реалізації регіональних програм у соціальній і молодіжній сферах та сфері національно-патріотичного виховання розроблена Державним інститутом сімейної та молодіжної політики відповідно до Закону України «Про засади державної регіональної політики» [29] й складається з таких етапів:

- оцінка рівня виконання показників основних заходів програми;
- оцінка рівня відповідності запланованих витрат;
- оцінка ефективності використання коштів місцевого та/або обласного бюджетів;
- оцінка рівня досягнення цілей програми.

Моніторинг й оцінювання регіональних програм доцільно проводити у форматі комплексного дослідження, що поєднує різні форми збору та аналізу інформації, а саме:

- 1) аналіз соціально-економічного становища цільової групи регіону;
- 2) моніторинг реалізації регіональної програми за певний період;
- 3) здійснення оцінки ефективності реалізації програми (може бути використано тільки цей етап);
- 4) проведення опитування представників «зацікавлених сторін» щодо ефективності впровадження регіональної програми;
- 5) проведення опитування цільової групи населення регіону;
- 6) пропозиції щодо реалізації регіональної молодіжної політики (основні проблеми молоді регіону та шляхи їх розв'язання).

Методика оцінки ефективності регіональної програми в соціальній і молодіжній сферах та сфері національно-патріотичного виховання була апробована Громадською організацією «Інститут молоді» за сприяння Державного інституту сімейної та молодіжної політики під час проведення зовнішнього оцінювання ефективності реалізації таких регіональних програм:

- Обласної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017–2020 роки у Вінницькій області [18];
- Обласної комплексної програми підтримки сім'ї, запобігання домашньому насильству, забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків та попередження торгівлі людьми на період до 2021 року [19].

На регіональному рівні та на рівні територіальних громад може застосовуватися спеціальна методика збору інформації за методом «рівний – рівному» (або

«молодь – для молоді»). Ця методика полягає в тому, що соціологічні опитування, наприклад, молоді або експертів, проводяться силами самої ж молоді, а не дорослими освіченими інтерв'юерами. Результати досліджень також можуть аналізуватися молоддю або залученими спеціалістами. Прикладами таких досліджень є:

- проєкт «Молодіжний барометр», який проводився Українським інститутом соціальних досліджень (УІСД) на замовлення Соціальної служби для молоді Київської держадміністрації (ССМ КМДА) за підтримки Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні в 1999 році;
- соціальний проєкту «Формування обґрунтованої молодіжної політики в умовах децентралізації на місцевому рівні (сmt Немішаєве)», реалізований Державним інститутом сімейної та молодіжної політики» і Немішаївською селищною радою в 2017 році;
- соціологічне дослідження «Молодь Жидачівської територіальної громади – 2021», проведене Державним інститутом сімейної та молодіжної політики спільно з Відділом молодіжної політики та спорту Жидачівської міської ради у 2021 році.

Проведення моніторингу й оцінки регіональної молодіжної політики за методом «молодь – для молоді» спрямовано на формування молодіжної політики відповідно до регіональних проблем та запитів молоді.

Висновки. Система моніторингу й оцінки орієнтована на результат і є дієвим інструментом державного управління та поєднує традиційний форми моніторингу з оцінкою середньострокових результатів і впливів реалізації програм та заходів. У соціальній і молодіжній сферах впроваджуються переважно традиційні методики оцінювання, що зосереджуються на дослідженні залучених ресурсів та на інформації щодо реалізації заходів та/або проєктів. Тому доцільно при розробці методики моніторингу й оцінки враховувати можливість запровадження загальної системи оцінювання, що передбачає програмний моніторинг і оцінку та моніторинг та оцінку проєктів або заходів.

Список використаних джерел

1. 11 Indicators of a (National) Youth Policy. URL: http://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/CoE_indicators.pdf (Accessed 3 April 2017).
2. Commission Staff Working Document on EU Indicators in the Field of Youth. URL: http://ec.europa.eu/youth/library/publications/indicator-dashboard_en.pdf (Accessed 10 May 2017).
3. Council of Europe Experts on Youth Policy Indicators, Final Report, (2003). URL: [vww.tsoe.int/t/dg4/youth/Sourtse/Resourtses/Dotsuments/2003_YP_inditsa](http://www.tsoe.int/t/dg4/youth/Sourtse/Resourtses/Dotsuments/2003_YP_inditsa)

tors_en.pdf (Accessed 12 June 2016).

4. OECD Glossary of Key Terms in Evaluation and Results-Based Management. Development Assistance Committee, Paris. 2002. P. 27–28.

5. Proposed set of indicators for the World Programme of Action for Youth. Commission for Social Development Fifty-first session 6–15 February 2013. URL: <https://undocs.org/E/CN.5/2013/8> (Accessed 10 May 2019).

6. The Sustainable Development Goals 2016-2030. URL: <http://vuv.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (Accessed 10 April 2018).

7. Балакірева О. М., Яременко О. О., Левін Р. Я. Моніторинг і оцінка діяльності з формування здорового способу життя. К.: Укр.ін-т соц.дослідж., 2005. 152 с.

8. Безпалько О. В. Соціальне проектування: навч. посіб. / О. В. Безпалько // Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, Ін-т психології та соц. педагогіки. К., 2010. 127 с.

9. Бондаренко Ю. В. Оцінка соціальних проектів та програм як інструмент ефективного управління недержавною некомерційною організацією. К., 2006. 127 с.

10. Вайс К. Г. Оцінювання: методи дослідження програм та політики / Керол Г. Вайс ; пер. з англ. Р. Ткачука, М. Корчинської ; наук. ред. пер. О. Кілієвич. К. : Основи, 2000. 671 с.

11. Ведунг Е. Оцінювання державної політики і програм / Еверт Ведунг ; пер. з англ. В. Шульга. К. : Всеуито, 2003. 350 с.

12. Галайко Н. В. Методичні підходи до оцінки ефективності державних цільових соціальних програм // Вісник Львівського університету. Серія екон. 2010. Вип. 43. С. 149–154.

13. Геєць В. М. Державні цільові програми та упорядкування програмного процесу в бюджетній сфері / За ред. В. М. Гейця. К., 2008. 383 с.

14. Глосарій термінів з моніторингу та оцінювання. URL: http://regionet.org.ua/files/Glossary_of_ME_terms_SIDA_2014_ua.pdf

15. Горемикіна Ю. В. Класифікація підходів до оцінювання соціальних послуг // Демографія та соціальна економіка. 2015. № 1. С. 79–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2015_1_9

16. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери/ За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. Київ, Симферополь: Універсум, 2012. 536 с.

17. Журавка Ф. О., Овчарова Н. В. Оцінка ефективності реалізації державних цільових програм у соціальній сфері // Бізнес Інформ, 2014. № 6. С. 202–206. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_6_35

18. Комплексне дослідження з проведення моніторингу реалізації Обласної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017–2020 роки. URL: <https://inmol.org/kompleksne-doslidzhennia>

z-provedennia-monitorynhu-realizatsii-oblasnoi-tsilovoi-sotsialnoi-prohramy-natsionalno-patriotychnoho-vykhovannia-ditej-ta-molodi-na-2017-2020-roky/

19. Комплексне дослідження щодо визначення пріоритетів у сфері підтримки сім'ї, запобігання домашньому насильству, забезпечення гендерної рівності та попередження торгівлі людьми для наступної обласної комплексної програми до 2025 року у Вінницькій області. URL: <https://inmol.org/pidtrymky-sim-i-zapobihannia-domashnomu-nasyilstvu-zabezpechennia-gendernoi-rivnosti-ta-poperedzhennia-torhivliu-liudmy/>

20. Лендъел М., Винницький Б., Ратейчак Ю., Санжаровський І. Посібник з моніторингу та оцінювання програм регіонального розвитку. За ред. І. Санжаровського, Ю. Полянського. К.: К.І.С., 2007. 80 с.

21. Луков В. А. Социальное проектирование: учеб пособие. М.: Изд-во Московской гуманитарно-социальной академии. Флипта, 2003. 240 с.

22. Макарова О. В. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки : монографія. К.: Ліра-К, 2004. 328 с.

23. Макарова О. В. Соціальна політика в Україні: монографія; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. К., 2015. 244 с.

24. Методика оцінки ефективності виконання Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2021/metodika/metodi.pdf

25. Методичні рекомендації щодо проведення моніторингу та оцінки якості заходів національно-патріотичного виховання / за ред. О. В. Ярошенка; ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». Київ, 2018. 48 с. URL: <https://dismp.gov.ua/metodyka-provedennia-monitorynhu-ta-otsinky-iakosti-zakhodiv-natsionalno-patriotychnoho-vykhovannia-metodychni-materialy/>

26. Морозова О., Варецька О., Джонс Д., Чікуква П., Салюк Т. Моніторинг та оцінка програм і проєктів: практичний посібник. Київ, Оранта, 2008. 144 с.

27. Морра Імас Л.Дж., Ріст Р. К. Шлях до результатів: планування та проведення ефективних оцінювань розвитку. К.: МБФ «Міжнародний Альянс з ВІЛ / СНІД в Україні», 2015. 580 с.

28. Про державні цільові програми: Закон України від 18.03.2004 року № 1621-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#Text>

29. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 року № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>

30. Про затвердження Методики оцінки ефективності виконання Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки: наказ Міністерства культури, молоді та спорту від 20.02.2020 р. № 960 URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS33185.html

31. Про затвердження Методики оцінки ефективності виконання Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки: наказ Міністерства молоді та спорту України від 14.07.2021 р. № 2469. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2021/metodika/2469.pdf

32. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо проведення оцінки економічної і соціальної ефективності виконання державних цільових програм: наказ Міністерства економіки України від 24.06.2010 р. № 742. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0742665-10#Text>

33. Про затвердження Основних підходів до запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів: наказ Міністерства фінансів України від 2 серпня 2010 року № 805 (у редакції наказу Міністерства фінансів від 30.01.2012 року № 59). URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7%20%D0%9C%D0%A4%D0%A3%20805.doc>

34. Про затвердження Порядку подання творчих звітів про реалізацію проєкту, проведення заходу та підсумкових звітів про виконання договору та здійснення їх моніторингу: наказ Міністерства молоді та спорту України від 12.06.2014 р. № 1919. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-14#Text>

35. Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм: постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 р. № 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2007-%D0%BF#Text>

36. Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі: розпорядження КМУ від 14.09.2002 р. № 538-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/538-2002-%D1%80#Text>

37. Ребкало В. А. Оцінювання державної політики і програм: конспект лекцій до навч. дисципліни / уклад. В. А. Ребкало, Ю. Д. Полянський. К. : Вид-во НАДУ, 2005. 72 с.

38. Саріогло В. Г. Оцінювання результатів державних соціальних програм: актуальність, методологія, інструментарій // Демографія та соціальна економіка. 2013. № 1. С. 57–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2013_1_8

39. Социальное проектирование: учеб. пособие. 7-е изд. т. М.: Изд-во Московского гуманитарного университета Флипта, 2007. 240 с.

40. Соціальна робота: технологічний аспект: навчальний посібник / За ред. А. Й. Капської. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 352 с.

41. Тілікіна Н. В. Національні показники становища молоді як інструмент моніторингу й оцінки ефективності реалізації молодіжної політики в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 21. С. 111–121.

42. Тлумачний словник термінів, пов'язаних із моніторингом та оцінкою

ефективності: програма Європейського Союзу Tacis / Проєкт ЄС «Підтримка у виконанні Угоди про партнерство та співробітництво (УПС)». К., 2008. URL: <http://www.esbs.kiev/ua>

43. Тянь Р. Б., Холод Б. І., Ткаченко В. А. Управління проєктами: підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 224 с.

References

1. 11 Indicators of a (National) Youth Policy. Available at: http://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/CoE_indicators.pdf (Accessed 3 April 2017).

2. Commission Staff Working Document on EU Indicators in the Field of Youth. Available at: http://ec.europa.eu/youth/library/publications/indicator-dashboard_en.pdf (Accessed 10 May 2017).

3. Council of Europe Experts on Youth Police Indicators, Final Report, (2003). Available at: www.tsoe.int/t/dg4/youth/Sourtsse/Resourtses/Dotsuments/2003_YP_indicators_en.pdf (Accessed 12 June 2016).

4. OECD Glossary of Key Terms in Evaluation and Results-Based Management. Development Assistance Committee, Paris. 2002. PP. 27–28.

5. Proposed set of indicators for the World Program of Action for Youth. Commission for Social Development Fifty-first session 6-15 February 2013. Available at URL: <https://undocs.org/E/CN.5/2013/8> (Accessed 10 May 2019).

6. The Sustainable Development Goals 2016–2030. Available at: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (Accessed 10 April 2018).

7. Balakireva O. M., Yaremenko O. O., Levin R.Ya. Monitoring and Evaluation of Activities for the Formation of a Healthy Lifestyle. K.: Ukrainian Institute of Social Research, 2005. 152 p.

8. Bezpalko O. V. Social Planning. Education Manual / O. V. Bezpalko; Kyiv. University named after B. Hrinchenko, Institute of Psychology and Soc. of pedagogy, K., 2010. 127 p.

9. Bondarenko Yu. V. Evaluation of Social Projects and Programs as a Tool for Effective Management of a Non-Governmental Non-Profit Organization. K., 2006. 127 p.

10. Weiss K. G. Evaluation: Methods of Program and Policy Research / Carol G. Weiss; trans. from English R. Tkachuk, M. Korchynska; of science ed. trans. O. Kilievich. K.: Osnovy, 2000. 671 p.

11. Vedung E. Evaluation of State Policy and Programs / Evert Vedung; trans. from English V. Shulga. K.: Vseuvyto, 2003. 350 p.

12. Galayko N. V. Methodical Approaches to Evaluating the Effectiveness of State

Targeted Social Programs // Bulletin of Lviv University. A series of econ. 2010. Issue 43. P. 149–154.

13. Geets V. M. State Target Programs and Streamlining of the Program Process in the Budget Sphere / Ed. V. M. Geitsa. K., 2008. 383 p.

14. Glossary of Monitoring and Evaluation Terms. URL: http://regionet.org.ua/files/Glossary_of_ME_terms_SIDA_2014_ua.pdf

15. Goremykina Y. V. Classification of Approaches to Evaluation of Social Services // Demography and Social Economy. 2015. No. 1. P. 79–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2015_1_9

16. Encyclopedia for Specialists in the Social Sphere/ By general ed. Chief of Staff I. D. Zvereva. Kyiv, Simferopol: Universum, 2012. 536 p.

17. Zhuravka F. O., Ovcharova N. V. Evaluation of the Effectiveness of Implementation of State Targeted Programs in the Social Sphere // Business Inform. 2014. No. 6. P. 202–206. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_6_35

18. A Comprehensive Study on Monitoring the Implementation of the Regional Targeted Social Program of National-Patriotic Education of Children and Youth for 2017-2020. URL: <https://inmol.org/kompleksne-doslidzhennia-z-provedennia-monitorynhu-realizatsii-oblasnoi-tsilovoi-sotsialnoi-prohramy-natsionalno-patriotychnoho-vykhovannia-ditej-ta-molodi-na-2017-2020-roky/>

19. Comprehensive Study on Determining Priorities in the Field of Family Support, Prevention of Domestic Violence, Ensuring Gender Equality and Prevention of Human Trafficking for the Next Regional Comprehensive Program Until 2025 in Vinnytsia Region. URL: <https://inmol.org/pidtrymky-sim-i-zapobihannia-domashnomu-nasylstvu-zabezpechennia-gendernoi-rivnosti-ta-poperedzhennia-torhivliu-liudmy/>

20. Lendyel M., Vynnytskyi B., Rateichak Y., Sanzharovskyi I. Guide to Monitoring and Evaluation of Regional Development Programs. Under the editorship Sanzharovskyi I., Polyanskyi Yu.K.: K.I.S., 2007. 80 p.

21. Lukov V. A. Social Planning: Textbook. M.: Publishing House of the Moscow Humanities and Social Academy: Flinta, 2003. 240 p.

22. Makarova O. V. State Social Programs: Theoretical Aspects, Development and Evaluation Methods: Monograph. K.: Lira-K, 2004. 328 p.

23. Makarova O.V. Social Policy in Ukraine: Monograph; Institute of Demography and Social Research named after M.V. Birds of the National Academy of Sciences of Ukraine. K., 2015. 244 p.

24. Methodology for Evaluating the Effectiveness of the State Targeted Social Program «Youth of Ukraine» for 2021–2025. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2021/metodika/metodi.pdf

25. Methodological Recommendations for Monitoring and Assessing the Quality of Measures of National Patriotic Education / edited by O. V. Yaroshenko; DU «State Institute of Family and Youth Policy». Kyiv, 2018. 48 p. URL: <https://dimp.gov.ua/metodyka-provedennia-monitorynhu-ta-otsinky-iakosti-zakhodiv-natsionalno-patriotychnoho-vykhovannia-metodychni-materialy/>

26. Morozova O., Varetska O., Jones D., Chikukwa P., Salyuk T. Monitoring and Evaluation of Programs and Projects. Practical manual / Kyiv: Oranta, 2008. 144 p.

27. Morra Imas L. J., Rist R. K. The Road to Results: Planning and Conducting Effective Developmental Evaluations. K.: IBF «International HIV/AIDS Alliance in Ukraine», 2015. 580 p.

28. On State Targeted Programs: Law of Ukraine dated March 18, 2004 No. 1621-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#Text>

29. On the Principles of State Regional Policy: Law of Ukraine dated February 5, 2015. № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>

30. On the Approval of the Methodology for Evaluating the Effectiveness of the State Targeted Social Program «Youth of Ukraine» for 2016–2020: order of the Ministry of Culture, Youth and Sports dated February 20, 2020 № 960 URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS33185.html

31. On the Approval of the Methodology for Evaluating the Effectiveness of the Implementation of the State Targeted Social Program «Youth of Ukraine» for 2021–2025: order of the Ministry of Youth and Sports of Ukraine dated July 14, 2021. № 2469. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2021/metodika/2469.pdf

32. On the Approval of Methodological Recommendations for the Evaluation of the Economic and Social Effectiveness of the Implementation of State Target Programs: Order of the Ministry of Economy of Ukraine dated 06/24/2010 № 742. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0742665-10#Text>

33. On the Approval of the Basic Approaches to the Introduction of the Program-target Method of Drawing up and Implementing Local Budgets: Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated August 2, 2010 № 805 (as amended by Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated January 30, 2012 No. 59). URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7%20%D0%9C%D0%A4%D0%A3%20805.doc>

34. On the Approval of the Procedure for Submitting Creative Reports on the Implementation of the Project, the Implementation of the Event and Final Reports on the Implementation of the Contract and Their Monitoring: order of the Ministry of Youth and Sports of Ukraine dated 06.12.2014 № 1919. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-14#Text>

35. On the Approval of the Procedure for the Development and Implementation of State Targeted Programs: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 31, 2007 № 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2007-%D0%BF#Text>

36. On the Approval of the Concept of Application of the Program-target Method in the Budget Process: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 14, 2002 № 538-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/538-2002-%D1%80#Text>

37. Rebkalo V. A. Evaluation of State Policy and Programs: a Summary of Lectures for Students. Disciplines /Structure V. A. Rebkalo, Yu. D. Polyanskyi. K.: Publishing House of NADU, 2005. 72 p.

38. Sarioglo V. G. Evaluation of the Results of State Social Programs: Relevance, Methodology, Tools // Demography and Social Economy. 2013. No. 1. P. 57–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2013_1_8

39. Social Planning: Textbook. 7th ult. t M.: Publishing House of the Moscow Humanitarian University Flipta, 2007. 240 p.

40. Social Work: Technological Aspect: Educational Guide / Ed. AI. Cape Town. K.: Center of Educational Literature, 2004. 352 p.

41. Tilikina N. V. National Indicators of the Situation of Youth as a Tool for Monitoring and Evaluating the Effectiveness of Youth Policy Implementation in Ukraine. Investments: Practice and Experience. 2019. No. 21. P. 111–121.

42. Glossary of Terms Related to Monitoring and Evaluation of Effectiveness: the Tacis Program of the European Union / EU project «Support in the Implementation of the Partnership and Cooperation Agreement (PCA)». K., 2008. URL: <http://www.esbs.kiev.ua>

43. Tian R. B., Kholod B. I., Tkachenko V. A. Project Management: a Handbook. K.: Center of Educational Literature, 2003. 224 p.

Natalia TILIKINA, Iryna PIESHA. Monitoring and evaluation in the social and youth spheres at national and regional levels.

The considers examines the issue of implementing monitoring and evaluation in youth and social spheres as effective tools for forming and implementing a sound youth and social policy. Methods of implementation of systematic monitoring and evaluation of programs and measures implemented in the youth and social spheres at the national and regional levels, developed by the State Institute of Family and Youth Policy, are presented.

Key words: *monitoring, assessment, evaluation, methodology, social policy, youth policy, performance indicators.*

РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ТА ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ (анотаційні матеріали НДР)

УДК 316.477

Надія КОМАРОВА,

кандидатка економічних наук, Державна установа «Державний інститут сімейної та молодіжної політики»

Здійснено аналіз сучасних національних еліт у незалежній Україні. Визначено, що існує «недовироблення» еліти, причиною чого є додатковий фактор селекції, пов'язаний із корупцією: коли не здібності й таланти впливають на підйом кандидата по соціальних сходах, а кумівство, хабарі за отримання посади, інші корупційні «послуги». Недорозвиненість соціальної мобільності позбавляє громадян можливості підвищувати свій соціальний статус. Для того, щоб соціальний ліфт збільшив свою «вантажопідйомність», потрібні не лише зрушення в освітній сфері, а й модернізація виробництва, відродження науково-дослідної діяльності тощо.

Визначено, що одним із ресурсів формування еліти є лідери недержавних об'єднань, особливо молодіжних. Проведено аналіз мотивації, ресурсів, стимулів та умов участі української молоді відповідних соціально-демографічних та соціальних груп у громадському житті. Виокремлено особистісні лідерські якості, знання та навички, якими необхідно володіти молодим лідерам. Вивчено умови та чинники мотивації молоді до громадянської, політичної і соціальної активності.

У дослідженні під громадянським суспільством розуміється публічний простір поза межами сім'ї, держави та ринку, «простір добровільного об'єднання людей та мереж людських взаємодій, сформованих заради сім'ї, віри, інтересів та ідеології, які заповнюють цей простір»¹. Підвалиною громадянського суспільства є громадянин, свідомий своїх інтересів і готовий до активної діяльності, насамперед шляхом об'єднання в добровільні асоціації для забезпечення цих інтересів².

¹ Deakin N. In Search of Civil Society. N. Y.: Palgrave, 2001, 256 p.

² Рябов С. С. До проблеми визначення поняття «громадянське суспільство». URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Spec/2002_20-1/60_ryabov_ss.pdf

Обґрунтовано, що громадянське суспільство в Україні, незважаючи на періодичні «революції», залишається слабким та атомарним, оскільки громадяни, в тому числі й молоді, не мають змоги впливати на розвиток політичних процесів через небажання брати участь, домінування протекціонізму, корупції та вибіркового ставлення з боку неурядових громадських організацій. На сьогодні в Україні більш розповсюдженою є неформальна суспільна активність. Якщо вважати учасниками громадянського суспільства тільки членів організацій громадянського суспільства (3–5%), то його масштаби зменшуються на порядок.

Ключові слова: молодь, еліта, громадянська активність, лідерські якості, домінування, протекціонізм, неурядові громадські організації.

Мета статті – дослідження теоретичних підходів і практичних кроків розвитку громадянської активності та формування лідерських якостей молоді.

Основні результати дослідження. Розвиток громадянської активності української молоді та формування лідерських якостей – проблема, яка є досить актуальною для нинішньої України. В сучасній українській науці підготовка еліти, починаючи з молоді, та розвиток громадянської активності, також починаючи з молоді, як правило, розглядається окремо.

Вважається, що еліта сучасної України складається з багатьох утворень, до яких належать представники: супереліти – діячі різних галузей, які відповідають найвищим вимогам сучасності та є частиною іміджу України на міжнародній арені; «реаеліти» – носії високого громадського авторитету (письменники, науковці, митці); «протоеліти» – репрезентують поступове утворення еліти нового гатунку й керуються відносно цивілізованими правилами гри³. Це – представники нового економічного класу, лідери відомих політичних партій, впливові журналісти, частина урядовців, керівники парламентських фракцій тощо. До представників цього прошарку можна віднести й групу «фіктивної еліти» – тих, хто, нібито, й займає високі посади, але фактично їм не відповідає ані за особистими якостями, ані за реальним впливом; «квазі-еліти» – діячі, які мають певні ознаки «елітарності», але насправді елітою не є (частина депутатів, котрі потрапили до парламенту «випадково», урядовці, які використовують своє крісло для гідного «старту» у великий бізнес тощо); «латент-еліти», або «тіньові еліти» – ті, хто здійснює реальний вплив на певні процеси, але не бажає оприлюднення внаслідок переважно незаконного характеру діяльності (олігархи, так звані «хрещені батьки»); «екс-еліти» – частина старої еліти, що продовжує зберігати певні позиції в суспільно-політичній діяльності.

³ Елітознавство: підручник / за заг. ред. В. А. Гошовської. К. : НАДУ, 2013. 268 с. ISBN 978-966-619-340-0. URL: <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/ELITOZNAVSTVO-2013.pdf>

Як зазначає відомий науковець Микола Головатий⁴, сьогодні час вимагає нової еліти, насамперед правлячої, і саме такої, яку підтримують широкі верстви українства. Він умовно поділяє політичну еліту України на «стару» та «нову». При цьому, домінуючою за кількістю, силою, обсягом повноважень є «стара» еліта, до якої входять колишні партійні лідери, державні службовці, комсомольські працівники та активісти. Нова українська еліта формувалася, особливо з моменту проголошення незалежності України, як носій переважно національно-культурних ідей та цінностей. «Якщо така еліта з будь-яких причин не формується, старій нічого не лишається, як ще жорсткіше експлуатувати співвітчизників, шукаючи при цьому винуватців кризового стану. Сьогодні маємо саме таку ситуацію в Україні», – зазначає М. Головатий. Час вимагає людей прагматичних, енергійних, новаторів, комбінаторів і досить-таки молодих за віком, які хоча б частково були позбавлені комплексу меншовартості та ностальгії за комуністично-плановим минулим. Щоправда одночасно констатується, що такий потужний прошарок в Україні з'явиться ще нескоро.

Результати нашого дослідження підтвердили думку багатьох учених⁵, що за роки незалежності в Україні, на жаль, так і не сформувалася власна (національна) еліта, яка прагнула б стати провідником суспільної консолідації та духовного відродження країни. Аналіз теоретичних напрацювань свідчить, що виховання еліти – важливе суспільне завдання. Це – передача знань, досвіду аналізувати ситуації, розвиток управлінських навичок, виховання відповідальності, навчання різноманітним стилям управління. При цьому це стосується всіх рівнів суспільства – від ОТГ до країни.

Водночас для формування еліти необхідні певні умови, зокрема наявність у суспільстві соціальної мобільності. Сорокін П.⁶ вказував, що частина еліти у структурі всього населення є важливим чинником, «оскільки верхні поверхи соціальної будівлі повинні бути пропорційні до нижніх». Для будь-якого розвиненого суспільства існує оптимальне співвідношення верхніх соціальних прошарків щодо всього населення, значне відхилення від якого згубне для суспільства.

За теорією «колообертання еліт» В. Парето⁷ для підтримки стійкості суспіль-

⁴ Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Головатий. 2-ге вид., допов. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. 296 с. Бібліогр.: с. 282–293. ISBN 978-611-02-0000-4.

⁵ Елітознавство: підручник / за заг. ред. В. А. Гошовської. К. : НАДУ, 2013. 268 с. ISBN 978-966-619-340-0. URL: <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/ELITOZNAVSTVO-2013.pdf>

⁶ Сорокін П. А. Человек. Цивилизация. Общество: пер. с англ. / Общ. ред., предисл. и сост. А. Ю. Соколова. М., 1992.

⁷ Парето В. Компендиум по общей социологии / В. Парето. М.: ГУ ВШЭ, 2008.

ство повинно створити умови потрапляння в еліту найталановитішим. І якщо цього не відбувається, то позитивно не реалізована енергія, що накопилася, призводить до дестабілізації самого суспільства.

У питанні соціальної мобільності Україну прийнято описувати як вежу з обрізаними ліфтами: країну, в якій нечисленна еліта позбавила решту громадян можливості підвищити свій соціальний статус⁸. Але реальність потребує якісно нової політичної та економічної еліти, як і якісно нових лідерів. В Україні, на думку авторів, існує «недовироблення» еліти, причиною якої є додатковий фактор селекції, пов'язаний із корупцією: коли не здібності й таланти впливають на підйом кандидата соціальними сходами, а кумівство, хабарі за отримання посади, інші корупційні «послуги».

У 2019 році, на початку цього дослідження, автори писали, що реальність сучасної України є такою, що наразі готується історичний ґрунт для того, аби з'явилися якісно нові політичні та економічні еліти і якісно нові лідери⁹. Але в липні 2019 р. – на дострокових парламентських виборах політична партія «Слуга народу» несподівано перемогла в одномандатному виборчому окрузі, здобувши 43,16% голосів виборців. Ця ж партія отримала найбільшу кількість місць у парламенті по одномандатних округах: перемогу здобули 130 кандидатів від «Слуги народу». Це дозволило політсилі сформувати мобільність у Верховній Раді України – вперше в історії українського парламентаризму¹⁰.

Водночас аналіз засобів масової інформації щодо членів «Слуги народу» засвідчив, що серед них багато осіб, так би мовити, не зовсім некомпетентних та освічених, але дуже активних¹¹. Тобто країна не отримала ту еліту, про яку мріяла. Це ще раз підтверджує, що навіть відсутність бар'єрів не забезпечує наявність молоді еліти.

Є така притча. Англіїця запитали: чи складно виростити газон? «Дуже просто, – відповів той. – Потрібно лише обробити землю, посіяти добре насіння, регулярно поливати та підрізати траву. І все? Здебільшого все. Мине триста років – і вийде чудовий газон».

«Декілька поколінь людей народилися і прожили в умовах «розслабленого стану», психологія в них та їхніх дітей сформувалася споживча, невимоглива ні до себе, ні до людей, ні до якості життя. Водночас будівельний матеріал самостійної держави – це люди. Тож, мабуть, зміниться кілька поколінь, перш ніж виникне по-справжньому підприємницький висококультурний клас, розвинене громадянське суспільство та стійка держава»¹².

⁸ Соціальні ліфти: довгий шлях нагору. URL: <https://tyzhden.ua/Society/223469>

⁹ Бойко С. Політичне лідерство в Україні: генезис і динаміка розвитку. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/boiko_politychne.pdf

¹⁰ Сайт партії «Слуга народу». URL: <https://sluga-narodu.com/about/>

¹¹ Про «Слугу народу» та їх некомпетентність. URL: <https://glavcom.ua/columns/sgrabovskiy/nekompentnist-chi-peresmikuvannya-faktiv-628193.html> ...

¹² Загадка української душі, или Особенности менталитета украинцев. URL: <https://blog.liga.net/user/belyayev/article/1929>

Міжнародний досвід свідчить, що виховання сучасної еліти передбачає нові підходи до підготовки молодих лідерів. Вчені усвідомили необхідність модернізації процесу підготовки таких лідерів в університетах, молодіжних і громадських організаціях у зв'язку з переходом до постіндустріальної парадигми суспільного розвитку.

У нинішніх умовах динамічного соціокультурного розвитку й глибинних перетворень суспільства, пов'язаних з активним впровадженням в усі сфери життя сучасних інформаційних технологій, змінюються вимоги до професійної підготовки майбутніх лідерів. Усе більше уваги приділяється підготовці конкурентоздатної особистості, готової до постійного самовдосконалення, активної участі в громадському житті, спроможної досягати успіхів і здійснювати лідерство в професійній та громадській діяльності.

Дуже гостро відчувається потреба в лідерах, здатних ефективно діяти в умовах переходу до постіндустріального суспільства, в якому суттєво підвищується роль знань, інтелекту та інновацій в усіх сферах життя. Концепції підготовки лідерів, засновані на реаліях індустріального суспільства, у наш час поступово втрачають свою актуальність і не дозволяють повною мірою підготувати молодих людей до лідерства в динамічному інноваційному постіндустріальному середовищі.

Згідно із сучасними підходами, лідером вважається людина, яка здатна ставити привабливі цілі й забезпечувати їх прийняття та реалізацію послідовниками, котрі відчувають особисту причетність до досягнення спільної мети. Проблеми лідерства є ключовими для досягнення організаційної ефективності. З одного боку, лідерство розглядається як наявність визначеного набору якостей, які приписуються тим, хто успішно впливає на інших, з іншого, лідерство – це процес переважно несилового впливу в напрямку досягнення групою чи організацією своїх цілей. Лідерство представляє собою специфічний тип управлінської взаємодії, оснований на найбільш ефективному поєднанні різних джерел влади і спрямований на спонукання людей до досягнення спільних цілей.

Існують 3 теорії щодо лідерства: «теорія рис», яка показує залежність якостей лідера від його власних рис; «ситуативна концепція лідерства», яка доводить, що лідер є функцією певної ситуації (місця, часу, обставин), тому його вибір має визначатися конкретними ситуаціями, що виникають у «піраміді влади». Ці обставини можуть бути сприятливими, нейтральними, несприятливими, такими, що збігаються з програмами лідера, або такими, що заперечують їх; «теорія послідовників», яка тлумачить лідерство як особливий тип взаємин між керівником і послідовниками (виборцями, активними прихильниками лідера, тими, хто справляє на нього зворотній вплив), коли лідер та його послідовники утворюють єдину систему.

Незалежно від позицій різних теорій політичний лідер повинен мати деякі головні риси: чесність, моральні якості, продуктивність ідей, здатність усувати конфлікти, високий рівень інтелекту тощо. В **таблиці 1** наведено лідерські якості, важливі для ефективності лідера.

Таблиця 1

Лідерські якості, важливі для ефективності лідера

Інтелектуальні здібності	Риси характеру особистості	Набуті навички
розум і логіка, розсудливість, проникливість, оригінальність, концептуальність, освіченість, знання справи, мовна розвиненість, допитливість, інтуїтивність	ініціативність, гнучкість, пильність, творчість, чесність, цілісність особистості, сміливість, впевненість, врівноваженість, незалежність, самостійність, амбіційність, потреба в досягненнях, наполегливість і завзятість, енергійність, працездатність, агресивність, обов'язковість	вміння заручатися підтримкою, вміння кооперуватися, вміння завойовувати популярність і престиж, тактовність і дипломатичність, вміння ризикувати й брати на себе відповідальність, вміння організувати, вміння переконувати, вміння змінювати себе, вміння жартувати, розуміти гумор, вміння розумітися на людях

Звісно, що в теорії лідерських якостей, як і в інших теоріях, існують певні недоліки. Але цей перелік якостей можна вважати своєрідним еталоном для рефлексивного підходу кандидата в лідери до власного розвитку. На сьогодні зарубіжна наука акумулювала багаті традиції й конструктивний досвід підготовки лідерів, який заслуговує глибокого осмислення та критичного аналізу з метою його використання в процесі оптимізації вітчизняної системи підготовки майбутніх фахівців до виконання лідерських функцій у професійному і громадському житті.

Відомий науковець Ральф Стогдил (Ralph Stogdill) у своїй фундаментальній праці «Керівництво з лідерства» узагальнив результати більше п'яти тисяч найбільш значущих досліджень¹³. Наразі сформувалося декілька відносно самостійних напрямів теорії лідерства, які розглядають різні аспекти цієї проблеми – організаційне лідерство, політичне, гендерне, кроскультурне тощо. Водночас аналіз сучасних зарубіжних концепцій лідерства дає змогу виокремити декілька характерних тенденцій, що відображають зміни в розумінні цього складного феномену:

- зміна розуміння лідерства – від транзакційного, конкурентного, домінантного, агресивного, маніпулятивного, егоїстичного до трансформаційного, кооперативного, демократичного, морального і благородного;
- зміна ролі послідовників – від пасивної до майже лідерської позиції;
- зміна функцій лідера – від контролюючої до виховної;

¹³ Stogdill R. M. Handbook of leadership. N. Y., L.: Free Press. 613 p. та історія педагогіки. Чернівці. 1974. 20 p. [in Ukrainian].

– зміна теорій лідерства – від центрованих на лідерів до центрованих на послідовниках.

Згідно із сучасними підходами, лідером вважається людина, яка здатна ставити привабливі цілі й забезпечувати їх прийняття та реалізацію послідовниками, котрі відчують особисту причетність до досягнення спільної мети. Відповідно, лідерство розуміється як:

– здатність лідера, не застосовуючи примусу, впливати на населення для досягнення спільної мети;

– вплив, який стимулює підлеглих або послідовників докладати максимум зусиль для досягнення бажаних цілей;

– розвиток відносин з послідовниками, перетворення їх на лідерів або «агентів змін», розширення їх можливостей і спонукання до досягнення найвищих результатів у діяльності.

Зміна поглядів на сутність і призначення лідерства, в свою чергу, зумовлює перегляд підходів до виховання лідерів. Досліджуванні поняття мають різний зміст у підходах, центрованих на лідерів й концепціях прогресивного лідерства, в зв'язку з чим змінюються завдання та способи підготовки лідерів у контексті кожної з парадигм.

Одним із джерел формування лідерів в Україні є промисловість та інші сфери народного господарства. На сьогодні бізнес в нашій країні знаходиться в умовах дефіциту фахівців, і керівництво компаній опікується питаннями залучення талановитих кадрів. Через нестачу трудових ресурсів українські компанії збільшують інвестиції, спрямовані на навчання та утримання співробітників.

За даними Мінекономрозвитку прогноз економічного і соціального розвитку України на 2019-2022 роки наступний¹⁴: потреба у фахівцях і робітничих кадрах на ринку праці країни в 2019 році була близько 385,06 тисячі осіб, у 2020 вона досягла показника в 399,57 тисячі осіб, у 2021 — 413,77 тисячі осіб, у 2022 — 442,54 тисячі осіб. Найбільший кадровий дефіцит у 2019 році очікувався в промисловості (95,49 тис. осіб), оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів (72,8 тис. осіб), будівництві (68,33 тис. осіб), державному управлінні й обороні, обов'язковому соціальному страхуванні (25,26 тис. осіб).

Причини виникнення дефіциту кадрів: демографічна ситуація; трудова міграція; відсутність системи підготовки кадрів. Тобто приплив нових лідерів та майбутньої еліти з бізнесу є мало вірогідним.

Велика частка сучасних лідерів виховувалися в громадських об'єднаннях, але водночас членами НДО вважають себе не більше 5% населення. Причиною небажання громадян брати участь в інститутах громадянського суспільства є, зокрема, відсутність гідних лідерів та недостатня їхня кваліфікація, як і активістів організацій громадянського суспільства для мобілізації та організації громадян. Тобто НДО як джерело виховання нових лідерів сьогодні є

¹⁴ URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=77059300-efc0-4c61-8a67-3974e0cd27a5&title=PrognozEkonomichnogoISotsialnogoRozvitkuUkraini&fbclid=IwAR0XXEUgO1_WlUhhcffyvh0dov_vIEYPE3avlbstduifC29qzPfbB-WFgw

малоефективним. Для того, щоб збільшити кількість нових лідерів, що вийдуть із громадських організацій, необхідно збільшити кількість членів та лідерів НДО.

Для того, аби розвивати суспільну активність в Україні, важливо зрозуміти, що лежить в основі такої участі з точки зору громадянина. Британські вчені вивели свою формулу громадської участі населення. Її зміст полягає в тому, що сама участь — це результат додавання індивідуальної мотивації, поштовху до участі, ресурсів індивіда та існуючих умов участі (див. Схему 1)¹⁵.

Схема 1.

Рівняння громадської участі

У 2012 – 2013 роках у межах діяльності Фонду «Спочатку люди» було проведено дослідження «Оцінка громадської участі та інститутів громадянського суспільства в Україні»¹⁶, яке мало на меті оцінити реальний рівень громадянської участі та зрозуміти мотивацію й перешкоди для участі громадян України в суспільній діяльності. Дослідження засвідчило, що мотивація участі більшості громадян України має ціннісне та моральне підґрунтя. Для 81% опитаних мотивацією до участі в громадській діяльності було «щире бажання змінити ситуацію на краще» (ситуація стосувалася міста, групи людей або конкретної особи). Майже дві третини учасників дослідження (62%) здійснювали участь за мотивацією, яка була сформульована як «це відповідало моїм життєвим принципам»; 36% респондентів обрали варіант, що участь була вмотивована «причетністю до спільної справи»; 29% обрали варіант «особиста вигода/інтерес». До вигоди/інтересу відносилися самореалізація, підвищення власної кваліфікації, проходження практики, можливість наступного працевлаштування тощо; 13% брали участь у громадській діяльності за «пропозицією від шановної людини, від якої неможливо було відмовитися» ще 12% брали участь у громадській діяльності «за компанію з іншими».

Зазначене дослідження певним чином спробувало похитнути усталений український міф – «моя хата скраю». Цей аналіз засвідчує, що більшість громадян переймаються проблемами своєї громади. Для підвищення вмотивованості участі громадян у вирішенні проблем власних громад доцільно здійснювати широку комунікативну політику з метою роз'яснення громадянам ос-

¹⁵ Український фонд демократії «Спочатку люди». URL: <https://www.facebook.com/peoplefirstukraine>

¹⁶ «Оцінка громадської участі та інститутів громадянського суспільства в Україні». Фонд «Спочатку люди». URL: http://ccc-tec.org.ua/storage/books/ukr_final_report_june_2013.pdf

новних проблем, що хвилюють громаду, та інформувати їх про можливості й форми участі в місцевому публічному житті.

У дослідженні вивчалися так звані імпульси – як своєрідні поштовхи до початку участі. Головним поштовхом для 80% учасників дослідження було «бажання поліпшити щось на місцевому рівні». Зі збільшенням віку саме цей імпульс стає ще більш значущим: для респондентів 16 – 19 років він складає 63%, для старших за 55 років – 96%.

Інформацію (зовнішня реклама, оголошення в інтернеті та різних ЗМІ) як стимул до дії визначили 13%. Цей показник змінюється в залежності від вікових груп: серед 16 – 19 років – 17%, 20 – 24 роки – 20%, 25 – 40 років – 7%, 41 – 54 роки – 21%, але у віці старше за 55 років цей стимул не згадує жоден із респондентів. Ще 8% опитаних зазначили, що вони розпочали участь «після зміни особистих обставин» – виходу на пенсію, вступу до навчального закладу, народження дітей тощо, 5% осіб вказали, що імпульсом до роботи є «власна самореалізація та зацікавленість».

Аналіз існуючих ЗМІ щодо їхньої ролі в стимулюванні громадян до активних соціально-корисних дій вказав на видання, частіше електронні, які спрямовані на залучення індивідів до надання допомоги, як правило, хворим дітям. Місцем збору волонтерів різних територій наразі є соціальні мережі. Тобто існують приклади використання ЗМІ в якості стимулу до соціальної, громадської, політичної участі. Доцільно вивчити кращі практики створення інформаційних імпульсів, чітко описати їхні методології та зробити доступними для всіх зацікавлених в активізації населення на вирішення конкретних проблем.

Особливу увагу слід приділити людям, які потрапили до «особистих обставин» – виходу на пенсію, вступу до навчального закладу, народження дітей та інше. Їхня участь це насамперед адаптація до нових обставин – вирішення власних проблем, що пов'язані з новим статусом, адаптація до статусу пенсіонера (нагадаємо, що спеціальних соціальних програм для цієї категорій населення в Україні не існує), до нового оточення (шансів потрапити до «поганої кампанії», особливо в юних громадян, набагато більше ніж до позитивної кампанії, наприклад, волонтерів); молодим батькам потрібна підтримка «собі подібних»; багато груп людей, які міняють свої звичні обставини й потребують підтримки, готові приєднатися до соціально-корисних дій, що допоможуть не лише зробити «добро», а й вирішити свої власні проблеми. Саме тому доцільно розповсюджувати досвід формальних і неформальних об'єднань, діяльність яких спрямована на вирішення проблем і розвиток певної категорії громадян. Створювати для них умови для зустрічі, допомагати на етапі організаційного становлення тощо.

Головними ресурсами, які здатні забезпечити успіх практик громадської участі, респонденти вважають: наявність необхідних знань та досвіду (68%), ресурс вільного часу (62%); впевненість у собі (58%) та фінансову підтримку (13%). Остання є важливою, але не найпріоритетнішим ресурсом для громадської участі, що підтверджують й інші дослідження (GfK, 2012 рік).

Результати дослідження також засвідчили, що наявність знань та досвіду, впевненість у собі безпосередньо залежить від набутків попередньої суспільної діяльності, тому чим раніше людина залучається до різних видів участі, тим

більше вона отримує знань, навичок та впевненості в собі. Доцільно стимулювати суспільну активність молоді, і тут слід перейняти досвід країн Європи та Північної Америки, де наявність певного об'єму суспільної роботи надає привілеї при вступі до коледжів та університетів.

У дослідженні компонент рівняння участі – умови розглядався як існуючі можливості виконати певні дії, які дозволять реалізувати власну мотивацію учасників. Отже, головними умовами, необхідними для участі громадян у суспільному житті, є підтримка громади та суспільства й зацікавленість людей у вирішенні певного питання (52%). На другій позиції вказується про наявність приміщення для роботи/заходу (29%), при цьому, більшою мірою, приміщення необхідні для молоді. На третій позиції серед умов – підтримка місцевої влади/державних закладів – 22%. Останнім, серед найвагоміших умов є матеріально-технічне забезпечення діяльності (відмітили 16% респондентів). При тому низький рівень соціальної активності українців дослідники визначають як результат декількох взаємодоповнюючих складових суспільного розвитку.

Історичні події радянської епохи з війнами, голодомором, репресіями забрали кращих українців, а ті, хто лишився живим, та їхні нащадки до вже існуючого менталітету додали історичний страх перед владою (в ході всіх, окрім у м. Київ, фокус-груп, йшлося про страх як причину небажання громадян об'єднуватися).

Населення України на момент проголошення Незалежності (1991 р.) було високоосвіченим, висококваліфікованим, достатньо ідеологізованим й активним у радянському розумінні цього слова. Звільнення від необхідності перебувати в громадських організаціях було сприйнято з полегшенням – більше не треба було прикидатися й говорити про високі ідеї, давно в них не вірячи. Участь у діяльності громадських об'єднань стала пережитком радянського минулого.

Потім, коли з'явилися зарубіжні гранти, спрямовані на розвиток діяльності громадських організацій, члени цих організацій і всі українці стали сприймати НДО як добре оплачуваний бізнес. У населення не було уявлення про те, що громадські організації можуть впливати на ситуацію в місті, регіоні, країні. До того ж, у суспільстві не знайшлося організацій або людей, які б взяли на себе місію просвітити громадян щодо значення їхньої суспільної участі в долі країни.

Сьогодні, коли Україна є незалежною вже 31 рік, мовчазна байдужість громадян призвела до розвалу економіки; «приватизації» всього, що мало цінність у цій країні; безмежного потоку непрофесійних і нечесних «правителів» та інше, громадянське суспільство більше схоже на атомарне – суспільство, що представляє собою хаотичне скупчення духовно відокремлених індивідів, в якому влада нав'язує громадянам свою волю, не зустрічаючи опору¹⁷. Атомарне суспільство це предтеча тоталітаризму, бо тоталітаризм – це властивість суспільства, а не політичного режиму¹⁸. Додамо також, що основним ресурсом суспільної діяльності громадян завжди був і залишається їх вільний час, про що йшлося в попередньому розділі.

¹⁷ Признаки и особенности тоталитарного режима. URL: <http://rightflow.ru/category/politika>

¹⁸ Михайленко В. И. Современные исследования тоталитаризма. URL: <https://elar.ufrfu.ru/handle/10995/19003>

Ще одна проблема України полягає в тому, що маючи значний сукупний соціальний капітал, людина і суспільство не можуть, а часто і не вміють у звичайних умовах ефективно застосувати його. Ситуація ускладнюється ще й тим, що життя більшості українців за роки незалежності було сфокусоване на економічному виживанні, а не на внутрішньому духовному зростанні. Та й сьогодні умови для налагодження процесів самоорганізації населення в Україні є недостатніми, що виражається у відсутності інформації стосовно практик та можливостей демократичної участі, відсутності знань щодо існуючих інструментів впливу громадян та організацій громадянського суспільства на дії владних структур, недостатній рівень кваліфікації лідерів і активістів організацій громадянського суспільства щодо мобілізації й організації громадян, їхнього мотивування, налагодження партнерства з державними закладами, представниками бізнесу та іншими «акторами» громадянського суспільства.

Важливою перешкодою для участі громадян у суспільному житті є недостатня підтримка та заохочення з боку органів влади населення до громадської діяльності. Підтримка через надання приміщень, обладнання, коштів на реалізацію програм є важливою, але та ж влада не повинна втручатися в роботу громадян та їх об'єднань. Тут необхідно зауважити, що думки учасників дослідження розійшлися щодо підтримки органів влади: одні вважають її важливою, а другі повністю це заперечують. Аргументом служить, як правило, думка, що необхідну підтримку можна отримати і від бізнесу та міжнародних донорів.

Неоднозначним є відношення представників владних структур і до існування та діяльності інститутів громадянського суспільства (далі – ІГС). Як правило, «традиційні» державні службовці розглядають роботу цих організацій як неконтрольовану, невідповідну їм та таку, яка, в кращому випадку, не приносить значної користі, але відмовитися від цих організацій неможливо. Саме тому державні службовці говорять про необхідність підвищити свій вплив на діяльність цих структур; потребу спрямувати їх роботу у зрозумілий і корисний для себе напрямок. Таке відношення до ІГС веде до створення органами влади «кишенькових» організацій, діяльність яких є повністю їм підконтрольна.

Важливо додати, що самі ІГС системно не займаються залученням громадян до своєї діяльності, за винятком релігійних та деяких молодіжних організацій. Правова неврегульованість діяльності ІГС, обмеження фінансової підтримки з боку держави (2 – 3% бюджетних коштів¹⁹), податкове навантаження, обтяжливі умови участі в державних закупівлях та обмежені можливості надання соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів, як і неналежне застосування механізмів участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики²⁰ є перешкодами, які стримують

¹⁹ Фундаментальні проблеми юриспруденції: збірник наукових праць. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/12825/1/%D0%A4%D1%83%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D1%8E%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%BF%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>

²⁰ Показники розвитку громадянського суспільства в Україні / О. Ю. Вінніков, А. О. Красносільська, М. В. Лацаба // Укр. незалеж. центр політ. дослідж. К. : Агентство «Україна», 2012. 80 с.

розвиток як самих ІГС, так і суспільної активності громадян. Тобто представники громадських об'єднань можуть стати значним ресурсом для формування нових лідерів та еліти різного рівня. Але для цього потрібні цілеспрямовані дії для активізації громадянської активності населення, теоретичної та практичної підготовки серед них лідерів.

Висновки

Найвагомішими висновками щодо української еліти є такі:

- 1) наш час і наша країна гостро потребують нових еліт зі стратегічним мисленням, неординарним баченням ситуації, впевненістю в успіху, високим рівнем професіоналізму, патріотизму, прагматизму та економічної незалежності;
- 2) лідерство має розглядатися як відносини між людьми, а не як характеристика окремого індивіда. Лідер та його прихильники утворюють єдину систему. Позиція лідера по відношенню до своїх послідовників залежить від ступеня концентрації ним влади, рівня його культури та культури суспільства, політичного режиму, в рамках якого реалізується його володарство;
- 3) виховання еліти – важливе суспільне завдання. Це передача знань, досвіду аналізувати ситуації, розвиток управлінських навичок, виховання відповідальності, навчання різноманітним стилям управління;
- 4) поєднання обставин політичної дійсності, спрямованості та взаємодії суспільних сил, політичних традицій формує лідера, але тільки при особливих якостях і складі характеру;
- 5) для формування нових еліт (політичної, наукової, економічної тощо) потрібно забезпечення функціонування соціальних ліфтів та соціальних фільтрів.

Щодо потенційної можливості формування еліти, лідерів різного рівня на підґрунті активістів громадських об'єднань, то дослідження показало, що:

- 1) суспільна участь молоді в Україні зростає й має багато проявів;
- 2) мотивація до суспільної участі для більшості молоді ґрунтується на їх системі цінностей та моральних засадах. Головним поштовхом є *«бажання поліпшити щось на місцевому рівні»*. Головними ресурсами, які здатні забезпечити їхню громадську участь, респонденти вважають: наявність необхідних знань та досвіду, ресурс вільного часу, впевненість у собі та фінансову підтримку. Загалом аналіз умов здійснення громадської діяльності свідчить, що головними для сучасних українських активістів є підтримка й зацікавленість населення в здійсненні громадської діяльності; довіра до лідера, наявність приміщення для зустрічей/роботи; професіоналізм організаторів;
- 3) перешкодами до суспільної діяльності молоді залишається невміння та незнання ефективного використання існуючого значного соціального капіталу; мінімальні умови для налагодження процесів самоорганізації суспільства;

відсутність інформації щодо можливостей демократичної участі; відсутність знань щодо існуючих інструментів впливу громадян та організацій громадського суспільства на дії владних структур; недостатня кваліфікація лідерів та активістів організацій громадянського суспільства з мобілізації й організації громадян; недостатня підтримка і заохочення з боку ІГС та органів влади населення до громадської діяльності. Інші чинники включають високий рівень корупції; зневіра як громадян, так і правлячої еліти в необхідності та реальності суспільного впливу на політичні процеси; поглинання найбільш активних представників громадянського суспільства владними структурами; зневіра в демократичній системі врядування; неспівпадіння проблем, над якими працюють ІГС з проблемами, які важливі для громадян; брак культури інституціоналізації активності громадян; економічні фактори. Наостанок зазначимо, що активізація молодіжної участі та цілеспрямована робота щодо формування лідерів може сформувати значимий потенціал для формування лідерів різного рівня та сфер життєдіяльності. І це – майбутнє країни.

Список використаних джерел

1. Бойко С. Політичне лідерство в Україні: генезис і динаміка розвитку. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/boiko_politychne.pdf
2. Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Головатий. 2-ге вид., допов. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. 296 с. Бібліогр.: с. 282–293. ISBN 978-611-02-0000-4.
3. Загадка украинской души, или Особенности менталитета украинцев. URL: <https://blog.liga.net/user/belyayev/article/1929>
4. Михайленко В. И. Современные исследования тоталитаризма. URL: <https://elar.urfu.ru/handle/10995/19003>
5. Оцінка громадської участі та інститутів громадянського суспільства в Україні Фонд «Спочатку люди». URL: http://ccc-tck.org.ua/storage/books/ukr_final_report_june_2013.pdf
6. Парето В. Компендиум по общей социологии / В. Парето. М.: ГУ ВШЭ, 2008.
7. Показники розвитку громадянського суспільства в Україні / О. Ю. Вінніков, А. О. Красносільська, М. В. Лациба; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. К. : Агентство «Україна», 2012. — 80 с.
8. Признаки и особенности тоталитарного режима. URL: <http://rightflow.ru/category/politika>
9. Про слугу народу та їх некомпетентність. URL: <https://glavcom.ua/columns/sgrabovskiy/nekompentnist-chi-peresmikovannya-faktiv-628193.html> ...

10. Рябов С. С. До проблеми визначення поняття «громадянське суспільство». URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Spec/2002_20-1/60_ryabov_ss.pdf
11. Сайт партії «Слуга народу». URL: <https://sluga-narodu.com/about/>
12. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество: пер. с англ. / Общ. ред., предисл. и сост. А. Ю. Согомонова. М., 1992.
13. Соціальні ліфти: довгий шлях нагору. URL: <https://tyzhden.ua/Society/223469>
14. Фундаментальні проблеми юриспруденції. Збірник наукових праць. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/12825/1/%D0%A4%D1%83%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D1%8E%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%BF%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>
15. Елітознавство: підручник / за заг. ред. В. А. Гошовської. К. : НАДУ, 2013. – 268 с. ISBN 978-966-619-340-0. URL: <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/ELITOVNAVSTVO-2013.pdf>
16. Deakin N. In Search of Civil Society. N. Y.: Palgrave, 2001, 256 p..
17. Stogdill, R. M. (1974) Handbook of leadership. N. Y.,L.:Free Press, 613 p. ta istoriia pedahohiky. Chernigiv. 20 p. [in Ukrainian].
18. https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=77059300-efc0-4c61-8a67-3974e0cd27a5&title=PrognozEkonomichnogoISotsialnogoRozvitkuUkraini&fbclid=IwAR0XXEUgO1_WUhhcffyvh0dov_vIEYPE3avlbstduifC29qzPfb-_WFgw. URL: <http://pathwaysthroughparticipation.org.uk/>

Nadiia KOMAROVA. Development of civic activity of Ukrainian youth and formation of leadership qualities.

The purpose of the article is to research theoretical approaches and practical steps in the development of civic activity and the formation of leadership qualities of young people.

An analysis of modern national elites in independent Ukraine was carried out. It was determined that there is an "underproduction" of the elite, the cause of which is an additional factor of selection related to corruption: when it is not abilities and talents that affect the rise of a candidate on the social ladder, but nepotism, bribes for obtaining a position, other corrupt "services". Underdevelopment of social mobility deprives citizens of the opportunity to raise their social status. In order for the social elevator to increase its "carrying capacity", not only shifts in the educational sphere

are needed, but also the modernization of industries, the revival of scientific research activities, etc.

It was determined that one of the resources of the formation of the elite are the leaders of non-state associations, especially youth associations. An analysis of the motivation, resources, incentives and conditions for the participation of Ukrainian youth of the relevant socio-demographic and social groups in public life was carried out. Personal leadership qualities, knowledge and skills that young leaders must possess are highlighted. The conditions and factors of youth motivation for civic, political and social activity have been studied.

In the study, civil society is understood as the public space outside the boundaries of the family, the state and the market, "the space of voluntary association of people and networks of human interactions formed for the sake of family, faith, interests and ideology that fill this space". The basis of civil society is a citizen who is aware of his interests and is ready for active activity, primarily by joining voluntary associations to ensure these interests.

It is substantiated that civil society in Ukraine, despite periodic "revolutions", remains weak and atomic, as citizens, including young people, are unable to influence the development of political processes due to unwillingness to participate, due to the dominance of protectionism, corruption and selective attitudes from non-governmental public organizations. Today, informal social activity is more widespread in Ukraine. If we consider only members of civil society organizations (3%-5%) to be members of civil society, then its scale is reduced by an order of magnitude.

Key words: youth, elite, civic activism, leadership qualities, dominance, protectionism, non-governmental public organizations.

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МОЛОДІ ДО ПОДРУЖНЬОГО ЖИТТЯ ЯК СКЛАДОВА МОЛОДІЖНОЇ РОБОТИ (анотаційні матеріали НДР)

УДК 316.613.42

Оксана АРТЮХ,

завідувачка відділу проблем розвитку молоді Державного інституту сімейної та молодіжної політики (1991 – 2010, 2016 – 2021 рр.)

В умовах сучасних проявів сімейних протиріч, наявних обмежень реалізації потенціалу молодої сім'ї актуалізуються питання підготовки молоді до вступу в шлюб як невід'ємної складової молодіжної роботи. Передусім постає потреба в зміщенні акцентів на здійснення превентивних заходів, запобігання негативним наслідкам сімейних трансформацій, наявних суперечностей та проблем розвитку сім'ї, що зумовлює необхідність цілеспрямованого впливу на процеси формування готовності молодих громадян до виконання подружніх та батьківських обов'язків. Зокрема, окрім сім'ї та навчальних закладів, підготовка молоді до подружнього життя має забезпечуватися через мережу молодіжних центрів, які виступають осередками неформальної освіти та практичної роботи з молоддю. Крім того, актуальність порушеного питання посилюється відсутністю комплексних досліджень у цій сфері та розробленої концепції підготовки молоді до сімейного життя, недостатньою забезпеченістю цього процесу науково обґрунтованими рекомендаціями та методичними розробками практичної роботи з молоддю. Тому вивчення сімейних цінностей української молоді, аналіз законодавства в сфері сімейної та молодіжної політики, пошук ефективних форм і методів цілеспрямованої роботи з молоддю щодо підготовки її до подружнього життя задля формування стійких сімейних духовно-моральних цінностей лягли в основу дослідження технології і практики підготовки молоді до подружнього життя, розробки комплексного програмно-методичного забезпечення процесу формування готовності молоді до виконання сімейних обов'язків.

Ключові слова: *молодь, молодіжна робота, сімейні цінності, підготовка молоді до подружнього життя.*

1. Вступ

Відповідно, мета цього дослідження полягала в здійсненні науково-методичного обґрунтування теоретико-методичних особливостей підготовки молоді до подружнього життя та визначення ефективних форм практичної роботи в неформальній освіті через мережу молодіжних центрів та інших молодіжних об'єднань. Досягнення очікуваних результатів забезпечувалося послідовним вирішенням таких взаємопов'язаних завдань теоретичного й прикладного характеру:

- обґрунтувати теоретичні засади дослідження проблем підготовки молоді до сімейного життя, визначити його понятійно-категорійний апарат;
- проаналізувати законодавче забезпечення державної сімейної політики в Україні в контексті формування готовності молодих громадян до виконання подружніх та батьківських обов'язків;
- здійснити аналіз програм та заходів, спрямованих на підготовку молоді до сімейного життя, що впроваджуються державними та громадськими інституціями;
- провести соціологічне дослідження з метою визначення сімейних цінностей сучасної української молоді та її готовності до створення сім'ї й виховання дітей;
- проаналізувати зарубіжний досвід підготовки молоді до сімейного життя державними та громадськими інституціями;
- розробити навчальну тренінгову програму «Підготовка молоді до подружнього життя» в системі неформальної освіти.

Методологічною основою науково-дослідної роботи є класичні та сучасні теорії, концепції, наукові розробки дослідження проблем підготовки молоді до сімейного життя, зокрема в галузі філософії освіти, фамілістики, педагогіки та психології. Для досягнення поставленої мети в процесі дослідження використовувалися загальнонаукові й спеціальні методи, серед яких:

- теоретичне узагальнення та систематизація – для вивчення теоретичних основ дослідження, розкриття змісту ключових понять, ідентифікації сутнісних характеристик й елементного складу системи підготовки молоді до виконання подружніх і батьківських обов'язків;
- статистичний аналіз – для дослідження процесів змін сімейних цінностей, установок та орієнтацій української молоді;
- аналіз та синтез – для вивчення основних проблем вітчизняної системи формування готовності молоді до подружнього життя, здійснення оцінки нормативно-правового й організаційного забезпечення означених процесів;
- порівняльний аналіз та екстраполяція – з метою зіставлення світового

досвіду підготовки молоді до сімейного життя, оцінки можливостей його впровадження у вітчизняну практику неформальної освіти;

- синтез та моделювання – для побудови концептуальної моделі підготовки молоді до подружнього життя через систему неформальної освіти.

Емпіричною основою дослідження слугували результати соціологічного дослідження «Ціннісні орієнтації української молоді», статистичні дані Державної служби статистики України та аналітичні матеріали органів виконавчої влади.

2. Результати дослідження

На сьогодні сім'я, будучи багатогранним соціальним утворенням, є об'єктом дослідження багатьох суспільних наук – філософії, соціології, демографії, права, економіки, психології, педагогіки, медицини тощо. Така багатоманітність сфер знання, які беруть це явище за предмет дослідження та виділяють особливі сторони функціонування сім'ї, неминуче обумовлює множинність підходів до розгляду її проблем, у тому числі формування готовності молодих людей до виконання подружніх і батьківських обов'язків.

Зростання уваги до порушених питань вітчизняних і зарубіжних фахівців засвідчує актуалізацію вирішення проблем готовності особистості до шлюбно-го життя. Дана проблематика різною мірою розглядається в дослідженнях та окремих публікаціях таких науковців, як Т. Алексєєнко, А. Буковинський, О. Василенко, І. Даценко, Г. Дьоміна, Т. Заболотна, О. Зрітнева, М. Ільчишин, О. Кляпець, В. Кравець, Т. Кравченко, Т. Ларіна, В. Поставий, Г. Резничук, Н. Феоктистова, О. Чебикіна, І. Шалімова, Л. Шнейдер, Л. Яворська, Л. Яценко та інших. Останніми роками активізувалася також робота з вивчення феномена усвідомленого батьківства, розробляються нові ефективні механізми формування навичок позитивних взаємин батьків і дітей (І. Гречин, Н. Завацька, Н. Кондрашова, В. Кравець, Н. Левчик, Н. Максимовська, О. Меденцева, О. Олексюк та інші).

Водночас слід зауважити, що проблема підготовки молодих людей до сімейного життя значною мірою зводиться до розгляду питань статевої соціалізації підлітків, статево-рольового виховання учнівської молоді, формування сексуальної культури молоді. Зазначеним питанням присвячена чимала кількість робіт вітчизняних дослідників, серед яких, зокрема, О. Балакірева, В. Беспалько, Ю. Бжиська, О. Василенко, Ю. Галустян, О. Главацька, Т. Говорун, В. Горащук, Л. Гридковець, О. Кікінежді, О. Коган, О. Корегін, Н. Корнеєнкова, К. Корсак, К. Кравченко, О. Кузнецова, В. Новицька, Л. Олійник, О. Петрунько, О. Сечейко, І. Цисар, І. Чубучна та О. Яременко.

Відповідно, в науковому середовищі не сформовано цілісний інтегративний підхід до вирішення проблеми формування готовності молодих людей до ви-

конання подружніх і батьківських обов'язків. Крім того, позиція науковців базується на переконанні, що дошлюбна підготовка має ґрунтуватися на системі знань, умінь і навичок, здобутих за час навчання в загальноосвітній школі, не враховуючи достатньою мірою потенціал неформальної освіти.

Незважаючи на це, наявні досягнення дослідників з теоретичних та практичних питань підготовки молодих людей до сімейного життя, виконання батьківських функцій підтвердили необхідність здійснення спеціальної цілеспрямованої підготовки молоді до життя в шлюбі, уможливили зробити важливі узагальнення для визначення сутності поняття «готовність до сімейного життя» та основних складових процесу її формування.

Так, з урахуванням наявних дефініцій даного поняття (О. Зрітнева, М. Ільчишин, В. Кравець, Л. Шнейдер, Л. Яворська) в цілях презентованого дослідження готовність до сімейного життя розглядається як система соціально-психологічних установок особистості, яка визначає прийняття способу життя і цінностей сім'ї, здатність до подружнього взаєморозуміння та міжособистісного спілкування, розв'язання конфліктних ситуацій, вирішення господарсько-економічних питань. Розглянуті основні теоретичні підходи до проблеми готовності особистості до шлюбного життя дали також підстави стверджувати, що до основних її аспектів слід віднести такі компоненти:

- правова – розуміння особливостей правового регулювання подружніх та батьківських відносин, забезпечення прав подружжя, батьків і дітей, інших членів сім'ї;

- соціально-психологічна – уміння будувати взаємини в сім'ї на засадах взаємоповаги, взаєморозуміння та турботи, керувати своїми емоціями, конструктивно вирішувати конфлікти/проблеми;

- психолого-педагогічна – володіння навичками спілкування та спільної діяльності з дитиною, розуміння психолого-педагогічних особливостей виховання дітей;

- репродуктивна – розуміння пріоритету здорового способу життя, збереження репродуктивного здоров'я, володіння навичками планування сім'ї;

- сексуальна – здатність зберігати закоханість, підтримувати близькість, проявляти любов, дотримуватися сексуальної культури, підтримувати здорові фізичні стосунки;

- побутова – вміння здійснювати рівномірний розподіл сімейних ролей та обов'язків, вирішувати господарські справи, вести сімейний бюджет тощо.

Відтак підготовка молоді до виконання подружніх і батьківських обов'язків має базуватися на формуванні теоретичних знань і практичних умінь з усіх перерахованих напрямків. При цьому визначальним компонентом створення на

державному рівні ефективної й цілісної системи підготовки молоді до сімейного життя має слугувати достатнє нормативно-правове забезпечення означених процесів. Однак результати дослідження демонструють, що на сьогодні чи не єдиним орієнтиром діяльності органів публічної влади в цьому напрямі виступає Концепція державної сімейної політики (далі – Концепція), схвалена Верховною Радою України, яка визначає ідеологію політики держави щодо сім'ї й має на меті підвищення її ролі, створення правових, суспільно-політичних і соціально-економічних умов для всебічного розвитку сім'ї та її членів, найповнішої реалізації сім'єю своїх функцій і поліпшення її життєвого рівня. Серед пріоритетних напрямів, визначених цим документом, – налагодження ефективної системи підготовки молоді до сімейного життя, що передбачалося здійснювати в межах виконання державних цільових та відповідних регіональних програм.

Із часу прийняття вказаної Концепції в країні реалізовано три державних програми:

- Програма «Українська родина» (постанова Кабінету Міністрів України № 243 від 14.03.2001 р.);
- Державна програма підтримки сім'ї на період до 2010 року (постанова Кабінету Міністрів України № 244 від 19.02.2007 р.);
- Державна цільова соціальна програма підтримки сім'ї до 2016 року (постанова Кабінету Міністрів України № 341 від 15.05.2013 р.).

Серед завдань та заходів кожної з них було передбачено здійснення підготовки молоді до сімейного життя, відповідальності батьків за виховання дітей, підвищення рівня психолого-педагогічної культури, подолання ґендерних стереотипів щодо розподілу соціальних ролей у сім'ї, розроблення та впровадження відповідних навчальних програм, надання молоді інформаційних послуг з порушених питань через мережу консультативних пунктів, інших спеціалізованих формувань центрів соціальних служб для молоді (центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді), поширення соціальної реклами.

У межах виконання вказаних державних та відповідних їм регіональних програм функціонували консультативні пункти при органах реєстрації актів цивільного стану, які надавали інформаційно-консультативні послуги молодим парам, що вирішили одружитися; організовувалися освітньо-навчальні заходи для учнівської та студентської молоді з питань підготовки до сімейного життя, збереження репродуктивного здоров'я та планування сім'ї; видавалися та розповсюджувалися серед молоді інформаційно-просвітницькі матеріали; розроблялися методичні посібники для соціальних працівників з питань роботи з молоддю сім'єю, підготовки молоді до сімейного життя. Однак зазначені

заходи носили нерегулярний характер, в тому числі через нерозвиненість та нерівномірність розвитку мережі відповідних соціальних служб залежно від регіону та типу населеного пункту.

Державною цільовою соціальною програмою підтримки сім'ї до 2016 року передбачалося також проведення навчальних семінарів для спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з метою проведення роботи з молоддю з питань підготовки до подружнього життя, що здійснювалися відповідно до спеціальної програми, розробленої за участі громадських організацій та затвердженої Міністерством соціальної політики України. Очікувалося, що результатом таких семінарів стане впровадження навчальних програм у кожному населеному пункті України для того, аби молоде подружжя, пройшовши таку програму, було краще підготовленим до шлюбного життя.

Проте реалізацію цієї державної програми було завершено ще в 2016 році й із того часу в Україні припинено комплексне планування заходів, спрямованих на забезпечення цілеспрямованої підготовки молоді до виконання подружніх та батьківських обов'язків. Відповідно питання формування готовності молоді до шлюбно-сімейного життя, підвищення сексуальної та демографічної культури, зміцнення шлюбно-сімейних відносин, виконання батьківських обов'язків залишаються досі актуальними, в тому числі через систему неформальної освіти, зокрема мережу суб'єктів молодіжної роботи.

Посилення актуальності таких заходів зумовлюється змінами в ціннісних орієнтаціях молодих громадян, відсутності в них достатніх знань, навичок та життєвого досвіду для забезпечення стабільності й гармонійності подружніх стосунків, про що засвідчили результати соціологічного дослідження «Ціннісні орієнтації української молоді», проведеного в рамках даної науково-дослідної роботи. Отримані дані демонструють, що молодь в цілому досить консервативно розглядає питання сім'ї та шлюбу, плануючи в майбутньому одружитися/вийти заміж (82%) та народити дітей (84%). Проте цінність шлюбу для молоді дещо нівелюється орієнтацією на його незареєстровану форму (41% респондентів хотіли б, щоб шлюб починався з випробувального етапу, без його реєстрації та з подальшим офіційним оформленням). Найбільш оптимальним віком вступу в шлюб молодь вважає 21 – 25 років. Проте 29% респондентів висловилися, що оптимальним періодом вступу в шлюб для чоловіків – це вік від 26 до 30 років – за наявності можливостей забезпечувати сім'ю.

Основними мотивами вступу в шлюб як для юнаків, так і для дівчат є кохання (85%) та народження дітей (70%), а основними умовами щасливого сімейного життя – довіра і любов (81 та 77%, відповідно). Майже половина респондентів (44%) хотіли б створити міцну сім'ю один раз і на все життя. Водночас

більше третини опитаних (36%) все ж не виключають для себе факт розлучення. При тому серед дівчат цей відсоток майже вдвічі вищий, ніж серед юнаків (48 проти 23%). Основною підставою розірвання шлюбу для хлопців і дівчат є зрада (82% респондентів). Відповідно, для молодих людей незалежно від статі емоційно-психологічна складова є пріоритетною в системі сімейних цінностей.

Отримані результати також засвідчують неоднозначність суджень і думок молоді щодо уявлень про сім'ю. З одного боку, ідеальна сім'я для молоді – це сім'я з офіційно зареєстрованим шлюбом, де панує кохання, взаємоповага і взаємодопомога, рівноправність, рівномірність розподілу обов'язків, спільне вирішення проблем, у тому числі виховання дітей, проведення сімейного дозвілля та відпочинку тощо. З іншого – офіційний шлюб перестає бути визначальним фактором як для створення сім'ї, так і для народження дитини. Крім того, в уявленні молоді залишається традиційний розподіл сімейних обов'язків, за якого прерогативою жінки залишаються хатні справи, а фінансове забезпечення сім'ї покладається на чоловіка, що не узгоджується з бажаннями гармонійного розподілу обов'язків, партнерства і рівноправ'я. Невідповідність таких рольових очікувань кожного з подружжя цілком ймовірно може стати причиною конфліктів, розчарувань та розлучень.

При цьому, за даними опитування, 39% молоді не мають навичок подолання конфліктів у родині. Як правило, молодь займає «оборонну позицію», накопичуючи образи. Лише 42% респондентів намагаються одразу з'ясувати сутність конфлікту й спільно її вирішити з іншими членами сім'ї.

Певні суперечності прослідковуються також у ставленні молодих людей до народження та виховання дітей: 87% респондентів вважають, що в ідеалі дитину необхідно виховувати в повній сім'ї. Разом із тим 39% молодих людей не вважають офіційний шлюб обов'язковою умовою для появи в сім'ї дітей. Крім того, 32% респондентів дотримуються думки, що частина молоді свідомо відмовляється від народження дітей через страх не впоратися з труднощами, пов'язаними з утриманням та вихованням дитини. Така позиція молоді може пояснюватися, зокрема, відсутністю необхідних знань та досвіду із зазначеного питання. Отже, можна говорити про неготовність молоді до усвідомленого батьківства, виконання батьківських обов'язків.

Результати опитування доводять і відсутність належного рівня сексуальної культури юнаків і дівчат. Дошлюбні статеві стосунки є нормою для більшості сучасної молоді. Так, кожен п'ятий підліток віком 14 – 17 років (20%) уже мав досвід статевих відносин (з них 54% – хлопців, 46% – дівчат). Перший сексуальний контакт у 54% респондентів відбувся у віці 14–15 років, у 31% підлітків – у 16–17 років, 8% підлітків вступали в сексуальні стосунки навіть у віці до 14

років. При цьому основними мотивами початку раннього статевого життя є: цікавість та самоствердження, відчуття зрілості (55 та 51%, відповідно); вплив алкоголю та інших психоактивних речовин, які вживають підлітки (46%); бажання бути такими, як їхні друзі (39%); привернення уваги протилежної статі (33%, до того ж, частіше до цього вдаються дівчата, ніж хлопці).

Основним джерелом отримання знань про статеві стосунки для опитаних підлітків є їхні однолітки (39%); мережа інтернет (28%); старші друзі (20%); батьки (20%) та телепередачі (19%). Відповідно майже третина (27%) юнаків і дівчат не знають про негативний вплив ранніх статевих стосунків на здоров'я людини. А частина респондентів (17%) взагалі не вважають такі стосунки шкідливими. Цієї точки зору більшою мірою дотримуються хлопці, ніж дівчата (26 проти 9%). Разом із тим більша половина (56%) підлітків все ж усвідомлюють, що серед негативних наслідків такої сексуальної поведінки можуть бути: рання (небажана) вагітність, переривання вагітності, захворювання, що передаються статевим шляхом, у тому числі ВІЛ/СНІД, безпліддя, різного роду психологічні проблеми тощо.

Загалом виявлені проблемні аспекти сімейних ціннісних орієнтацій молодих громадян свідчать про відсутність належного рівня готовності молоді до сімейного життя та необхідність широкої просвітницької роботи в молодіжному середовищі задля побудови молоддю міцних, гармонійних сімейних взаємовідносин.

Тож для подальшого забезпечення стабільності і благополуччя сучасної сім'ї постає потреба в систематичному й цілеспрямованому впливі на систему ціннісних установок молоді, що забезпечуватимуть формування загальної готовності молодих людей до сімейного життя. Певним орієнтиром у цьому процесі можуть слугувати позитивні здобутки інших країн. Водночас результати аналізу зарубіжного досвіду продемонстрували, що дошлюбна підготовка в багатьох європейських країнах зведена до сексуальної просвіти. При цьому сексуальне життя розглядається відокремлено від сімейного. Відповідно, основна мета дошлюбної підготовки – це навчання фізіологічним аспектам статевої поведінки, запобіганню вагітності і венеричних захворювань. Такий підхід є характерним, зокрема для освітніх систем Швеції, Франції, Бельгії та Нідерландів. Разом із тим в окремих європейських країнах формування готовності молоді до сімейного життя розглядається як компонент і формальної та неформальної освіти. Так, польська система освіти містить навчальну програму, окремою складовою якої є дошлюбна підготовка. Ця програма засвідчує, що в польському суспільстві визнається необхідність підготовки молоді до сімейного життя і в інтересах підлітків. При цьому в Польщі передбачено й інші

форми роботи з вирішення проблеми підготовки до подружнього життя, які проводяться під егідою релігійних організацій.

У Німеччині здійснюється комплексна діяльність шкіл та громадських структур у контексті статевого виховання, дошлюбної підготовки учнівської молоді, виконання батьківських обов'язків. До того ж, Німеччина характеризується розгалуженою інфраструктурою з організації підготовки молоді до майбутнього батьківства. Питання формування навичок у майбутніх батьків включені в плани міських та молодіжних організацій як продовження шкільних курсів. Важливе місце в підготовці молоді до шлюбу, сім'ї та батьківства належить центрам створення сім'ї, медичним центрам при пологових будинках, центрам соціальних служб для молоді. Значну роль у підготовці молоді до батьківства відіграє церква та церковні общини.

Незважаючи на відсутність федеральної навчальної програми з підготовки учнівської молоді до сімейного життя, ця сфера є одним з актуальних напрямків молодіжної політики уряду США, зокрема запроваджується так звана освіта сімейного життя. Її мета й завдання – формування теоретичних знань, розвиток практичних умінь і навичок для набуття чи збагачення досвіду сімейного життя. Фахівцями Національної ради з сімейних відносин (National Council on Family Relations) розроблена та затверджена національна концепція підготовки молоді до виконання сімейних обов'язків, що включає такі змістовні компоненти, як внутрішня динаміка сімей, людського росту та розвитку протягом усього життя, сексуальність, міжособистісні відносини, сім'я й управління ресурсами, виховання дітей і керівництво, професійна етика та практика, сімейне право й державна політика.

Отже, зарубіжна практика дошлюбної підготовки молоді підтверджує той факт, що формування готовності молодих людей до виконання подружніх та батьківських обов'язків, адекватного розуміння ними сім'ї і шлюбу має стати одним із пріоритетних напрямків молодіжної роботи. Водночас, дотримуючись загальносвітових принципів і підходів до цього процесу, в Україні мусить бути створена власна модель просвіти молоді з питань сім'ї. Програма такої підготовки має бути комплексною й охоплювати широке коло питань, пов'язаних зі шлюбом та сім'єю, зокрема таких, як правова, психологічна, педагогічна, фінансово-економічна грамотність; фізична і духовна зрілість; сексуальна культура; відповідальне та усвідомлене батьківство.

Представлена теоретична концепція підготовки молоді до подружнього життя лягла в основу розробки навчально-тренінгової програми з урахуванням апробованих практичними психологами й соціальними педагогами методик та тренінгів. Змістовна наповнюваність програми визначається такими

ключовими темами:

– «*особистість*» – сприяння усвідомленню власного «Я»; отримання позитивного зворотного зв'язку; установка на самостійну діяльність та особистісний розвиток; вміння сприймати й розуміти емоційний стан інших, відчувати власні почуття та емоції, контролювати емоції, управляти гнівом;

– «*психологічна грамотність*» – ознайомлення з прийомами ефективного спілкування, стратегіями подолання конфліктних ситуацій;

– «*аспекти зрілості, життєві цінності*» – розкриття різних аспектів фізичної, психічної, сексуальної зрілості; важливість життєвих цінностей для людини;

– «*любов чи закоханість*» – розкриття і співвідношення понять «любов» та «закоханість», ознайомлення зі способами вираження любові;

– «*статева культура*» – здорові фізичні стосунки, репродуктивне здоров'я, безпечна сексуальна поведінка;

– «*відповідальне батьківство*» – планування сім'ї; стилі виховання дитини та фактори, що їх визначають; взаємовідносини батьків і дітей; формування безпечного середовища для дитини;

– «*економічна та фінансова грамотність*» – навички управління капіталом; ознайомлення з принципом економії, раціонального використання й довгострокового планування грошових витрат, підходами до складання та ведення бюджету;

– «*правова грамотність*» – розуміння особливостей правового регулювання подружніх та батьківських відносин, забезпечення прав подружжя, батьків і дітей, інших членів сім'ї.

3. Висновки

Таким чином, результати науково-дослідної роботи підтвердити гіпотезу дослідження, яка базувалася на припущенні, що підготовка молоді до подружнього життя в сфері неформальної освіти буде ефективною за умов комплексного підходу. При цьому програма такої підготовки має охоплювати всі ключові аспекти, пов'язані зі шлюбом та сім'єю, що дозволить навчати молодь гармонійно будувати сімейні взаємовідносини, долати конфліктні ситуації в родині, відповідально ставитися до подружніх та батьківських обов'язків.

Матеріали наукового дослідження можуть бути використані в навчальному процесі з підготовки студентів за спеціальністю «соціальна робота», «соціальна педагогіка», підвищення кваліфікації фахівців, які працюють у молодіжній та соціальній сфері. Крім того, результати дослідження можуть слугувати теоретико-методичною основою для розробки лекційних курсів, спецкурсів, спецсе-

мінарів та навчально-методичної літератури з підготовки молодих громадян до сімейного життя.

4. Розробки в межах НДР

За результатами науково-дослідної роботи розроблено практичні рекомендації щодо впровадження ефективних форм і методів підготовки молоді до подружнього життя; відповідну навчальну програму для спеціалістів молодіжної сфери, молодіжних працівників та представників громадських організацій; а також інформаційні матеріали для молодих людей щодо формування сімейних стосунків і попередження сімейного неблагополуччя.

Oksana ARTYUKH. Formation of youth readiness for married life as a component of youth work.

In the modern conditions of family conflicts, existing restrictions on the realization of young family potential, the issue of preparing young people for marriage as an youth work integral component is being brought up to date. First of all, there is a need to shift the emphasis to the implementation of preventive measures, prevention of negative consequences of family transformations, existing conflicts and problems of family development, which necessitates a targeted influence on the processes of forming the readiness of young citizens to fulfill marital and parental duties. In particular, in addition to the family and educational institutions, the preparation of young people for married life should be provided through a network of youth centers, which act as centers of informal education and practical work with young people. In addition, the relevance of the raised issue is enhanced by the lack of comprehensive research in this area and the developed concept of preparing young people for family life, insufficient provision of this process with scientifically based recommendations and methodological developments of practical work with young people. Therefore, the study of family values of Ukrainian youth, the analysis of legislation in the field of family and youth policy, the search for effective forms and methods of purposeful work with young people to prepare them for married life in order to form stable family spiritual and moral values formed the basis of the study of technology and practice of preparing young people for marriage life, development of complex software and methodological support for the process of formation of readiness of youth to fulfill family responsibilities.

Key words: *youth, youth work, family values, married life preparation.*

СУЧАСНА ПОЛІТИКА ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ МОЛОДІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД (анотаційні матеріали НДР)

УДК 613

Тетяна АНДРІУЧЕНКО,

молодша наукова співробітниця відділу досліджень дослідження становища сімей, дітей та молоді ДУ «ДІСМП» (2021 р.), керівниця НДР

Ольга ГАНЕНКО,

молодша наукова співробітниця відділу досліджень дослідження становища сімей, дітей та молоді ДУ «ДІСМП» (2021 р.)

Тетяна ЯБЛОНСЬКА,

головна наукова співробітниця ДУ «ДІСМП» (2021 р.), докторка психологічних наук, професорка

У статті розглядається сучасна політика формування здорового способу життя молоді в Україні та Ісландії. Досліджено, зокрема, стан здоров'я молодого покоління України. Виявлено проблему низького рівня культури здоров'я в молодіжному середовищі, відсутності розуміння цінності здоров'я, особистої відповідальності за його збереження та зміцнення. Проаналізовано законодавче регулювання державної політики щодо збереження здоров'я молоді та утвердження здорового способу життя. Розглянуто ісландську модель профілактики негативних явищ

у молодіжному середовищі, яка протягом двадцяти років показала дуже дієві результати.

Ключові слова: *молодь, здоровий спосіб життя, збереження здоров'я дітей та молоді, стан здоров'я молоді, законодавче регулювання державної політики щодо збереження здоров'я молоді, ісландська модель профілактики.*

Актуальність теми: здоров'я та благополуччя населення є ключовим фактором економічного й соціального розвитку будь-якої держави. Молодь є запорукою, резервом та рушійною силою країни, її сьогоденням і майбутнім. Здоров'я молодих людей є найвищою цінністю суспільства.

Сучасний стан здоров'я української молоді та загальна демографічна ситуація в країні свідчать, що існує реальна потреба збереження здоров'я молоді та утвердження здорового способу життя в молодіжному середовищі. Тому так важливо знайти шляхи для підвищення усвідомлення молоддю цінності власного здоров'я, здорового способу життя. При цьому один із векторів у вихованні молодого покоління має бути направлено на формування здорового способу життя та профілактику негативних явищ у молодіжному середовищі. Така робота має бути науково обґрунтованою й зорієнтованою на усвідомлення молоддю цінності власного і громадського здоров'я як ресурсу життя окремої людини, так і країни в цілому.

Відтак дана стаття спрямована на пошук інструментів, які допоможуть вирішити проблему збереження та зміцнення здоров'я української молоді шляхом формування культури здоров'я з урахуванням генетичних, фізіологічних, психологічних, інтелектуальних функцій, розвитку мотивації та усвідомлення молодими людьми цінності власного здоров'я.

Об'єкт дослідження — формування здорового способу життя молоді.

Предметом дослідження є здійснення аналізу сучасної політики формування здорового способу життя молоді в Україні та вивчення міжнародного досвіду профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі.

Метод дослідження. Для вирішення цих завдань були використані аналітичні методи, а також системний, стратегічний і програмно-цільовий підходи для вивчення процесів і явищ, що відбуваються в сфері здорового способу життя як в українському, так і міжнародному просторі. Дослідження передбачало використання методів логічного, порівняльного, статистичного аналізу, експертні оцінки тощо. Його гіпотеза полягала в обґрунтуванні та визначенні основних потреб і проблем здорового способу життя як ресурсу життя молодого покоління, оскільки держава насамперед зацікавлена в якісному відтворенні демографічного потенціалу населення. Тому утвердження засад здорового способу життя є набагато ефективнішою й економічно

доцільнішою стратегією, ніж збільшення витрат на лікування негативних наслідків нездорового способу життя, особливо в молодіжному середовищі.

Мета дослідження – з'ясувати сучасні тенденції формування здорового способу життя української молоді, проаналізувати державні підходи в цьому напрямі та вивчити міжнародний досвід профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі.

Постановка проблеми. Конституцією України визначено, що людина, її життя та здоров'я є найвищими соціальними цінностями держави. Формування здорового способу життя, виховання здорових, всебічно розвинутих та патріотично налаштованих молодих громадян має стати державним пріоритетом, стрижнем, який об'єднає громадян України в їхніх прагненнях до національного відродження, повноцінного входження в європейську і світову спільноти.

За даними Державної служби статистики України станом на 1 січня 2020 року як соціально-демографічна група молоді люди (14–34 роки) склали 25,3% від усієї чисельності населення України [1]. Загрозливим є той факт, що частка молоді в загальній чисельності населення нашої країни протягом останніх п'яти років щодали знижується. Ситуація, що склалася, пов'язана насамперед зі станом здоров'я молоді, способом її життя та соціально-небезпечними явищами, які поширені й поширюються в молодіжному середовищі. Саме тому, сучасна політика формування здорового способу життя молоді має стати стратегічною складовою державної політики, адже сучасне молоде покоління повинно усвідомлено ставитися до власного здоров'я та його зміцнення, а також акцентувати свою увагу на зміні способу життя у бік здорової поведінки.

Метою статті є аналіз сучасної політики формування здорового способу життя молодих людей як чинника збереження та зміцнення здоров'я молоді в Україні та Ісландії.

Стан дослідження. Питання сучасної політики формування здорового способу життя молоді в Україні розглядаються в ряді наукових праць. Так, державне управління охороною здоров'я та державну політику в цій сфері досить активно досліджували такі науковці, як М. Білинська, Л. Жаліло, Д. Карамішев, В. Князевич, Н. Кризіна, В. Лобас, О. Мартинюк, Р. Моїсеєнко, В. Москаленко, З. Надюк, О. Поживілова, Я. Радиш, Н. Рингач, І. Солоненко, З. Шкіряк-Нижник, О. Щепіна та Н. Ярош; аспекти освітньої політики та формування навичок здорового способу життя висвітлені в роботах: О. Шиян, Ю. Павлова, М. Іванова, П. Хобзей; концептуальні засади, ідеологію, принципи та особливості формування здорового способу життя досліджува-

ли: О. Балакірева, Г. Беленька, О. Вакуленко, Ю. Галустян, І. Ковчина, Р. Левін, Р. Моїсеєнко, Н. Петренко, О. Чернявська, О. Шиян, О. Яременко та інші. Також серед українських дослідників, які вивчали зазначену тематику, слід назвати Р. Сторожук, Є. Бородіна, Н. Романову, М. Кравченко та інших.

Теоретико-методологічні підходи щодо формування здорового способу життя молоді висвітлено в навчально-методичних рекомендаціях, які розроблені ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики» (кер. авт. колект. О. Вакуленко) [2]. Проблему збереження здоров'я молодого покоління України та законодавчі умови сприяння збереженню здоров'я української молоді проаналізовано в навчально-методичних рекомендації «Формування здорового способу життя молоді» Державного інституту сімейної та молодіжної політики (кер. авт. колект. Т. Андріюченко) [3].

Протягом останніх років напрацьовано ряд нормативно-правових документів, спрямованих на збереження здоров'я та утвердження здорового способу життя населення України. Зокрема, Концепція розвитку системи громадського здоров'я (2016 р.) визначає систему громадського здоров'я як комплекс інструментів, процедур та заходів, що реалізуються державними та недержавними інституціями для зміцнення здоров'я населення, попередження захворювань, збільшення тривалості активного та працездатного віку й заохочення до здорового способу життя шляхом об'єднання зусиль усього суспільства. Національна стратегія з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» (2016 р.) спрямована на створення умов для підвищення рівня залучення населення до оздоровчої рухової активності, що сприятиме розв'язанню гуманітарних і соціально-економічних проблем для особи, суспільства та держави.

Одним з основних завдань Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (2015 р.) стало створення умов для реалізації потенціалу кожного громадянина впродовж усього життя та досягнення адекватних стандартів якості життя й благополуччя, підвищення особистої відповідальності громадян за власне здоров'я. Концепцією загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020: український вимір» (2011 р.) визначено пріоритет щодо формування міжсектрального підходу в проведенні профілактичних заходів для усунення негативного впливу соціальних детермінант здоров'я, створення умов для збереження та зміцнення здоров'я населення, формування відповідального ставлення кожної людини до власного здоров'я. Для кожного регіону планувалися науково обґрунтовані та розроблені заходи збереження й зміцнення здоров'я населення, що враховують соціально-економічний стан, регіональні культур-

но-етнічні та історичні традиції, медико-демографічну ситуацію, розвитку системи охорони здоров'я і вплив соціальних детермінант на стан здоров'я населення регіону.

Одним із пріоритетних завдань Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки» (2016 р.) було визначено впровадження засад здорового способу життя серед молоді шляхом здійснення заходів, спрямованих на популяризацію та утвердження здорового і безпечного способу життя та культури здоров'я. Водночас, зважаючи на наявність потужного правового базису, окремого законодавчого акту або нормативно-правового документу, який стосується формування здорового способу життя молоді, на сьогодні в Україні не існує.

Виклад основних положень. Формування нормативно-правової бази забезпечення здорового способу життя населення України розпочалося в 1992 р., коли Верховна Рада прийняла Закон «Про основи законодавства України про охорону здоров'я», яким було закладено основу розвитку системи охорони здоров'я країни. Метою його було визначено збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини. Основні принципи формування системи охорони здоров'я в Україні:

- визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави;
- орієнтація на сучасні стандарти здоров'я та медичної допомоги;
- попереджувально-профілактичний характер, комплексний підхід до охорони здоров'я [4].

Отже, сфера охорони здоров'я декларувалася як цілісна система, що здійснює координацію та діє ефективно на різних рівнях. А залучення офіційних положень ВООЗ у цю сферу визначало прагнення держави до впровадження сучасних стандартів у медицині. Статтею 32 «Сприяння здоровому способу життя населення» закону передбачено діяльність держави в напрямі утвердження здорового способу життя населення засобами поширення наукових знань з питань охорони здоров'я, організації медичного, екологічного і фізичного виховання, здійснення заходів, орієнтованих на підвищення гігієнічної культури населення, тощо [5].

Таким чином, формування здорового способу життя населення України було виокремлено як один із напрямів державної політики в сфері охорони здоров'я. Кабінетом Міністрів України в 2016 році була затверджена Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016 – 2020, одним із пріоритетних завдань якої визначалося впровадження засад здорового способу

життя серед молоді шляхом здійснення заходів, спрямованих на популяризацію та утвердження здорового й безпечного способу життя та культури здоров'я [6]. В листопаді 2016 року уряд схвалив Концепцію розвитку системи громадського здоров'я, якою передбачено створення в Україні єдиної системи профілактичної медицини. Система громадського здоров'я – основа профілактичної медицини, що втілює основні системні заходи в сфері охорони здоров'я та спрямована на збереження як популяційного, так й індивідуального здоров'я населення [7].

Із метою створення сприятливих умов для зміцнення здоров'я громадян як найвищої соціальної цінності, забезпечення реалізації права особи на оздоровчу рухову активність, у 2016 році було схвалено Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація». Стратегія спрямована на створення умов для підвищення рівня залучення населення до оздоровчої рухової активності, що сприятиме розв'язанню гуманітарних і соціально-економічних проблем особистості, суспільства та держави [8].

Концепція нової української школи (НУШ), схвалена в 2016 році, визначає одну з десяти ключових компетентностей НУШ – екологічна грамотність і здорове життя: вміння розумно та раціонально користуватися природними ресурсами в рамках сталого розвитку, усвідомлення ролі навколишнього середовища для життя і здоров'я людини, здатність і бажання дотримуватися здорового способу життя [9].

У 2017 році затверджено Стратегію забезпечення сталої відповіді на епідемії туберкульозу, в тому числі хіміорезистентного, та ВІЛ-інфекції/СНІДу на період до 2020 року і план заходів щодо її реалізації (далі – Стратегія). Передбачалося, що реалізація Стратегії згідно із затвердженим планом сприятиме вдосконаленню державної політики у сфері протидії туберкульозу та ВІЛ-інфекції, запровадженню більш ефективної національної координації протидії цим захворюванням; удосконаленню системи підготовки кадрів з питань туберкульозу та ВІЛ-інфекції/СНІДу, системи моніторингу та оцінки, планування й реалізації політики, заснованої на фактичних даних; забезпеченню активної та значимої участі організацій громадянського суспільства й представників уразливих до цих захворювань груп до реалізації політики сталої відповіді на них [10].

У 2017 році Міністерством молоді та спорту України було започатковано Всеукраїнську інформаційно-профілактичну акцію «Відповідальність починається з мене» [11]. Її основні завдання звучать так:

- здійснення заходів щодо популяризації та утвердження здорового і безпечного способу життя та культури здоров'я серед молоді, протидії поширенню в молодіжному середовищі соціально небезпечних захворювань, алкоголізму, наркоманії та тютюнопаління, зокрема, виявлення фактів порушень чинного законодавства щодо незаконного продажу неповнолітнім алкогольних напоїв та тютюнових виробів, проведення інформаційно-просвітницької роботи серед торговельних закладів та населення щодо відповідальності за продаж алкоголю та тютюнових виробів неповнолітнім;

- залучення молоді до набуття знань, умінь, навичок та інших компетентностей поза системою освіти;

- створення та розміщення соціальної реклами з питань розвитку молоді;

- залучення молоді до волонтерської діяльності, участі в суспільному житті місцевих громад, зокрема заходів з благоустрою, формування дбайливого ставлення до довкілля;

- розвиток партнерських відносин органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства та органами місцевого самоврядування, приватними структурами, засобами масової інформації з метою виконання завдань акції.

Саме в підлітковому віці закладаються основи для здорового і продуктивного життя в зрілому віці, а також для зниження ймовірності проблем у наступні роки. Водночас це період ризику, коли можуть виникати проблеми зі здоров'ям із серйозними наслідками, або коли може проявитися поведінка, що матиме значні негативні ефекти для здоров'я в майбутньому [12].

Враховуючи особливості підліткового віку, Міністерством охорони здоров'я України ініційовано важливі зміни щодо прав підлітків у сфері охорони здоров'я: на сайті міністерства було опубліковано проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації прав підлітків у сфері охорони здоров'я», який передбачає запровадження в українську систему охорони здоров'я терміну «підліток» і чітко окреслені права кожного підлітка (з 10 до 18 років) на медичне обслуговування, таємницю та інші, не менш важливі та властиві для цього віку, аспекти.

Формування здорового способу життя молоді є одним із важливих напрямів державної політики в молодіжній сфері. Так, 11 листопада 2020 р. на засіданні уряду була схвалена Національна стратегія державної молодіжної політики до 2030 року, де одним із пріоритетних напрямів є здоров'я: формування навичок здорового способу життя, розвиток та збереження фізичної культури, культури здорового харчування та психогієни [13].

Отже, аналіз основних законодавчих та нормативно-правових актів України з питань формування здорового способу життя як молоді, так і всього населення, демонструє комплексний підхід у нормативно-правовому забезпеченні формування здорового способу життя, що передбачає міжгалузеву співпрацю всіх структурних підрозділів виконавчої та законодавчої гілок влади в Україні із широким залученням громадського сектору.

Але для успішної боротьби з реальними загрозами здоров'ю молоді необхідно застосовувати системний підхід, спрямований на утвердження засад здорового способу життя, а не на лікування наслідків нездорового способу життя. Науковцями та практиками доведено, що ведення населенням здорового способу життя для збереження та зміцнення здоров'я нації є у п'ять разів ефективнішим, ніж лікувально-діагностичні процедури. За інформацією ВООЗ, співвідношення витрат і прибутків від виконання програм, спрямованих на формування здорового способу життя та збереження здоров'я, становить 1 до 8-ми.

В Україні проблема підтримки здоров'я та формування здорового способу життя підростаючого покоління, відповідно до нормативно-правих актів та практики роботи в регіонах, є одним із пріоритетних напрямів діяльності. Втім досить часто має місце декларативний характер впровадження, невідповідність фінансування, неврахування регіональних можливостей і потреб. На державному рівні відповідальність за збереження здоров'я населення покладена на Міністерство охорони здоров'я України. Міністерство освіти і науки України та Міністерство молоді та спорту України відповідають за формування, утвердження та пропаганду здорового способу життя серед дітей і молоді.

Аналізуючи стан здоров'я української молоді можемо стверджувати про низький рівень розвитку культури здоров'я та відсутність особистої відповідальності за його збереження й зміцнення. Так, за даними соціологічного опитування «Молодь України – 2018» [14]:

- 38,8% молоді (14–34 роки) курили одну або декілька цигарок за останніх 30 днів;
- 74,3% молоді (14–34 роки) вживали будь-які алкогольні напої хоча б один або декілька разів упродовж останніх 30 днів;
- 16,0% молоді (14–34 роки) вживали будь-які наркотики упродовж життя один або декілька разів. У Національному звіті щодо наркотичної ситуації в Україні у 2017 році було зафіксовано 251 випадок смертей, пов'язаних зі вживанням психоактивних речовин, з них 54 випадки (21,5%) молодих людей віком 15–29 років [15];

– 64,7% опитаної молоді (14–34 роки), які мали сексуальні контакти із непостійним статевим партнером, повідомили про використання презервативу під час статевих контактів із непостійним партнером. Серед молоді віком 14–19 років таких 70,1%, тоді як серед молоді 30–34 роки – 59,2%;

– 43,4% респондентів віком 14–34 повідомили про те, що займалися будь-якими фізичними вправами або будь-яким активним видом спорту хоча б 60 хвилин впродовж останніх семи днів.

Соціологічні дослідження засвідчують, що для України на сьогодні збереження та зміцнення здоров'я молоді є досить важливим завданням, що передбачає вдосконалення діючої нормативно законодавчої бази, яка регулює ці питання. Враховуючи необхідність дотримання основних принципів формування здорового способу життя, зокрема що стосується забезпечення міжгалазуєвої і багаторівневої роботи суб'єктів різного відомчого підпорядкування та сфер діяльності, доцільно говорити про необхідність впровадження моделі трирівневого підходу, яка буде спрямована на профілактику та формування культури здорового способу життя молоді в комплексі загальнонаціональних пріоритетів, регіональних та особистісних інтересів й передбачатиме:

1) нормативно-методичне забезпечення координованої та ефективної взаємодії на рівні держави всіх суб'єктів державного, громадського та приватного секторів;

2) створення умов для збереження здоров'я й дотримання здорового способу життя молоді на рівні громади;

3) формування особистісного відповідального підходу й поведінки молоді щодо збереження власного здоров'я та дотримання здорового способу життя.

Зазначимо, що соціальна політика багатьох країн світу спрямована на подолання негативних явищ саме через їх профілактику. З метою впровадження та пропаганди здорового способу життя уряди світових держав вкладають великі кошти в наукові розробки різноманітних програм і методик. Тому для України є важливим досвід розвинених країн щодо подолання шкідливих звичок молоді.

У цьому плані на сьогодні досить показовим і дієвим виявився досвід Ісландії. В 1990 роки ця країна мала високі показники серед підлітків зі вживання алкоголю, тютюну та інших наркотичних речовин порівняно з іншими європейськими державами. Рівень вживання психоактивних речовин серед підлітків і молоді постійно зростав. У цьому сегменті ісландську молодь випереджали лише фінські та данські однолітки.

Саме тому ісландський центр соціальних досліджень та аналізу (ІЦСДА) розробив модель профілактики вживання психоактивних речовин серед під-

літків, який ґрунтувався на п'яти основних принципах. Кожен із цих принципів можна розглядати як унікальний вимір загального підходу, який визначає та надає рекомендації про те, як варто здійснювати процес втручання на рівні громади [16]:

– *принцип 1 – застосування підходу первинної профілактики, спрямованого на поліпшення соціального середовища.* В основу цього принципу покладено зниження відповідних факторів ризику та усунення основних причин ймовірності початку вживання алкоголю, тютюну та інших наркотичних речовин серед підлітків;

– *принцип 2 – підсилення дії громади й допомоги школи як центру, розташованого в громаді/районі, для підтримки здоров'я, навчання й успішного життя дітей та підлітків.* Цей принцип використовує екологічний підхід, який враховує соціальний вплив сім'ї, школи, однолітків, громади та інших можливостей у кожному районі. Школи, насамперед, є важливим центром місцевих заходів, спрямованих на підтримку здоров'я, благополуччя та успіху дітей і підлітків. Така стратегія веде до зміцнення зв'язків між родинами, школами та громадою в цілому, що, в свою чергу, дає позитивний результат у боротьбі зі вживанням психоактивних речовин;

– *принцип 3 – залучення й розширення можливостей членів громади для прийняття та ухвалення практичних рішень, використовуючи місцеві якісні й доступні дані та аналітику.* В основу цього принципу покладено регулярний збір, обробка та розповсюдження якісних даних. Збір таких даних здійснюється місцевою профілактичною командою, яка займається аналізом та аналітикою й точно описує існуючі ризики вживання психоактивних речовин у кожному конкретному районі або школі, визначає можливі пріоритети для втручання та інформування членів громади;

– *принцип 4 – залучення дослідників, політиків, практиків і членів громади до єдиної команди, яка має розв'язувати складні реальні проблеми.* Взаємодія та підтримка – основа цього принципу. Об'єднання в одну команду науковців, політиків, практиків та членів громади дає змогу вирішувати проблеми в певних областях/районах впродовж тривалого періоду. Працюючи разом вони діляться унікальним досвідом та навичками, які необхідні для вирішення місцевих проблем, пов'язаних зі вживанням алкоголю, тютюну та інших наркотичних речовин серед молоді;

– *принцип 5 – зіставлення масштабу рішень з обсягом проблеми, включно з підкресленням важливості використання довгострокових інтервенцій та зусиль щодо залучення існуючих ресурсів громади.* Даний принцип направлений на подолання проблем. Існує ряд соціальних чинників, які впливають

на вживання психоактивних речовин серед молоді: нестабільна економічна ситуація, соціальна депривація, непорозуміння між батьками та дітьми, відсутність можливості змістовно проводити вільний час. Тому прийняття рішень, спрямованих на протидію та усунення цих факторів, є досить важливим.

Схематично ісландська модель профілактики шкідливих звичок зображена на *діаграмі 1*.

Діаграма 1

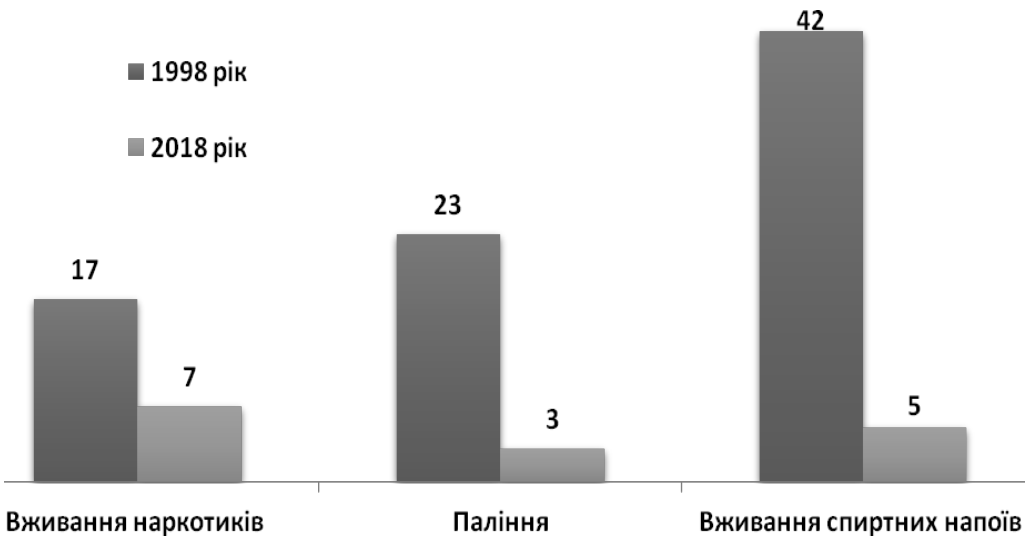
**Ісландська модель профілактики шкідливих звичок молоді
«Planet Youth» («Планета молоді»)**

Отже, впроваджуючи керівні принципи Ісландія побудувала дієву та довгострокову стратегію профілактики вживання алкоголю, тютюну та інших наркотичних речовин серед молоді. Так, за двадцять років реалізації Програми «Planet Youth» в Ісландії вживання наркотичних речовин серед молодих людей знизилося з 17% до 7%, куріння – з 23% до 3%, вживання спиртних напоїв – із 42% до 5% (*див. діаграму 2*).

Діаграма 2

**Розповсюдженість шкідливих звичок серед молодих людей
в Ісландії у 1998 і 2016 роках, %**

Ісландськими науковцями було досліджено, що в середньому близько 14% часу діти проводять у школі, 6% – у колі сім'ї, а 80% часу надані самим собі [17] (див. *діаграма 3*). Тому всі сили були направлені на зміну умов, в яких знаходиться дитина, заповнити максимально її дозвілля цікавими й корисними заняттями та зменшити час, в який вона надана самій собі.

Велике значення в даній моделі відіграє сім'я. Ісландські батьки на добровільних засадах роблять багато для своїх дітей і підлітків. Саме вони є тією рушійною силою, яка відбила в молоді потяг до вживання алкоголю, наркотиків і тютюнових виробів. Батьки займаються волонтерською діяльністю в спортивних клубах, музичних школах та інших місцях. Вони ходять разом із дітьми на тренування та їздять на змагання, організовують для них походи й відпочинок на природі.

Ісландська держава всіляко допомагає та підтримує малозабезпечені сім'ї. Так, було введено в обіг віртуальну картку вільного часу (*frístundakortid*). Кожна дитина віком від 6 до 18 років отримує на рік до 400 євро для участі в роботі гуртків за інтересами, на танці виділяють 700 євро, а на навчання музиці навіть 1000 євро (повний перелік гуртків за інтересами опубліковано в інтернеті). Дитина разом із батьками вибирає з нього два–три, причому батьки можуть стежити за відвідуваністю гуртків через той же інтернет. Як правило,

діти вважають за краще ходити на гуртки поруч з будинком, щоб заняття за інтересами одночасно ставали заняттями всередині громади.

Існує думка, що ісландська модель сприяла зниженню вживання дітьми й молоддю алкоголю та наркотиків через те, що молодих людей змусили займатися спортом. Насправді, спорт не сприяє автоматичному зменшенню вживання негативних і психоактивних речовин. Проте ісландці підкреслюють, **що їхня мета** не виховувати рекордсменів у спорті, а перетворити ісландців у спортивну націю, яка веде здоровий спосіб життя. Саме тому для підтримки молодіжного спорту Рейк'явік зробив дуже багато. У місті, в якому живе всього 122 тисячі мешканців, є величезна крита арена, 7 великих спортивних холів, 20 спортивних центрів, 236 стадіонів, 6 басейнів, 9 ковзанок тощо [18].

В Ісландії три рази на тиждень на тренування ходять навіть 6–7-річні діти. Одним із таких тренувань є заняття з плавання. Надалі кількість тренувань збільшується до п'яти на тиждень, що позитивно впливає на молоде покоління.

Ісландська держава ретельно опікується дітьми. Відразу після школи автобус розвозить їх на тренування, а потім привозить назад до школи, щоб вони не загубилися по дорозі. Додому діти йдуть тільки тоді, коли їхні батьки вже повернулися з роботи. Саме пропаганда перебування в колі сім'ї якраз і допомогла Ісландії в найкоротші терміни депопуляризувати вживання алкоголю та наркотиків у молодіжному середовищі, бо підлітки фактично перестали збиратися в неформальні компанії.

Але попри всі ці позитивні зміни, проблеми в ісландців, звісно, також існують. Деякі підлітки 14–16 років відмовляються від занять спортом і відвідування гуртків та не хочуть бути разом зі своєю сім'єю. Як правило, такі діти відчують, що не можуть бути з іншими на рівних, а тому їхній протест виглядає як неналежна поведінка.

Яким же чином в Ісландії вдалося змусити батьків частіше займатися своїми дітьми? На це вплинуло укладання відповідних договорів. Договори укладаються між учнями, їхніми батьками та школою, де чітко прописано, що батьки зобов'язуються зробити, щоб їхні діти не залишалися без нагляду, виконували свої шкільні обов'язки та чим-небудь корисним займалися після уроків. В Ісландії такий договір укладається на початку навчального року і без нього учнів не пускають навіть на поріг школи.

Після десятої години вечора ісландській молоді заборонено гуляти на вулиці. Саме тому батьки домовляються між собою та після десятої години вечора здійснюють огляд території навколо своїх і сусідських будинків заради виявлення підлітків, які перебувають на вулиці в таку пізню годину.

Вечорами особливо важливо стежити за школярами 15–16 років, бо в цьому віці вживання алкоголю і наркотиків зростає. Ісландці підкреслюють, що для них «Planet Youth» – не просто проєкт або програма, а новий стиль життя й нова культура.

Висновки. Отже, для України досвід Ісландії є дуже показовим. Саме тому держава і громади повинні більше втручатися в життя молодих людей та пропонувати їм альтернативи. Задля того, щоб поліпшити ситуацію в країні, може бути створена, скажімо єдина інформаційна система про запропоновані дітям можливості проведення дозвілля.

До того ж, більшу ініціативу мають проявляти школи. Кожен навчальний заклад мусить знати про те, здоровий чи нездоровий спосіб життя ведуть їх учні, які види рухової активності вони вважають кращими, як ставляться до навчання та які їхні уявлення про майбутнє. Залежно від цього школи зможуть ефективно спланувати свою роботу. Додамо, що в Ісландії вражає активність самих учнів у справі зменшення вживання алкоголю та наркотиків. У них є свої молодіжні зібрання в школах, різних районах міста і мерії столиці.

В Україні теж почали відкриватися молодіжні центри та хаби, але вони поки що не є такими активними в боротьбі зі шкідливими звичками. А деякі навчальні заклади навіть намагаються «зам'яти», а не викоринити факти вживання психоактивних речовин. Для них бездоганна репутація важливіша здоров'я дітей та профілактики ризикованої поведінки. Тому ця проблема також потребує розв'язання.

Розгляд законодавчих засад формування здорового способу життя молоді в нашій країні демонструє, що законодавство України в сфері здорового способу життя має багато напрацювань, проте немає окремого нормативного документа, який би регулював питання формування здорового способу життя та збереження здоров'я молоді.

Впровадження трирівневого підходу забезпечить створення умов для профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі та формування культури збереження й зміцнення здоров'я, що, в свою чергу, сприятиме покращенню демографічної ситуації в Україні, зменшенню ризиків розвитку неінфекційних та інфекційних хвороб, зниженню рівня смертності, збільшенню тривалості життя молодих українців. Оскільки здоров'я молоді є важливим чинником для національної безпеки України, впровадження такого стратегічного документа має бути здійснено вже найближчим часом.

Список використаних джерел:

1. Державна служба статистики України. Демографічний щорічник Населення України за 2019 рік. Київ, 2020. 181. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2020/zb_nas_2019.pdf
2. URL: <https://dismp.gov.ua/formuvannia-zdorovoho-sposobu-zhyttia-molodi-navchalno-metodychni-rekomendatsii/>
3. URL: <https://dismp.gov.ua/formuvannia-zdorovoho-sposobu-zhyttia-navchalno-metodychni-rekomendatsii/>
4. Закон України «Про основи законодавства України про охорону здоров'я». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2801#12/page>
5. Там само.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/148#2016#%D0%BF>
7. Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції розвитку системи громадського здоров'я» від 30 листопада 2016 року № 1002-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/249618799>
8. Указ Президента України «Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» від 9 лютого 2016 року № 42/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/42/2016>
9. Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» від 14 грудня 2016 року № 988-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/249613934>
10. Розпорядження КМУ «Про схвалення Стратегії забезпечення сталої відповіді на епідемії туберкульозу, в тому числі хіміорезистентного, та ВІЛ-інфекції/СНІДу на період до 2020 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації» від 22 березня 2017 року № 248-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/249913834>
11. Наказ Мінмолодьспорту «Про затвердження Положення про всеукраїнську інформаційно-профілактичну акцію «Відповідальність починається з мене» № 3352 від 09.08.2017 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1287#17>
12. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1287#17>
13. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/prava-pidlitkiv-u-sferi-ohoroni-zdorovya-moz-ukrayini-iniciyuye-vazhlivizmini>
14. «Молодь України – 2018». ТОВ «Перша рейтингова система», 2018 р.

15. Національний звіт щодо наркотичної ситуації в Україні за 2018 рік (за даними 2017 року). Київ, 2018. URL: https://cmhmda.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/NACZIONALNYJ_ZVIT_2018.pdf

16. Пять руководящих принципов. URL: <https://planetyouth.org/the-5-guiding-principals/>

17. Исландская модель профилактики вредных привычек или хорошо забытые советские наработки. URL: <http://www.infoport.live/glavnaya/islandskaya-model-profilaktiki-vrednyh-privyчек-ili-horosh-zabytye-sovetskie-narabotki/>

18. Исландская модель профилактики употребления психоактивных веществ. URL: <https://opleht.ee/russiansummary....>

References

1. State Statistics Service of Ukraine. Demographic Yearbook of the Population of Ukraine for 2019. Kyiv, 2020. 181. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2020/zb_nas_2019.pdf [ukr.].

2. URL: <https://dismp.gov.ua/formuvannia-zdorovoho-sposobu-zhyttia-molodi-navchalno-metodychni-rekomendatsii/> [ukr.].

3. URL: <https://dismp.gov.ua/formuvannia-zdorovoho-sposobu-zhyttia-navchalno-metodychni-rekomendatsii/> [ukr.].

4. Law of Ukraine «On the basis of the legislation of Ukraine on health care». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2801#12/page> [ukr.].

5. There only [ukr.].

6. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the State target social program» Youth of Ukraine «for 2016-2020 and amendments to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/148#2016#%D0%BF> [ukr.].

7. Order of the Cabinet of Ministers «On approval of the Concept of development of the public health system» of November 30, 2016 №1002-r. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249618799> [ukr.].

8. Decree of the President of Ukraine «On the National Strategy for Physical Activity in Ukraine for the period up to 2025» Physical activity – a healthy lifestyle – a healthy nation of February 9, 2016 № 42 / 2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/42/2016> [ukr.].

9. Order of the Cabinet of Ministers «On approval of the Concept of state implementation policies in the field of general secondary education reform «New Ukrainian School for the period up to 2029» of December 14, 2016 № 988-r. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249613934> [ukr.].

10. Order of the Cabinet of Ministers «On approval of the Strategy for ensuring a sustainable response to the epidemic of tuberculosis, including chemoresistant, and HIV / AIDS for the period up to 2020 and approval of the action plan for its implementation» of March 22, 2017 № 248-r. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249913834> [ukr.].

11. Order of the Ministry of Youth and Sports «On approval of the Regulations on the all-Ukrainian information and prevention campaign «Responsibility begins with me» from 09.08.2017 №3352. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1287#17>. [ukr.].

12. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1287#17> [ukr.].

13. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/prava-pidlitkiv-u-sferi-ohoroni-zdorovya-moz-ukrayini-iniciyuye-vazhlivizmini> [ukr.].

14. «Youth of Ukraine – 2018». LLC «First rating system». 2018 [ukr.].

15. National report on the drug situation in Ukraine for 2018 (according to 2017). Kyiv, 2018. URL: https://cmhmda.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/NACZIONALNYJ_ZVIT_2018.pdf [ukr.].

16. Five guidelines URL: <https://planetyouth.org/the-5-guiding-principals/> [engl.].

17. The Icelandic model of prevention of bad habits or well-forgotten Soviet experiences. URL: <http://www.infoport.live/glavnaya/islandskaya-model-profilaktiki-urednyh-privyчек-ili-horoshho-zabytye-sovetskie-narabotki/> [engl.].

18. Icelandic model of prevention of the use of psychoactive substances. URL: <https://opleht.ee/russiansummary...> [engl.].

Tatiana ANDRIUCHENKO, Tatiana YABLONSKA, Olga HANENKO. Modern policy of forming a healthy lifestyle of young people: Ukrainian and international experience.

The article considers the modern policy of forming a healthy lifestyle of young people in Ukraine and Iceland. The current state of health of the young generation of Ukraine has been studied. The problem of low level of health culture in the youth environment, lack of understanding of the value of health, personal responsibility for its preservation and strengthening. Legislative regulation of the state policy on preservation of health of youth and establishment of a healthy way of life is analyzed. The Icelandic model of prevention of negative phenomena in the youth environment is considered, which has shown very effective results for twenty years.

Key words: youth, healthy lifestyle, preservation of children's, and youth's health, state of youth's health, legislative regulation of state policy on preservation of youth's health, Icelandic model of prevention.

ДІСМП І КПДЮ СТАЛИ ПАРТНЕРАМИ

У передостанній день літа між Державним інститутом сімейної та молодіжної політики (далі — ДІСМП) і Київським палацом дітей та юнацтва (КПДЮ) було укладено договір про партнерство і співпрацю. Своїми підписами його скріпили виконавач обов'язків директора ДІСМП Ростислав Драпушко та директор КПДЮ Оксана Добровольська.

Як вказується в документі, предметом цього договору є співробітництво сторін у науковій та освітній сферах із метою реалізації сімейної та молодіжної політики. Ідеться про реалізацію окремих наукових, освітніх, інформаційних, просвітницьких та інших проєктів, заходів і програм; залучення дітей, юнаків та студентів до участі в програмах національно-патріотичного виховання та лідерства; розвиток здібностей, обдарувань дітей і молоді, формування інтелектуального потенціалу нації. Мова також про

підтримку молодіжних ініціатив і громадських проєктів, грантових програм; задоволення потреб у кваліфікованих кадрах для роботи з молоддю та студентами; системне об'єднання стейкхолдерів з молоддю; орієнтацію на управління взаємодією штучним інтелектом, емоційним та естетичним інтелектом у сфері просвітництва; соціалізацію штучного інтелекту серед молоді та залучення її до науки, технологій та досліджень в сфері ІТ тощо. При цьому основними напрямками співробітництва визначено сприяння в організації та проведенні спільних наукових, просвітницьких, інформаційних та інших заходів, проєктів, акцій, програм тощо та популяризацію діяльності сторін шляхом побудови партнерських відносин, залучення співробітників і викладачів до спільних заходів, консультацій, лекцій, семінарів, спеціалізованих курсів, онлайн конференцій тощо.

У планах — проведення наукових і творчих конкурсів, змагань, турнірів серед студентів, молоді та дітей і загалом створення сприятливих умов для їх залучення до участі в громадському житті, формування активної громадянської позиції, пошуку та підтримки молодіжних лідерів; проходження практики та стажування, отримання грантів на наукові дослідження. Передбачено також залучення до цих заходів і представників бізнесу, а ще проведення навчання з підвищення кваліфікації, стажування працівників органів виконавчої влади, державних службовців, спеціалістів, які займаються реалізацією молодіжної та соціальної політики, представників громадських організацій. У цьому ряду й надання освітніх послуг, послуг із проведення соціологічних досліджень, розробки, експертної оцінки, моніторингу, оцінювання та науково-методичного супроводу окремих програм і проєктів. А оскільки держустанови вже мають досвід співробітництва в багатьох із цих питань, то й результат, переконані, від такої співпраці буде обов'язково.

На фото: під час підписання договору.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ, ЩО ПОДАВАТИМУТЬСЯ В ЖУРНАЛ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ

До опублікування в науковому журналі «Державна сімейна та молодіжна політика: законодавство, методи та практики» приймаються наукові праці, які ніколи не друкувалися раніше. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження, новизну та обґрунтування наукових висновків відповідно до її мети статті (поставленого завдання). Публікація статей для авторів – **безоплатна**. Матеріал, поданий без дотримання зазначених вимог, опублікуванню не підлягає.

Рукопис повинен складати 15–20 сторінок (разом із використаними джерелами та анотаціями) формату А-4, набір тексту – через 1,5 інтервала; поля – всі по 2 см, абзац – виступ на 1,27 см, шрифт: Times New Roman, розмір – 14, виконані на комп'ютері в редакторі Word for Windows (*.doc, *.docx). Для набору формул, графіків і таблиць потрібно використовувати спеціальні програми, вмонтовані у Word for Windows. Скановані діаграми і графіки вставляти заборонено. Матеріал потрібно подавати в електронному варіанті (електронною поштою – sana_88@ukr.net). Для публікації в науковому журналі статті подаються українською або англійською мовами, в них не повинно бути переносів слів. Останню сторінку статті обов'язково повинні підписати всі автори. Аспіранти і здобувачі мають подавати ще й рекомендацію наукового керівника. Разом із матеріалом повинен бути наданий і підписаний Ліцензійний договір на використання твору.

Кожна стаття повинна мати коди УДК. На її початку мають бути вказані ПІБ автора (авторів), їхня посада, назва установи, де працюють, науковий ступінь, поштова та електронна адреси, номер ORCID, назва статті, ключові слова – **анотації та ключові слова подаються двома мовами (українською та англійською)**.

Стаття повинна складатися з таких розділів:

- постановка проблеми;
- актуальність обраної теми;
- аналіз останніх досліджень і публікацій;
- постановка мети і завдань;
- новизна;
- методи дослідження;
- виклад основного матеріалу дослідження й отриманих результатів;
- висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

У її кінці розташовують переліки посилань: використаних джерел, References*.

Обсяг анотації українською та англійською мовами повинен складати понад 1800 знаків без пробілів (наказ МОН України № 32 від 15.01.2018 р.). Кожна публікація не англійською мовою супроводжується **назвою**, анотацією **та клю-**

човими словами англійською мовою. Кожна публікація не українською мовою супроводжується **назвою**, анотацією **та ключовими словами** українською мовою (проект – зміни наказу МОН).

Обов'язкові вимоги до анотацій, які повинні бути: інформативними (без загальних слів); структурованими (відображати послідовну логіку опису результатів у статті); змістовними (відображати основний зміст публікації; описувати актуальність теми, основну мету дослідження; новизну, методи дослідження, містити конкретизацію авторського внеску (що *розроблено, запропоновано, обґрунтовано, здійснено, визначено, виявлено, впроваджено* тощо), висновок – підсумувати найбільш значущі результати).

Авторська анотація має містити пояснення, як було проведено дослідження (без методологічних деталей), не використовуючи при цьому посилання й аббревіатури. При викладі розділу «Аналіз останніх досліджень і публікацій» автору необхідно додатково коротко описати 3–4 приклади, яким аспектам досліджуваного питання інші науковці (ПІБ мовою статті та англійською) присвячували роботи. Графічний матеріал – таблиці, ілюстрації, схеми, діаграми, усі умовні позначення на них мають бути чіткими та виразними. Під назвою діаграми розміщують джерела посилань.

Таблиці повинні мати назву, їх «шапка» – точно відповідати змістові граф, усі комірки таблиці повинні бути заповнені. Джерела посилань розміщують під таблицею. Здійснюючи посилання на матеріали журналу «Державна сімейна та молодіжна політика: законодавство, методи та практики» необхідно використовувати таку транслітеровану назву журналу – *Derzhavna simeina ta molodizhna polityka: zakonodavstvo, metody ta praktyku*, та вказувати doi статті.

Список використаних джерел має складатися з двох блоків: Використані джерела і References (ця вимога діє і для англійських статей):

Використані джерела подаються мовою оригіналу й оформлені відповідно до ДСТУ 7.1:2006 (див. форму 23, затверджену наказом ВАК України від 3 березня 2008 р. № 0147). За допомогою ресурсу VAK.in.ua (<http://vak.in.ua>) можна автоматично, швидко та уніфіковано оформити список використаних джерел;

ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання / Нац. Стандарт України. Вид. офіц. [Уведено вперше ; чинний від 2016-07-01]. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 17 с. Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (zareestrovano v Min'yosti 3 lyutogo 2017 r. № 155/30023) було спрощено вимоги до оформлення списку використаних джерел. Зокрема, на вибір можна використовувати

вати Національний стандарт України «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. ДСТУ 8302:2015» або один зі стилів, віднесених до рекомендованого переліку стилів оформлення списку наукових публікацій, які є загальноживаними в зарубіжній практиці оформлення наукових робіт.

1. References – той же список використаних джерел, транслітерований у романському алфавіті (рекомендації за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010, (є варіанти: 6_APA - style, APA-stil_vs_DSTU-2015) правила оформлення транслітерованого списку літератури References на сайті <http://www.dse.org.ua>, розділ для авторів).

Назви періодичних україномовних видань (журналів, збірників та ін.) подаються транслітерацією (правила української транслітерації: постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55, Урядовий кур'єр 10.02. 2010, № 5), а в дужках – англійською мовою. Електронне посилання – <http://www.slovnuk.ua/services/translit.php>. Назви праць у списку використаних джерел розміщуються в порядку цитування в тексті.

Журнал «Державна сімейна та молодіжна політика: законодавство, методи та практики» (Derzhavna simeina ta molodizhna polityka: zakonodavstvo, metody ta praktyku) отримує DOI (цифровий ідентифікатор об'єкта) на всі статті з 2022 р. Матеріали, що публікуються у виданні, підлягають конфіденційному рецензуванню, кожна стаття отримує не менше двох рецензій. За потреби може застосовуватися додаткове незалежне, конфіденційне рецензування.

Редакційна колегія журналу залишає за собою право рецензувати, редагувати, скорочувати (без змін позицій авторів) та здійснювати відбір статей. У разі негативної рецензії чи наявності суттєвих зауважень матеріал може бути відхилений або направлений автору (авторам) на доопрацювання. Відхилені рукописи авторам не повертаються. Рецензовані, доопрацьовані статті розглядає Редакційна колегія журналу, рекомендує до друку Вчена рада Інституту.

Матеріали, що публікуються в журналі, віддзеркалюють точку зору авторів, яка не завжди може збігатися з позицією Редакційної колегії. Відповідальність за достовірність інформації, фактів та інших відомостей, посилань на нормативні акти, цитати, власні імена, а також правильність перекладу також несуть автори публікації.

Терміни подання статей для публікації в журналі:

1. До першого номеру – до 25 лютого.
2. До другого номеру – до 25 квітня.
3. До третього номеру – до 25 вересня.
4. До четвертого номеру – до 5 грудня.

До тексту статті обов'язково додається авторська довідка: ПІБ автора (авторів) повністю, місце роботи та посада, науковий ступінь, вчене звання, повна поштова адреса місця роботи (з індексом) чи повна поштова домашня адреса, електронна адреса, контактні номери телефонів авторів.

Правила оформлення списку використаних джерел (References), транслітерованого у романському алфавіті (латиниця)

Для статей рекомендуємо такий варіант структури бібліографічних посилань у References: ПІБ авторів (транслітерація); назва статті у варіанті, що транслітерується, і переклад назви статті англійською мовою в квадратних дужках [ ]; назва джерела (транслітерація) і переклад назви джерела англійською мовою [ ]; вихідні дані з позначеннями англійською мовою або лише цифрові (останнє залежно від вживаного стандарту опису).

На сайті <http://www.slovnyk.ua> можна безоплатно скористатися програмою транслітерації українського тексту в латиницю.

ДЕРЖАВНА

СІМЕЙНА ТА МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА:

законодавство, методи та практики

ISSN 2786-6238

2 (2) 2022

Загальнодержавне науково-практичне видання
Засновник: Державна установа
«Державний інститут сімейної
та молодіжної політики»
Видається чотири рази на рік

Видавець:
Державна установа «Державний інститут
сімейної та молодіжної політики»
Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія KB № 25065-15005P від 14.12.2021 року

Над випуском працювали:

Головний редактор: Ф. К. Іллюк

Дизайн та верстка: А. С. Жарий

Адреса редакції:

01001, Україна, м. Київ, вул. Еспланадна, 17, 4 поверх

e-mail: mail@dismp.gov.ua

тел.: (050) 280-98-88

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Державного інституту сімейної та молодіжної політики (протокол № 02/22 від 18.08.2022 року)

Підписано до друку 5.09.2022. Формат 70x100/16

Папір офсетний, друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 7,25. Умовн. друк. арк. 11,05.

Тираж 100 прим.

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом

ТОВ «Про Формат»

Україна, 04080, м. Київ, вул. Кирилівська, 86

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 5942 від 11.01.2018 р.

Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.
За достовірність викладених фактів відповідає автор.